

ส่วนที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติของมนุษย์ เป็นจริยธรรม (ฮิด - คอง) , โลกทัศน์เกี่ยวกับธรรมชาติ , โลกทัศน์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ (วรรณกรรมนิทาน)

นอกจากนี้งานศึกษาจากคติชนและวรรณกรรมส่วนหนึ่ง การวิเคราะห์เชื่อมโยงการใช้ค่านิยมพื้นบ้านกับการพัฒนา การศึกษาค่านิยมเพื่อการเผยแพร่และผลทางด้านการพัฒนาประเทศ ค่านิยมที่ควรส่งเสริมให้เป็นที่ยอมรับในสังคม ทำให้สังคมสงบสุข เจริญก้าวหน้าด้วยวัฒนธรรมของไทย งานศึกษาค่านิยมในท้องถิ่น คีที่ได้นำปฏิบัติตามจารีตประเพณี , การมีจิตใจศรัทธาในพุทธศาสนา

4. ประเพณีพิธีกรรม

ในยุคที่สยามเผชิญหน้ากับอิทธิพลตะวันตก ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ในลักษณะของความรู้มีตรรก เป็นเหตุเป็นผล ทำให้ชนชั้นนำของสยามต้องอธิบายความรู้ที่มีมาแต่เดิมในสังคมไทย ในลักษณะที่เป็นศาสตร์มากขึ้น ดังปรากฏในรูป “ตำรา”²⁶ ความรู้ในเรื่องต่างๆ เมื่อชนชั้นนำให้ความสนใจในเรื่องราวอดีตของสยามเพื่อสืบค้นหาความเป็นมาของชาติไทย ความรู้ในขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งมีรากฐานมาจากความเชื่อดั้งเดิม ศาสนาพราหมณ์และพุทธ ซึ่งดูเป็นขนบประเพณีที่ไม่ศิวิไลซ์ ความรู้ในเรื่องนี้ถูกทำให้ดูเป็นเหตุเป็นผล ในการที่ต้องปฏิบัติตามประเพณีตามจารีตที่ปฏิบัติมาแต่โบราณ และอธิบายถึงที่มาของขนบธรรมเนียมประเพณีนั้นๆ ได้ นอกจากเป็นเพียงการเป็นแบบแผนการปฏิบัติเท่านั้น

ในกระแสนี้ ความรู้เรื่องเกี่ยวกับประเพณีเป็นความรู้ที่จำเป็นสำหรับผู้ปกครอง ได้รับการรวบรวมและอธิบายให้เข้าใจถึงความรู้ต่างๆ โดยเผยแพร่ความรู้ในเรื่องดังกล่าวผ่าน สิ่งพิมพ์ที่ชื่อ วิจารณ์และวิจารณ์พิเศษ เรื่องราวที่ปรากฏนั้นเป็นเรื่องที่เรียบเรียงหรือแต่งขึ้นในกระแสรับสั่งในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งต่อมาได้รวมพิมพ์ในลัทธิประเพณีต่างๆโดยหอสมุดแห่งชาติ และประกาศพระราชพิธี ของ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร งานชิ้นสำคัญ คือ พระราชพิธีสิบสองเดือน ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2431 งานพระราชนิพนธ์ชิ้นนี้เขียนขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์ในทางความรู้ให้กับคนภายหลังทราบถึงความประเพณีของราชสำนัก ข้าราชการและราษฎร ซึ่งได้ประเพณีเป็นประเพณีบ้านเมืองอยู่ในขณะนั้น และคนรุ่นนั้นที่ไม่ทราบประเพณีของราษฎรโดยทั่วไป โดยเฉพาะผู้มีหน้าที่ในการพระราชพิธีนั้นๆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่า การพระราชพิธีและประเพณีต่างๆนั้น

²⁶ ชลดา โกวิทตา, “วิจารณ์” วารสารอักษรศาสตร์ (ปีที่ 22 ฉบับที่ 1 , พ.ศ. 2533) หน้า 106 .

เป็นแบบแผนนี้ได้รับการปฏิบัติมาแต่โบราณเพื่อความเป็นสวัสดิมงคล แม้ประเพณีนั้นได้รับอิทธิพลมาจากคติความเชื่อไสยศาสตร์ ศาสนาพราหมณ์ และ ศาสนาพุทธ²⁷

ความรู้ที่รวบรวมนี้ เน้นประเพณีของหลวงหรือประเพณีในราชสำนัก แต่การรับรู้เรื่องราวในท้องถิ่น ก็ทำให้เห็นถึงประเพณีราษฎร²⁸

ความพยายามอธิบายและจัดความรู้ประเพณีให้เป็นระบบในระยะเริ่มแรก ปรากฏในงานของสมเด็จพระยาตำราธิราชในเรื่อง“ปาฐกถาเรื่องประเพณีไทย” พ.ศ. 2483 งานเขียนเกี่ยวกับพระราชพิธีประเพณีราษฎรไม่ปรากฏมากนัก ความรู้ดังกล่าวคงสืบทอดในทางปฏิบัติในประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ มากกว่า เช่น การจัดเป็นวันสำคัญของทางราชการใน ศาสนพิธี และรัฐพิธี และประเพณีปฏิบัติของราษฎร

นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 โดยเฉพาะในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามที่ผู้นำใช้นโยบายชาตินิยม ใช้วัฒนธรรมในการสร้างชาติ ประเพณีพิธีกรรมเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงวัฒนธรรมของชาติที่เจริญ มีงานเขียนเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมต่างจำนวนมาก โดยหน่วยงานของรัฐที่ส่งเสริมงานทางด้านวัฒนธรรม ใน วารสารวัฒนธรรมไทย ของ สภาวัฒนธรรมแห่งชาติและงานพิมพ์เพื่อเผยแพร่ความรู้เรื่องวัฒนธรรมของชาติ นักเขียนสำคัญ อาทิ พระยาอนุมานราชธน แปลก สนิธิรักษ์ เกษม บุญศรี

ในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา การพัฒนาการศึกษา โดยเฉพาะความรู้ทางด้านมานุษยวิทยา และสังคมวิทยาจากตะวันตก จากนักปราชญ์ชาวไทย นักวิชาการตะวันตก และนักวิชาการชาวไทย ซึ่งศึกษาจากตะวันตกในทศวรรษ 2510 ความเข้าใจความหมายของวัฒนธรรมจากความรู้ทางด้านมานุษยวิทยา ทำให้เกิดงานศึกษาวัฒนธรรมในความหมายใหม่ ซึ่งในระยะแรกเป็นเพียงความพยายามเข้าใจความหมายของคำว่าวัฒนธรรมและการจัดประเภทวัฒนธรรม เพื่อนำไปสู่การศึกษาเรื่องประเพณีเพื่อเข้าใจวิถีชีวิตของมนุษย์และชุมชน ได้จัดแบ่งประเพณีออกเป็น จารีตประเพณี ขนบประเพณี และธรรมเนียมประเพณี และเน้นศึกษาเรื่องของชาวเขาเป็นส่วนใหญ่

อย่างไรก็ตาม แม้จะพยายามอธิบายแยกแยะทำความเข้าใจกับประเพณีที่มีอยู่จำนวนมากแต่วิธีการศึกษายังคงเป็นไปในลักษณะเดิม คือ งานศึกษาในกลุ่มนี้ให้ความสนใจกับการศึกษาเรื่องราวความเป็นอยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย แต่ก็มองชนกลุ่มน้อยในฐานะที่เป็นสังคมที่อยู่โดด แยกความเกี่ยวข้องกับสังคมไทย งานส่วนใหญ่เป็นงานสำรวจ บรรยายขนบธรรมเนียมประเพณี ข้อห้าม ข้อนิยม ความเชื่อ ชีวิตความเป็นอยู่ การศึกษาถึงประเพณีพิธีกรรมของสังคมหมู่บ้านได้

²⁷ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (กรุงเทพฯ : องค์การคำจารุสศ., 2506) หน้า 1-3).

²⁸ อ้างแล้ว, หน้า 2

รับความสนใจศึกษามากขึ้น ในกระแสของความคิดเรื่อง “วัฒนธรรมชุมชน” งานในกลุ่มนี้มุ่งแสวงหาเอกลักษณ์ของชุมชนของตน เพื่อสร้างความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่คณะ ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาชุมชนหรือต่อการรักษาผลประโยชน์ของชุมชน สินค้าทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ต้องการ ความแตกต่างเป็นสิ่งที่ “ขายได้” ทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์เริ่มมีส่วนสนับสนุนธุรกิจการท่องเที่ยว

นอกจากนี้การให้ความสำคัญกับการพัฒนาในท้องถิ่น การจัดตั้งวิทยาลัยครู ทำให้เกิดการศึกษาประเพณีในกลุ่มนักวิชาการท้องถิ่น ศึกษาประเพณีในท้องถิ่นของตนเอง เช่น พระอริยานุวัตร สงวน โชติสุขรัตน์ สุริวงค์ พงษ์ไพบูลย์ ประเพณีพื้นบ้านได้รับการศึกษาเป็นอย่างมาก

พร้อมกันนี้ในช่วงทศวรรษ 2500 การศึกษาเรื่องส่วนของพระราชพิธี มีการรวบรวมเป็นงานเขียนเรื่องในโอกาสวาระต่างๆ และจากหน่วยงานของรัฐภายใต้นโยบายชาติ ศาสนา และ พระมหากษัตริย์นับตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์เป็นต้นมา

เนื้อหาการศึกษาเรื่องประเพณี พิธีกรรม

1. ประเพณีทั่วไป

การศึกษาประเพณีโดยทั่วไป ได้แก่ ประเพณีทั่วไป ประเพณีเฉพาะด้านเฉพาะเรื่อง ประเพณีของชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์ อธิบายถึงวิธีการปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณี ในลักษณะการรวบรวมความรู้จากการบอกเล่า(การปฏิบัติ)ของคนรุ่นก่อน จากเอกสารต่างๆเพื่อเป็นความรู้และแบบแผนการปฏิบัติ บรรยายขนบธรรมเนียมประเพณี ข้อห้าม ข้อนิยม ความเป็นอยู่ ซึ่งปรากฏทั้งในงานมานุษยวิทยา คติชน และวรรณคดี งานในลักษณะนี้จะแบ่งประเภทของประเพณีออกเป็นส่วนต่างๆ รวมถึงการศึกษาประเพณีพิธีกรรมในประเภทต่างๆ เช่น ประเพณีในราชสำนัก ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต (การเกิด การตาย การบวช การแต่งงาน การปลูกเรือน) ประเพณีที่อยู่อาศัย ประเพณีการสัก โหราศาสตร์ การแพทย์ ข้อห้ามต่างๆที่นับถือเป็นประเพณี ประเพณีการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์

งานรวบรวมประเพณีต่างๆ เช่น ถิ่นธรรมเนียมต่างๆ ประชุมเชิษฐวัญ ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชวิถี พ.ศ. 2461 เป็นงานรวบรวมประเพณีการทำขวัญต่างๆทั้งในด้านการปฏิบัติ และคำเชิษฐวัญ และ ปาฐกถาเรื่องประเพณีไทย พ.ศ. 2483 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชวิถี ได้ทรงจัดแบ่งประเพณี โดยใช้เกณฑ์ผู้ปฏิบัติประเพณีนั้นเป็นสำคัญ ประเพณีเป็น 3 ชนิด ได้แก่ ประเพณีส่วนบุคคล ประเพณีส่วนชุมชน ประเพณีส่วนรัฐบาล โดยแยกศึกษาเป็น 5 ตอน คือ ประเพณีการเกิด ประเพณีการศึกษา ประเพณีการทำมาหากิน ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีการตาย แต่มิได้ให้รายละเอียดไว้มากนัก

งานเขียนในลักษณะเดียวกันแต่ศึกษาในรายละเอียดขั้นตอนในการปฏิบัติ โดยอาศัยข้อมูลจากการค้นคว้า การสัมภาษณ์จากผู้เฒ่าผู้แก่ จากประสบการณ์ เช่น งานเขียนของพระยาอนุมานราชธน ประกอบ โชติตระการ แปลก สนธิรักษ์ ประยูทธ สิทธิพันธ์ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังรวมถึง

การรวบรวมประเพณีพิธีกรรมในด้านต่างๆไว้ด้วยกัน เช่น ประเพณีการเกิด ประเพณีการตาย ประเพณีการทำศพ เป็นต้น ที่สำคัญ ได้แก่

เรื่องประเพณีไทย ของ พระยาอนุมานราชธน พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2518 เป็นการรวบรวมเรียบเรียงขึ้นจากปาฐกถา คำสอน และงานเขียนตั้งแต่ทศวรรษ 2490 ประเพณีมีสองระดับ คือ ประเพณีในภาพรวมและประเพณีในระดับท้องถิ่น แบ่งได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1.จารีตประเพณี (Mores) ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรม ซึ่งคนในสังคมถือว่าเป็นสิ่งที่มีค่าแก่ส่วนรวม ถ้าใครฝ่าฝืนหรือดื้อไม่ทำตามประเพณี ก็ถือว่าเป็นความผิดหรือความชั่ว 2.ขนบประเพณี (Institution) คือ ประเพณีที่วางไว้เป็นแบบแผนไว้โดยตรงหรือปริยาย วางเป็นระเบียบพิธีการไว้แจ้งชัด หรือ เป็นที่รู้จักกันเอง 3.ธรรมเนียมประเพณี (Convention) ประเพณีที่เกี่ยวกับเรื่องสามัญ การปฏิบัติตามประเพณีหรือไม่นั้นไม่มีผลในทางที่ผิดหรือถูก ธรรมเนียมประเพณีเป็นเรื่องของความนิยมและถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบต่อกันมาภายในหมู่คณะ เช่น กริยามารยาทในสังคมเป็นสิ่งที่กำหนดนิยมกันขึ้นเท่านั้น

โดยยกตัวอย่างการศึกษาในรายละเอียดของประเพณีต่างๆ เช่น ประเพณีการแห่นางแมว ประเพณีการจุดบั้งไฟ ในลักษณะของแบบแผนการปฏิบัติที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา

งานศึกษาประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น เยี่ยมไทยอาหมตายเถิดของเรา ของ สังข์ หัรโนทัย พ.ศ. 2518 ของ บรรจบ พันธุเมธา เป็นงานศึกษาในลักษณะของการไปเก็บข้อมูลกับชาวเขาโดยตรง ลักษณะเป็นการบรรยายวิถีชีวิตโดยทั่วไปของชาวเขา

2. ที่มาประเพณีพิธีกรรม

ขนบประเพณีหรือวัฒนธรรมไทยมีรากฐานมาจาก วัฒนธรรมอินเดีย และวัฒนธรรมดั้งเดิม ซึ่งเกิดขึ้นจากพัฒนาการในบริเวณประเทศไทย ขนบประเพณีไทยมาจากการผสมผสาน ศติความเชื่อดั้งเดิม และศาสนาพราหมณ์และพุทธ การอธิบายที่มาของประเพณีเริ่มปรากฏให้เห็นแล้วในพระราชพิธีสิบสองเดือน พระนิพนธ์ของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาบ้างแล้ว เนื้อหาแนวทางนี้เห็นชัด ในงานศึกษาต่อมา เช่น

Siamese State Ceremonies ของ ควอริช เวลส์ (Quaritch Wales) ค.ศ.1931 เนื้อหาของงานศึกษาความเป็นมาและหน้าที่ของพิธีกรรมต่างๆจากหลักฐานหลายประเภท เช่น จารึก วรรณคดี และบันทึกของชาวต่างชาติ กล่าวถึงประวัติศาสตร์สังเขปเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยและพิจารณารายละเอียดของอิทธิพลวัฒนธรรมต่างชาติซึ่งไทยรับไว้ คือ อิทธิพลศาสนาฮินดูในสมัยอยุธยาอิทธิพลของศาสนาฮินดูมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อไทยคืนจรรยาได้ในปี พ.ศ. 1974 ซึ่งมีผลทำให้รับความคิดเกี่ยวกับการปกครองและประเพณีมากขึ้น และมีส่วนต่อการสถาปนาสถาบันการปกครอง ได้แก่ พระราชพิธีราชาภิเษก เครื่องราชกกุธภัณฑ์ การสืบราชสมบัติ ประเพณีการถวายพระเพลิง ประเพณีการบูชากษัตริย์

งานศึกษาเรื่อง ประเพณีการตั้งหลักเมือง ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ. 2491 อธิบายว่าประเพณีการตั้งหลักเมืองในสยามมาจากวัฒนธรรมพราหมณ์ของอินเดีย นอกจากนี้ ยังมีงานศึกษาในทำนองนี้ในงานของ ฉันทิษฐ์ กระแสสินธุ์ ชูณวิจิตรวาทการ

ส่วนที่เห็นว่า วัฒนธรรมประเพณีไทยมีรากฐานมาจาก วัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมในบริเวณประเทศไทย และการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดีย เป็นงานศึกษาที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา งานส่วนมากเป็นงานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยา และภาษาศาสตร์

ศึกษาประเพณีพิธีกรรมซึ่งเป็นจารีตที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา สะท้อนให้เห็นลักษณะวิถีชีวิต ของ ชุมชน ประเพณีพิธีกรรมเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่ยังรักษาลักษณะดั้งเดิมของสังคมไทย ไว้ได้ เนื่องจากพิธีกรรมถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องเคารพ และดำรงรักษาไว้ให้ถูกต้องตามแบบแผน ประเพณีแต่โบราณ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติกระจายอยู่ทั่วไปใน ชุมชนชาติไทย เช่น ไทยในรัฐอัสสัมของอินเดีย พม่า ลาว เวียดนาม เป็นการศึกษาเรื่องชนชาติไทย เป็นส่วนใหญ่ โดยศึกษาผ่านประเพณีพิธีกรรมต่างๆ เช่น การฝังศพ การปลูกเรือน การสัก เป็นต้น

งานศึกษาเรื่อง *An Inventory of Non-Buddhist Supernatural Objects in a Central Thai Village* ของ เทกเตอร์ (Robert Bayard Textor) พ.ศ. 2503 ศึกษาประเพณีอันเนื่องมาจากคดียังเดิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ ความเชื่อเรื่องผีสาวเทวดา

“The Origin and Meaning of the Thai ‘City Pillar’ ” ของ เทอร์วิล (B.J.Terwiel) บท ความตีพิมพ์ในวารสารสยามสมาคมเมื่อ พ.ศ. 2521 อธิบายว่า ประเพณีหลักเมืองเป็นประเพณีซึ่งมี พื้นฐานมาจากคติความเชื่อเรื่องผีของกลุ่มชาติพันธุ์ไท ความเชื่อนี้แพร่หลายบริเวณคนเชื้อสายไท ในลาว เวียดนาม ยูนาน เป็นความเชื่อพื้นบ้านที่สืบทอดกันมานาน และ บทความเรื่อง “The Tai of Assam and Ancient Tai Ritual ” ค.ศ. 1980 ศึกษาค้นคว้าพิธีกรรม ความเชื่อของชนชาติไทกลุ่ม โดยสังเกตดู พิธีกรรมที่ยังสืบทอดและถือปฏิบัติกันอยู่ ซึ่งถือเป็นสิ่งที่ยังเหลือตกทอดของ วัฒนธรรมไทโบราณในเขตชนบท และยังไม่ถูกอิทธิพลจากภายนอกครอบงำ หลักฐานที่ใช้ใน การศึกษา เก็บข้อมูลจากการสังเกตและพูดคุย เพราะพิธีกรรมเป็นสิ่งที่ยังคงรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิม ไว้ได้ เนื่องจากพิธีกรรมเป็นเรื่องของความศักดิ์สิทธิ์ ชุมชนสืบทอดอนุรักษ์ของเดิมไว้ไม่ดัดแปลง หรือมีการปรับเปลี่ยนรวดเร็วเหมือนวัฒนธรรมด้านอื่นๆ

“ไอบ้านใจเมืองและใจคน:ปัญหาการสืบสาวกำเนิดและเอกลักษณ์ไทย” ของ ชลธิชา สัตยา วัฒนา ในหนังสือชื่อคนไทยเดิมไม่ได้มีอยู่ที่นี้ พ.ศ. 2533 ประเพณีหลักเมืองมาจากวัฒนธรรมน้ำเต้า ซึ่งมาจากการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมระหว่างกลุ่มวัฒนธรรมกลุ่มชนที่ใช้ภาษาออสโตรเอเชียติก (มอญ-เขมร) กับกลุ่มชาติพันธุ์ไท ซึ่งปรากฏในรูปของประเพณีเกี่ยวกับ “ไอบ้าน”

งานศึกษาเรื่อง สยามประเทศ พ.ศ. 2534 และ บทความในแง่ธรรมเนียมอีสาน เช่น ข้าวกับพัฒนาการของรัฐในประเทศไทย พ.ศ. 2528 ข้อมูลใหม่-ข้อคิดใหม่เกี่ยวกับอีสาน 2530 ของ ศรีศักร วัลลิโภคม เป็นงานศึกษาที่ใช้หลักฐานทางด้านมานุษยวิทยา โบราณคดี และเอกสารประวัติศาสตร์อธิบายกำเนิดของรัฐและพัฒนาการของรัฐ มิได้เกิดขึ้นจากอิทธิพลภายนอกจากการรับวัฒนธรรมเท่านั้น หากแต่เป็นการบูรณาการของวัฒนธรรมภายในท้องถิ่นจากวัฒนธรรมดั้งเดิมและวัฒนธรรมจากภายนอก อาทิ การเปลี่ยนแปลงทางความเชื่อประเพณีพิธีกรรม

ความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมความเชื่อและประเพณี สะท้อนให้เห็นกำเนิดของรัฐและพัฒนาการของรัฐ เช่น ประเพณีการฝังศพ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และเรณู วิชาศิลป์ เรื่อง “ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวไทอาหม” พ.ศ. 2528 ศึกษาพงสาวดารเก่าของไทอาหม(อาหมโบราณจิ)ซึ่งบันทึกเมื่อ พ.ศ. 1171 หรือ ค.ศ.1228 ความเชื่อที่สำคัญคือ ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติและผี และได้ศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับผีของชาวไทอาหม ได้แก่ การสังเวท การฝังศพ พิธีเรียกขวัญ แม้ไทอาหมได้รับและผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมกับศาสนาฮินดูแล้ว แต่ไทอาหมยังคงรักษาความเชื่อดั้งเดิมไว้ได้ เช่น การทำนายโดยวิธีการดูชาไก่

วิไลวรรณ ขนิษฐนันท์ ศึกษางานวิจัยเรื่องวิวัฒนาการพิธีทำขวัญของคนไทย พ.ศ. 2532 เป็นการศึกษาเปรียบเทียบในเชิงภาษาศาสตร์ ผลการศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญเป็นมรดกคำที่ตกทอดมาในภาษาตระกูลไท โดยศึกษาจากคำ “ขวัญ” และ บทเรียกขวัญ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมในหมู่ชนชาติไท หลักฐานที่ใช้ในการศึกษา ภาษาในตระกูลไท

3. บทบาทและหน้าที่ของประเพณี

พิธีกรรมเป็นจารีตมีหน้าที่สำคัญในการรักษาเสถียรภาพและความสัมพันธ์ในสังคม รัฐและผู้ปกครองสถาปนา รักษาและถ่ายทอด เพื่อเป็นสื่อที่รัฐและผู้ปกครอง เช่น

Siamese State Ceremonies ของ ครอริช เวลส์ (Quaritch Wales) ค.ศ.1931 งานศึกษาเรื่อง โองการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ของ จิตร ภูมิศักดิ์ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2508 ศึกษาพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาโดยการวิเคราะห์จากวรรณกรรมโองการแข่งน้ำซึ่งเป็นคำแข่งน้ำฉบับต่างๆ โดยการวิเคราะห์ให้เห็นถึงที่มาและหน้าที่ในสังคม ซึ่งเป็นลักษณะประเพณีดั้งเดิมในสังคม บทความเรื่อง “ลิลิตโองการแข่งน้ำและพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา” ของ สุเนตร ชุตินทรานนท์ พ.ศ. 2522 ศึกษาประวัติความเป็นมาของโองการแข่งน้ำ พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาและบทบาทของพิธีดังกล่าวในการปกครอง

งานวิจัยเรื่อง การศึกษาความเชื่อเรื่องผีปู่ตาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2511 ของ สุเทพ สุนทรเกสัช ศึกษาความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับสถาบันทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ซึ่งถูกใช้ในการควบคุมพฤติกรรมคนในสังคมและเสริมสร้างความมั่นคงทางจิตใจ

Andrew Turton ศึกษาความเชื่อพิธีกรรมวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างของระบบเครือญาติกับความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษที่สืบทอดจากฝ่ายมารดา ใน ‘ Matrilineal Descent Groups and Spirit :Cults of Thai Yuan.’ ค.ศ 1972 และ “ People of the Same Spirit : Local Matrikin Groups and their Cults ” ค.ศ. 1984

ฉลาดชาย รมิตานนท์ ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับผีและการเข้าทรงในสังคมเชียงใหม่ เรื่อง ผีเจ้านาย พ.ศ. 2526 จากประเพณีผีเจ้านาย ซึ่งมีการจัดสถานภาพและลำดับชั้นของผีและเจ้า ความเชื่อและพิธีกรรมนี้แสดงถึงการแบ่งแยกหน้าที่และระบบโครงสร้าง ซึ่งเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของคนในสังคมในการนั้นเอง

ส่วนที่ III. ประเมินการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม : ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณี พิธีกรรม

งานศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม ส่วนมาก ศึกษาเหตุการณ์หรือพฤติกรรมที่ปรากฏชัด คือ วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมในด้านต่างๆมากกว่า วัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม คือ อุดมการณ์ทางด้านความคิดซึ่งกำหนดพฤติกรรมที่เป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ของชุมชนในสังคม และเป็นงานศึกษาที่มาจากการให้ความหมายวัฒนธรรมและมุมมองการศึกษาในเรื่องวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน คือ ศิลปวัฒนธรรม สังคมวัฒนธรรม และชีวิตวัฒนธรรม งานศึกษาที่ผ่านมาจึงมีแนวทางการศึกษาของผู้ร่วมศึกษาในเรื่องนี้จากหลายสาขาหลายกลุ่ม งานศึกษาวัฒนธรรมด้านความเชื่อสรุปได้ว่าเป็นการศึกษาวัฒนธรรมเชิงประวัติ และ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม

การศึกษาวรรณกรรมเชิงประวัติ ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม

ความรู้และงานศึกษาส่วนมากเป็นงานทางด้านสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา เนื่องจากความรู้ทางด้านมานุษยวิทยามีส่วนทำให้วงวิชาการให้ความสนใจศึกษาเรื่องวัฒนธรรม งานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยามีลักษณะการใช้แนวคิดที่เน้นพลังของวัฒนธรรมที่มีส่วนกำหนดความเป็นไปของสังคมนั้นๆ การอธิบายวัฒนธรรมมีลักษณะที่ซับซ้อน มีงานทางด้านมานุษยวิทยาที่อธิบายวัฒนธรรมเชิงประวัติศาสตร์อยู่บ้าง การใช้แนวคิดในการอธิบายสังคมและวัฒนธรรมไทยมีสรุปข้อจำกัดที่แตกต่าง

งานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาที่ความตระหนักถึงเรื่องเวลาและบริบททางสังคมในอดีต มีงานศึกษาปรากฏอยู่ในระดับต่างๆกัน ตั้งแต่ประวัติของชุมชน/หมู่บ้าน เวลาที่รับและถ่ายทอดวัฒนธรรม วัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงสังคม จนถึงกำเนิดพัฒนาการของรัฐบาลบูรณาการทางสังคมวัฒนธรรม

การศึกษาทางด้านคติชนวิทยา²⁹ ศึกษาคตินชาวบ้าน มีลักษณะการศึกษานับการศึกษาตัวบท(Text) งานศึกษาจากเอกสารตำนาน นิทาน เพลงซึ่ง เป็น เรื่องราวของชนพื้นบ้าน ซึ่งมีแนวทางการศึกษา ในลักษณะ เป็นงานรวบรวม การปริวรรติ การบรรยาย วิเคราะห์วรรณกรรมแต่ละเรื่องหรือเปรียบเทียบวรรณกรรมท้องถิ่น งานศึกษาความเชื่อที่เป็น ที่รับรู้ในกลุ่มคนไทย

งานศึกษาทางด้านคติชนวิทยานี้มีการใช้มิติทางประวัติศาสตร์ ในลักษณะที่เป็น การปูพื้นประวัติของชุมชน ความสัมพันธ์ในระบบต่างๆในสังคม และเวลาที่ผลิตตำนาน นิทาน เพลงนั้นๆ ซึ่ง เป็นเวลาในอดีตจากตัวบทที่ศึกษา

งานทางด้านโบราณคดีและโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์³⁰ การศึกษาทางด้านโบราณคดี ซึ่ง เน้นการศึกษาศิลปะและสถาปัตยกรรม งานศึกษาศิลปะในสกุลต่างๆ และ การศึกษาความเชื่อจากงานศิลปะที่สืบสาวกลับไปถึงการรับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียจึงไม่ต่างจากการศึกษาแหล่งที่มาของวัฒนธรรม ขณะที่การศึกษาโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ ความรู้ทางด้านโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ ทำให้การศึกษษประวัติศาสตร์โบราณแลเห็นพัฒนาการสังคมจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์มาถึงสมัยประวัติศาสตร์ พัฒนาการของวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นภายในดินแดนแหลมทองเอง

การศึกษาในสาขาวิชาความรู้ต่างๆที่ศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ เป็นการศึกษาที่ให้ข้อมูลทางวัฒนธรรม และมุมมองในการศึกษาประวัติศาสตร์

การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในสังคมไทย เกิดขึ้นและมีการเปลี่ยนแปลงภายใต้บริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา รัฐให้ความสำคัญกับเรื่องราวทางวัฒนธรรมในปัจจุบันและในอดีตสังคมมาโดยตลอด การศึกษาเรื่องราวในอดีตของวัฒนธรรม อยู่ภายใต้การรับรู้ และให้ความหมายวัฒนธรรมในลักษณะที่หมายถึง ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดั่งามมาแต่โบราณ ความเจริญ ความก้าวหน้าของชาติ และวิถีชีวิตของสังคม

ความสนใจและงานศึกษานี้อยู่ในกระแสของการศึกษาประวัติศาสตร์ในจารีตใหม่ ซึ่ง เน้นให้ความสำคัญของปรากฏการณ์ที่พิสูจน์ได้ และแสดงข้อเท็จจริงที่สามารถตรวจสอบ งานเขียนประวัติศาสตร์จึงให้ความสำคัญกับตัวบุคคลเพราะการกระทำของตัวบุคคลสามารถตรวจสอบได้ ทำให้ประวัติศาสตร์เน้นเรื่องราวของสถาบันและตัวบุคคลคือ “มหานุรูป” การศึกษาในลักษณะเช่นนี้เป็นแบบแผนในการศึกษาในขณะนั้นและในเวลาต่อมา และกลายเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์กระแสหลัก การศึกษาที่ผ่านมาจึงเป็นศึกษาประวัติศาสตร์จากศูนย์กลางคือรัฐและกษัตริย์และผู้นำ

²⁹ ศีราพร จิตะฐาน . การประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “ แนวทางการวิเคราะห์คติชนชาวบ้าน” (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ , 2534).

³⁰ ศรีศักร วัลลิโภดม . รอยต่อทางโบราณคดีจากความทรงจำ (กรุงเทพฯ :สำนักพิมพ์เมืองโบราณ)

เน้นศึกษาเรื่องโครงสร้างทางการเมืองการปกครองและวัฒนธรรมเพื่อศูนย์กลาง การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมจึงเป็นวัฒนธรรมของราชสำนักและเป็นวัฒนธรรมทางการเมือง วัฒนธรรมจึงแตกต่างกันและมิได้ครอบคลุมตามความหมายที่เข้าใจกันในปัจจุบัน

การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมทางด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมถูกนำเสนอเพียงแง่มุมเดียว โดยเน้นศึกษาหรือละเลยที่จะศึกษาในบางเรื่องบางประเด็น แม้เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงในวงการศึกษาไทยในช่วงทศวรรษ 2490-2500 การศึกษาในแขนงวิชาประวัติศาสตร์ยังไม่ได้ศึกษาเรื่องราววัฒนธรรมเท่าใดนัก

การศึกษาด้านความเชื่อไม่ได้รับความสนใจศึกษามาตั้งแต่แรก เพราะผู้ปกครองมองความเชื่อดังเดิมเป็นวัฒนธรรมที่ไม่ศิวิไลซ์ แม้เมื่อเกิดงานศึกษาในศาสตร์แขนงต่างโดยเฉพาะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ที่อธิบายความเชื่อดังเดิมเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย การศึกษาเรื่องราวของความเชื่อในอดีตเท่าที่มีมา มีลักษณะอธิบายความเชื่อที่มีมาแต่อดีตยังคงอยู่และมีส่วนกำหนดพฤติกรรมในสังคมปัจจุบันมากกว่า ความรู้ในเรื่องความเชื่อดังเดิมจึงไม่ชัดเจนนัก เพราะไม่มีความเข้าใจพัฒนาการของความเชื่อในอดีต เพราะยังไม่มีการศึกษาประวัติศาสตร์เรื่องนี้เลย

การศึกษาด้านศาสนาเน้นศึกษาเรื่องราวของพุทธศาสนา เพราะศาสนาพุทธเป็นศาสนาของรัฐ รัฐไทยนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ได้พยายามปรับให้ความรู้ทางศาสนาเป็นความรู้ที่อธิบายได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล และแสดงความเป็นชาติที่ศิวิไลซ์ได้ งานศึกษาประวัติศาสตร์จึงมีมาแต่ต้นของจารึกการเขียนประวัติศาสตร์ใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตก แต่ก็เป็นการศึกษาที่เน้นศูนย์กลางอำนาจ คือ เพื่อทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ของรัฐไทย ประวัติศาสตร์ของชาติไทย ซึ่งมีอิทธิพลต่องานเขียนประวัติศาสตร์ในสมัยต่อมา การศึกษาเรื่องราวของศาสนาในอดีตสังคมในแขนงวิชาประวัติศาสตร์มีไม่มากนัก แต่ก็มีปริมาณงานศึกษาที่มากกว่างานศึกษาเรื่องความเชื่อ ค่านิยม และประเพณีพิธีกรรม เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับรัฐตั้งแต่การสถาปนาอำนาจ การรักษาอำนาจ การบริหารการปกครอง พัฒนาการขององค์กรสงฆ์ในสมัยต่าง

การศึกษาด้านค่านิยม เรื่องราวของค่านิยมมีการศึกษาบ้าง แต่เป็นการศึกษาโดยทางอ้อมมากกว่า คือ ศึกษาเรื่องราวการเปลี่ยนแปลงสังคมแบบจารีตสู่สมัยใหม่ เรื่องราวค่านิยมมีปรากฏในกิจกรรม องค์กรหรือสถาบันต่างๆ เช่น การศึกษาสตรี การประกวดนางสาวไทย บทบาทของผู้หญิง เป็นต้น แต่งานศึกษานี้ก็มีจำนวนน้อยมาก

การศึกษาด้านประเพณีพิธีกรรมได้แม้ว่ารับการศึกษามาตั้งแต่ต้น เป็นงานที่มีลักษณะของการรวบรวมแบบแผนการปฏิบัติ ซึ่งมีนัยของวัฒนธรรมที่แสดงถึงความเป็นชาติที่เก่าแก่และเจริญก้าวหน้า ด้วยการปรับเปลี่ยนขนบธรรมเนียมประเพณีที่แสดงถึงความศิวิไลซ์แบบตะวันตก เมื่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในฐานะสาขาวิชาหนึ่ง งานศึกษาเรื่องประเพณีพิธีกรรมก็ยังมิได้ศึกษา

วิเคราะห์อย่างกว้างขวางนักไม่ว่าจะเป็นในช่วงของสังคมสมัยใหม่หรือโบราณ หรือของรัฐและสามัญชน

หากพิจารณาโดยภาพรวมแล้ว งานศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม เท่าที่มีอยู่ค่อนข้างจำกัดอยู่ในเรื่อง ของ การอธิบายแหล่งที่มาและการรับวัฒนธรรมจากภายนอก และ รายละเอียดของลักษณะของวัฒนธรรมนั้นๆ เป็นวัฒนธรรมที่แยกเป็นส่วนๆ อยู่นิ่งและไม่สัมพันธ์กับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา หรือกล่าวได้ว่า คือ งานเขียนที่มองวัฒนธรรมแบบศิลปะวัฒนธรรม เน้นศึกษาในเชิงคุณค่ามากกว่าทำความเข้าใจในตัว ของวัฒนธรรมนั้นๆ ส่วนงานศึกษาที่มองเห็นความสัมพันธ์ส่วนมากยังมองสังคมอย่างหยุดนิ่ง จึง เป็นการมองวัฒนธรรมแบบสังคมวัฒนธรรมที่ขาดชีวิตในสังคม

งานศึกษาประวัติศาสตร์ที่มีมุมมองทางด้านวัฒนธรรมในความหมายวิถีชีวิตของชุมชนและระบบความสัมพันธ์ของหน่วยต่างๆ ในสังคม เกิดขึ้นภายใต้กระแสของการให้ความสำคัญกับสามัญชน สังคม ท้องถิ่นและภูมิปัญญา และการมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและวัฒนธรรม ในทศวรรษ 2510 นับตั้งแต่งานศึกษาของ จิตร ภูมิศักดิ์ ขจร สุขพานิช ชัย เรืองศิลป์ ซึ่ง มองเห็นสามัญชนในประวัติศาสตร์ ในงาน โฉมหน้าศักดินาไทย สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ฐานันดรไพร่ และประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยพุทธศตวรรษที่ 25 งานศึกษาประวัติศาสตร์เหล่านี้มีเรื่องราวของวัฒนธรรมโดยเฉพาะวัฒนธรรมในส่วนของสามัญชนอยู่

การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชัดเจนในงานศึกษาในทศวรรษ 2520 ได้แก่ งานศึกษาของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง วัฒนธรรมกลุ่มพิภพวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ.2525 ของ รวมถึงงานศึกษาเรื่องวัฒนธรรมซึ่งนำเสนอในรูปแบบบทความตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 งานศึกษาของ ธิดา สาระยา เรื่อง การศึกษาสังคมสมัยสุโขทัย ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พ.ศ. 2529 ซึ่งเป็นงานเขียน และงานรวบรวมบทความที่เสนอในที่ประชุมสัมมนาตามที่ต่างๆ ในช่วงปี พ.ศ. 2522-2528 และกว่าจะเป็นคนไทย (ศรี)ทวารวดีของ ธิดา สาระยา ซึ่งมองวัฒนธรรมในภาพรวมจากเบื้องล่าง มีการเปลี่ยนแปลงและเป็นพลังขับเคลื่อนทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ รวมถึงงานศึกษาในรูปสารคดีแนะนำเมืองต่าง ที่พยายามมองการกำเนิดและพัฒนาการของเมืองในลักษณะของการบูรณาการทางสังคมและวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาตามแนวทางข้างต้นถือได้ว่าเป็นงานบุกเบิกในวงวิชาการประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นการมองในภาพรวมของวัฒนธรรม ที่เกิดจากการใช้หลักฐานด้วยมุมมองใหม่ ที่เข้าใจความคิดที่อยู่เบื้องหลังการใช้หลักฐาน เช่น การใช้วรรณกรรม ดำนาน หลักฐานทางโบราณคดี แต่ความรู้ความเข้าใจประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม ยังไม่ชัดเจนและยังขาดความรู้ในเรื่องนี้อย่างมาก ทั้งนี้เพราะการศึกษาประวัติศาสตร์ส่วนมากยัง

การตกอยู่ภายใต้การศึกษาประวัติศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งเป็นแนวทางการศึกษาที่ให้ความสำคัญและเคร่งครัดกับการใช้หลักฐาน การศึกษาที่ผ่านมาจึงให้ความสำคัญกับหลักฐานทางราชการ เช่น พงศาวดาร เอกสารราชการ กฎหมาย ภาพอดีตสังคมที่ได้จึงจำกัด ขณะที่การทำความเข้าใจเรื่องราวของสังคมเรียกร้องข้อมูลที่มากกว่าเดิม ซึ่ง หาไม่ได้จากการใช้หลักฐานด้วยมุมมองแบบเดิม และจำกัดอยู่แค่หลักฐานเดิมๆที่เคยใช้ ยังมีข้อมูลจากหลักฐานที่ได้มาจากการศึกษาในสาขาวิชาแขนงอื่นๆ เช่น ด้านานท้องถิ่น วรรณกรรม คติชาวบ้าน คำบอกเล่า ประเพณี พิธีกรรม เป็นต้น การใช้หลักฐานจึงต้องขยายประเภทของหลักฐาน ด้วยการแสวงหาและใช้มุมมองหลักฐานใหม่

การทำความเข้าใจกับอดีตสังคมยังเป็นภาระหน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ที่ ต้องทำอีกมาก เพื่อรับรู้และสร้างความเข้าใจภาพอดีตสังคมที่ผ่านมาอย่างที่เป็นจริง เข้าใจการดำรงอยู่ของสังคม ปัจจุบันอย่างถูกต้อง และหาแนวทางก้าวเดินของสังคมในอนาคตอย่างเหมาะสม

การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมกับการพัฒนา

การหันกลับมาให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมในมิติของ “วัฒนธรรมชุมชน” “วัฒนธรรมพื้นบ้าน” “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” เพื่อการพัฒนาแบบยั่งยืน³¹ นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน เพราะพบว่าปี ๒๕๒๐ ในปัจจุบัน เกิดจากการพัฒนาที่ห่างไกลจากวิถีชีวิตเดิม และเมื่อจะทำความเข้าใจสังคมก็ไม่มีความรู้ความเข้าใจสังคมดีพอ ทำให้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเป็นประเด็นที่อยู่ในความสนใจและหาแนวทางในการศึกษาทำความเข้าใจ พลังทางด้านวัฒนธรรม (ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสภาพแวดล้อม) เป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลงทิศทางของสังคมในอดีตสู่ปัจจุบันและอนาคต วัฒนธรรมจึงมีใช่เรื่องของศิลปะ และมีใช่วัฒนธรรมในเชิงคุณค่า แต่ควรเป็น “ชีวิตวัฒนธรรม”³²

ในปัจจุบันกระแสของการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมกำลังเริ่มต้นและดำเนินการอย่างจริงจังอีกครั้งเพื่อหาคำตอบให้กับสังคม โดยกลุ่มนักวิชาการต่างสาขากันแต่มุ่งศึกษาในเรื่องเดียว

³¹ ประเวศ วะสี, “วัฒนธรรมกับการพัฒนา” เอกสารเพื่อการเผยแพร่เนื่องในปีวัฒนธรรมกับการพัฒนา พ.ศ. 2538.

(กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538) และ เอกวิทย์ ณ ถลาง , ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ ภูมิภาควิถี ชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย (นครบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช , 2540) หน้า 6-12 .

³² ศรีศักร วัลลิโภดม , รอยต่อโบราณคดีจากความทรงจำ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ)

กัน อาทิ ศรีศักร วัลลิโภดม นิธิ เอียวศรีวงศ์ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ อานันท์ กาญจนพันธุ์

งานทางโบราณคดี ศรีศักร วัลลิโภดม ใน แอ่งอารยธรรมอีสาน พ.ศ. 2533 เป็นงานรวบรวมงานศึกษาซึ่งเผยแพร่ในบทความตั้งแต่ในช่วงปี พ.ศ. 2523 - 2533 ปฏิเสธรากเหง้าร่วมกันทางชนชาติในประวัติศาสตร์ของชุมชนต่างๆ ในภาคอีสาน เพราะแต่ละชุมชนล้วนวิวัฒนาการมาจากการผสมผสานกันทางวัฒนธรรมตั้งแต่เริ่มแรก ภายใต้งบฏของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่แตกต่างกัน จากชุมชนเล็กๆ จนกลายเป็น รัฐขนาดใหญ่ กระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นในหลายพื้นที่พร้อมๆ กัน ทำให้เกิดชุมชนขึ้นอย่างหลากหลาย และ สยามประเทศ พ.ศ. 2534 อธิบายพัฒนาการของสยามประเทศว่าเกิดจากกระบวนการคลี่คลายทางวัฒนธรรมอันเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่เป็นกลุ่มชนหรือสังคมกับดินแดนและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม โดยเริ่มตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านเมืองจนเกิดเป็น รัฐ เป็นอาณาจักร และในที่สุดก็เป็นประเทศชาติดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

งานนำเสนอความคิดในการศึกษาวัฒนธรรมของ ศรีศักร วัลลิโภดม ปรากฏอยู่เสมอๆ ในวงวิชาการ ว่าการศึกษาวัฒนธรรมต้องศึกษาวัฒนธรรมจากเบื้องล่างและศึกษา “ชีวิตวัฒนธรรม” ที่เด่นชัดปรากฏในงานศึกษาของคณะศึกษาประกอบการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านที่กาญจนบุรี นครสวรรค์และสมุทรสงคราม ซึ่งมีจุดเด่นในการเป็นแหล่งชุมชนโบราณที่เข้าไปสู่ความเข้าใจพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของบ้านเมือง ได้แก่ ลุ่มน้ำแม่กลอง:พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม พ.ศ. 2535 สังคมและวัฒนธรรมจันทน์เมืองแรกเริ่มในลุ่มลพบุรี-ป่าสัก พ.ศ. 2539 และ สังคมและวัฒนธรรมชุมชนเขายี่สาร 2539 ความสำคัญของงานวิจัยศึกษาอยู่ที่การรักษาความรู้ที่เกิดขึ้นจากท้องถิ่นโดยตรง พิพิธภัณฑ์มิใช่เพื่อการแสดงโบราณวัตถุทางโบราณคดีที่เป็นเรื่องทางศิลปกรรม หากต้องเป็นวิถีชีวิตของชุมชนทำให้ชุมชนรู้จักบ้านเกิดของตนเองและพัฒนาให้เป็นชุมชนที่ราบรื่นในปัจจุบันและอนาคตได้

งานของนักประวัติศาสตร์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ วัฒนธรรมซึ่งเป็นองค์รวมไม่ได้เป็นสิ่งที่หยุดนิ่งมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงในส่วนใดส่วนหนึ่งของระบบเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา เมื่อส่วนหนึ่งเปลี่ยนไปส่วนที่เหลือก็ต้องปรับตัวตามไปด้วย” ดังนั้นงานของนิธิจึงเท่ากับปฏิเสธรากเหง้าที่บริสุทธิ์ในประเพณีพิธีกรรมต่างๆ หากแต่ประเพณีพิธีกรรมปรับเปลี่ยนอยู่เสมอตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม จึงต้องเข้าใจสภาพสังคมที่อยู่รอบประเพณีพิธีกรรมนั้นๆ นั่นคือการให้ความสำคัญกับความคิดที่อยู่เบื้องหลังประเพณีพิธีกรรม” ความคิดนี้ได้ถูกนำ

³³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมคือระบบความสัมพันธ์” ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2538), หน้า 4.

³⁴ เกษียร เตชะพีระ, “การอ่านวัฒนธรรมไทยของนิธิ เอียวศรีวงศ์” ผ้าขาวม้า, ผ้าจีน, กางเกงในและ ฯลฯ ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพสาระ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2538) หน้า (22).

เสนอในรูปบทความตั้งแต่ พ.ศ. 2523 เป็นต้นมา ซึ่งต่อมาถูกรวบรวมใน ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐและรูปแบบการจิตสำนึก พ.ศ. 2538 โขน, การบาวานน้ำเก่า และหนังสือว่าด้วยเพลง, ภาษาและนามานมหรสพ พ.ศ. 2538 และ ผ้าขาวม้า, ผ้าซิ่น, กางเกงในและ ฯลฯ ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพสาระ และงานศึกษาเรื่อง ท้องเที่ยวบุญบังไฟอีสาน ลัทธิเจ้าแม่กวนอิม

ขณะที่ ธิดา สารยา ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมที่มีใช้วัฒนธรรมของส่วนกลางแต่เป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมจากภายใน และเป็น วัฒนธรรมจากสามัญชนหรือของมวลชน ในงานประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พ.ศ. 2529 และ งานศึกษาประวัติศาสตร์เมืองต่างๆ เช่น จังหวัดอยุธยา อุบลราชธานี เป็นต้น

งานศึกษาจากกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง โดย ฉัตร วิทย์ นาสสุภา หันมาให้ความสำคัญสนใจศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม จากการที่ไม่สามารถเข้าใจปัจจุบันและหาแนวทางการพัฒนาตามมิติวัฒนธรรมชุมชนได้อย่างถ่องแท้ด้วยเพราะการที่ขาดความรู้จักวัฒนธรรมของชุมชนนั้น โดยเฉพาะการเข้าใจตนเอง จะต้องเข้าใจระบบคุณค่า ระบบวิธีคิด ประเพณี การละเล่น ตลอดจนศิลปะต่างๆ ต้องอาศัยการศึกษาย้อนกลับไปถึงประวัติความเป็นมาเพื่อเข้าใจถึงวิวัฒนาการ ปลูกให้ชุมชนเข้าใจตัวเองด้วยการรู้ชัดถึงประวัติศาสตร์วัฒนธรรม งานกลุ่มนี้ยังคงมุ่งค้นหา “รากเหง้าที่บริสุทธิ์” ต่อไป ซึ่ง เป็นหนึ่งในกระแสการศึกษาวัฒนธรรมที่สำคัญในปัจจุบัน และยังแสดงเจตนาและความปรารถนาที่จะแสวงหาทิศทางในการเปลี่ยนสังคมและเศรษฐกิจไทยทั้งระบบ เพื่อให้เป็น ทางเลือกในการพัฒนาไปสู่สังคมในอนาคต

กลุ่มนี้มองวัฒนธรรมว่าเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ (Identity) ทำการศึกษาวัฒนธรรมชนชาติไทยนอกประเทศกลุ่มต่างๆ เพื่อที่จะเข้าใจวัฒนธรรมชาวบ้านอย่างลึกซึ้ง เปรียบเทียบ โดยการค้นหาต้นกำเนิดของสถาบันที่อยู่ลึกลงไปในอดีตของท้องถิ่นต่างๆ ว่ามีวิวัฒนาการมาแตกต่างกันอย่างไร และปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชนและวัฒนธรรมอื่นๆ อย่างไร มุ่งเน้นค้นหา “รากเหง้าบริสุทธิ์” แบบโบราณที่ปรากฏอยู่ในลักษณะพิเศษทางวัฒนธรรมของอุดมการณ์ชนชาติไทยดั้งเดิม กับเน้นลักษณะอุดมคติของหมู่บ้านที่ดำรงอยู่ได้อย่างยาวนาน บนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ และขยายเพิ่มเติมออกไปเน้นถึงลักษณะวัฒนธรรมชุมชน ที่ให้ความสำคัญกับน้ำใจ และความ เป็น ชุมชน ที่เรียกว่า “แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน” ใน The Community Culture School of Thought ค.ศ. 1991 ความคิดแนวนี้นี้ยังปรากฏในการเผยแพร่นำเสนอในรูปของบทความในช่วงปี พ.ศ. 2531 เป็นต้นมา เช่น “ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวไทอาหม” พ.ศ. 2528 “องค์ความรู้ประวัติศาสตร์ไทอาหม” “การฟื้นฟูวัฒนธรรมไทในรัฐอุสตัล” ของฉัตรวิทย์ นาสสุภาและเรณ วิชา

ศิลป์ พ.ศ.³⁵ และปรากฏเป็น โครงการวิจัยที่กำลังดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน

งานของนักมานุษยวิทยาซึ่งสนใจศึกษาวัฒนธรรมเชิงประวัติ ที่น่าสนใจ คือ อานันท์ กาญจนพันธุ์ ศึกษาทำความเข้าใจสังคมจากวัฒนธรรมผ่านพิธีกรรมและความเชื่อ โดยเชื่อว่า วัฒนธรรมความหลากหลาย มีพลวัตรและมีวาทกรรม จึงมีมิติของเวลาและบริบททางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เสนอความคิดและเน้นศึกษาวัฒนธรรมในมิติของความเคลื่อนไหวให้มากที่สุด เพราะสังคมมีการเคลื่อนไหวเพื่อการเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่ และปรับตัวภายใต้บริบททางสังคมและธรรมชาติแวดล้อม ธรรมชาติของวัฒนธรรมมีความหลากหลายและแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน งานศึกษาออกมาในลักษณะมีทั้งงานศึกษาเรื่องวัฒนธรรมในด้านต่างๆในชุมชน และบทสำรวจ พิจารณาจุดอ่อนจุดแข็งของศาสตร์ที่เกี่ยวข้องและหาทางออกให้กับการศึกษาเสมอ³⁶

งานศึกษาสังคมไทยที่น่าสนใจ อานันท์ กาญจนพันธุ์ เริ่มจากการศึกษาชุมชนและเสนอภาพความขัดแย้งระหว่างสังคมวัฒนธรรมชนบทและสังคมเมืองจากการขยายตัวของระบบทุนนิยมและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนซึ่งถูกครอบงำ เสียเปรียบ เพื่อความเข้าใจชุมชนอย่างที่เขาเป็นให้ได้มากที่สุด เช่น “ความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงในสังคมล้านนา พ.ศ. 2398-2520 ” พ.ศ.2523 “พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา” พ.ศ. 2527 “ล้านนาในมิติทางวัฒนธรรม” พ.ศ.2535 “The Re Production of Community : The Case of Community Forestry in Northern Thailand” ค.ศ.1993 และ โครงการที่กำลังจะเริ่มค้นคว้าวิจัยความหลากหลายทางวัฒนธรรม

งานทุกชิ้นจึงเป็นการเรียกร้องให้ ศึกษาสนใจวัฒนธรรมเพื่อการรู้จักตนเอง เพราะสิ่งที่อยู่ในปัจจุบันมุ่งเน้นไปที่การพัฒนา ที่คนกลุ่มหนึ่งไปเปลี่ยนแปลงคนอีกกลุ่มหนึ่ง³⁷ แม้ความคิดวิธีการหรือข้อเสนอจะต่างกัน แต่ก็มาบรรจบในทิศทางเดียวกัน คือ เรื่อง วัฒนธรรมชนชาติไทย

ดังนั้น สิ่งที่ต้องตระหนักในการศึกษาวัฒนธรรม คือ การศึกษาโดยมุ่งหาลักษณะพิเศษของวัฒนธรรมไทยนั้นยังคงเหมาะสมกับสภาพสังคมไทยในปัจจุบันหรือไม่ หรือ ควรมองวัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหว และเคลื่อนไหวในมิติอะไรบ้าง เพราะปัจจุบันนั้น รู้ว่าวัฒนธรรมมีการเคลื่อนไหวแต่ไม่รู้

³⁵ ฉัตร ทัพย์ นาตสุภา, ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนและชนชาติไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540) .

³⁶ อานันท์ กาญจนพันธุ์, “วิธีคิดของคนไทย : กรอบความคิดและแนวทางในการวิจัย” เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง วิธีคิดของคนไทย (2539) .

³⁷ ศรีศักร วัลลิโภดม, “ชีวิตวัฒนธรรมกับความเชื่อในสังคมไทย” มองอนาคต (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2538) .

ว่ามันเคลื่อนอย่างไร เพราะยังไม่มีทิศทางที่ชัดเจนและขาดความรู้ในเรื่องวัฒนธรรมในอดีตสังคมที่สัมพันธ์กับปัจจุบัน ดังนั้นคงต้องขึ้นอยู่กับแนวทางการแสวงหาคำตอบของกลุ่มนักวิชาการที่เสนอและกำลังทำอยู่ดังที่กล่าวมาข้างต้นและที่จะทำต่อไป

ส่วนที่ III. เสนอแนะ

จากการพิจารณาการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ฯ และบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป พบว่าความรู้ทางประวัติศาสตร์ไม่ได้ตอบสนองความต้องการและก้าวทันความต้องการความรู้ในเรื่องดังกล่าวในสังคม ด้วยสาเหตุนี้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ด้านความเชื่อ ฯ จึงไม่พอเพียงที่จะทำความเข้าใจหรือตอบคำถามของสังคมในปัจจุบันและอนาคต ในสังคมที่เกิดข้อสงสัยแนวทางการพัฒนาที่ห่างไกลจากวิถีของชุมชน นโยบายการชี้นำจากรัฐ และ ปัญหาสังคมจากโครงสร้างของสังคมต่างๆที่ไม่รู้จักและเข้าใจตนเองอย่างเพียงพอ ต่างดำเนินชีวิตอย่างขาดทิศทาง ไม่ว่าจะเป็นคน หรือสถาบัน

การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ฯ จึงต้องสอดคล้องกับสังคม เพื่อให้เข้าใจและเข้าใจในตนเองและแนวทางในการปฏิบัติต่อไปอย่างเหมาะสม ความรู้ทางประวัติศาสตร์ด้านความเชื่อ ฯ เป็นสิ่งจำเป็น และควรเป็นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ฯ อย่างมีเป้าหมายที่จะรู้และเข้าใจอดีตอย่างแท้จริง เพื่อปัจจุบันและแนวทางในอนาคต คือ 1 การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมกับการพัฒนา 2 ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมกับการสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาชน และ 3 การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมกับการแก้ปัญหาสังคม

ข้อจำกัดในงานศึกษาที่ผ่านมา ทั้งทางด้านเนื้อหา วิธีการ มุมมองในการศึกษา ประวัติศาสตร์มีทางที่จะศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ฯ ด้วย

1. ศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ฯ ตามสภาพที่วัฒนธรรมดำรงอยู่

ศึกษาพัฒนาการของวัฒนธรรมด้านความเชื่อ ฯ เพื่อเข้าใจสถานะการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมมากกว่าศึกษาแหล่งที่มาของวัฒนธรรมกับการเผยแพร่ของวัฒนธรรม

สังคมและวัฒนธรรมมีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงในอัตราที่ต่างกันในแต่ละท้องถิ่นและในแต่ละเวลา การศึกษาเพียงโครงสร้างและหน้าที่ของระบบในปัจจุบันไม่เพียงพอ เพราะชุมชนหนึ่งมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาในอัตราที่แตกต่างกัน ความเปลี่ยนแปลงนั้นทำให้ชุมชนดำรงอยู่ใน 3 ลักษณะ คือ 1 ชุมชนตกค้าง คือ ชุมชนที่บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไปแต่ยังคงดำรงอยู่ด้วยเหตุผลหลายอย่างด้วยกัน ภายในสังคมไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปหมด 2 ชุมชนส่วนน้อย คือ ชุมชนของชน

ส่วนน้อยที่พื้นฐานอยู่บนศาสนาของชนส่วนน้อย และ 3 ชุมชนแบบใหม่ คือ ชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่จากการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง มีลักษณะที่มีความเป็นเครือข่าย และมีกิจกรรมร่วมกัน³⁸ การศึกษาจึงต้องศึกษาค้นกำเนิดของสถาบันที่อยู่ลึกในอดีตสังคมนั้น ศึกษาสถานะที่สถาบันนั้นดำรงอยู่ ตลอดจนกระบวนการแห่งวิวัฒนาการของสถาบัน และการเปลี่ยนแปลงจากแบบอย่างหนึ่งนั้นแบบแผนใหม่นั้นมีหน้าที่อย่างไรในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ และลัทธิเจ้าแม่กวนอิม ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์

2. ศึกษาวัฒนธรรมในภาพรวม

งานศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อฯ ความรู้เรื่องวัฒนธรรมที่ปรากฏส่วนมากเป็นงานศึกษาที่ได้ภาพวัฒนธรรมเป็น ส่วน ๆ ทั้งนี้เพราะการศึกษาที่มีการแบ่งความรู้ออกเป็นเสี้ยวๆ ด้วยเชื่อว่าการแบ่งความรู้ความจริงออกเป็นเสี้ยวๆจะสามารถจัดการกับความรู้ได้สะดวกและมีประสิทธิภาพ แต่ผลของการแบ่งและจัดการเป็นเสี้ยวๆไปเรื่อยๆทำให้ไม่สามารถสัมผัสถึงความรู้และความจริงได้

แม้ว่าการศึกษาในปัจจุบันต่างมีความศรัทธาต่อการศึกษาแบบสหวิทยาการ แต่ในทางปฏิบัติแล้วยังมิได้ทำอย่างจริงจังมากนัก งานศึกษาที่ปรากฏจึงเป็น การทำงานร่วมกันจากต่างสาขาวิชาต่างคนต่างทำ งานศึกษามีจำนวนน้อยที่มีเป็น การศึกษาข้ามสาขาวิชากัน คือจากที่ศึกษามาทางหนึ่งและสนใจหาคำตอบด้วยวิธีการหรือข้อมูลของอีกสาขาหนึ่ง หรือเป็น การที่มาร่วมงานร่วมกันในหัวข้อของตนหรือท้องถิ่นของตน สหวิทยาการควรเป็นกระบวนการของการเรียนรู้ที่มีบทบาทตั้งแต่เริ่มต้นการศึกษา คือ การตั้งคำถาม การแสวงหาข้อมูล และการวิเคราะห์

การศึกษาที่มีอยู่เป็น การศึกษาที่แบ่งเป็น เสี้ยวเป็น ส่วนๆนั้น ทำให้ไม่เห็นวัฒนธรรมที่ชัดเจนเนื่องจากยังขาดภาพรวมที่มองได้อย่างเป็น ระบบ ทั้งในส่วนของตัววัฒนธรรมและในส่วนของการศึกษาทั้งในระดับรัฐและท้องถิ่น เช่น การศึกษาภาพรวมในส่วนท้องถิ่นหนึ่งในเบื้องต้นและภาพรวมที่ได้จากท้องถิ่นทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็น หน่วยการศึกษาจะเป็นแบบใด อาจเป็นประเทศ เมืองหรือจังหวัด อำเภอ หมู่บ้าน เขตทางภูมิศาสตร์ เช่น กลุ่มน้ำ และเขตวัฒนธรรม

งานศึกษาประเภททบทวนการศึกษาได้กล่าวถึงประเด็นนี้หลายครั้งแต่ยังไม่มีการศึกษาอย่างจริงจังเพราะเป็นเรื่องที่ค่อนข้างยาก อย่างไรก็ตามงานศึกษาที่ผ่านมาจำนวนมากเป็นงานศึกษาเรื่องเหล่านี้ไว้บ้างแล้ว หากนำมาจัดระบบศึกษา หาในส่วนที่ขาดหายไปเพื่อเติมเต็มให้เป็นภาพรวมให้ชัดเจน เช่น งานศึกษาบุญ บุญชาวบ้าน นิสิตภูมิภาค:วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของ

³⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมเมือง” เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง วัฒนธรรมเมือง : ชุมชนเมืองและการแลกเปลี่ยนในกรุงเทพฯและปริมณฑล (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2537) หน้า 1-13 .

ชาวบ้านไทย ของ เอกวิทย์ ณ ถลาง ซึ่งเป็น ผลงานในโครงการกิดเคมีสาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พ.ศ. 2540 เป็นผลงานที่พยายามสร้างความรู้ภูมิปัญญาไทยในภาพรวม

3. ศึกษาความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมในด้านต่างๆ

วัฒนธรรมเป็น ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนและคนกับธรรมชาติสภาพแวดล้อม ในชุมชนหนึ่งๆคนมีความสัมพันธ์กันโดยตรง ทั้งทางด้านพฤติกรรมคนที่อยู่ในเขตภูมิศาสตร์เดียวกันมีส่วนร่วมกิจกรรมร่วมกันหลายอย่าง ทางด้านอุดมการณ์ก็มีความสัมพันธ์กันเชื้ออาทรในระดับหนึ่ง แต่การศึกษาทำความเข้าใจศึกษาวัฒนธรรมมักทำแยกจากกันออกเป็นส่วนๆ ไม่ได้มองเป็นระบบ จึงละเลยมิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับสภาพแวดล้อม การเข้าใจวัฒนธรรมต้องสามารถอธิบายความสัมพันธ์ในสังคมหรือชุมชนอยู่ในโครงสร้างอย่างไร และต้องศึกษาไปจนกระทั่งเห็นความสัมพันธ์ทางโครงสร้างของชุมชนหรือสังคม

ความสนใจวัฒนธรรมควรมีเป้าหมายเพื่อรู้จักตนเอง ตระหนักถึงวัฒนธรรมในความหมายที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตของคนที่อยู่ร่วมกันในสังคมโดยตรง เกี่ยวกับชีวิตโดยตรง มิใช่เรื่องของศิลปวัฒนธรรมอันเป็น เรื่องที่มองไม่เห็น ซึ่ง ศรีศักร วัลลิโภดม เรียกว่า “ชีวิตวัฒนธรรม” ซึ่ง เป็นเรื่องของความหลากหลายและความแตกต่างของคนในสังคม ดังนั้นการศึกษาจึงต้องมองจากข้างล่างด้วย เพราะการศึกษาที่มุ่งเน้นเรื่องการพัฒนาที่ผ่านมาเป็นการศึกษาวัฒนธรรมเพื่อเปลี่ยนแปลงผู้อื่น จึงศึกษาในสิ่งที่เป็ นรูปธรรม เช่น เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ทำให้ละเลยหลายสิ่งหลายอย่างที่เป็นเรื่องของนามธรรมเพื่อเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของสังคม การศึกษาต้องเป็นไปเพื่อเข้าใจและพัฒนาภูมิปัญญาของท้องถิ่นหรือชาวบ้าน

นอกจากนี้วัฒนธรรมของชนชาติไทย ซึ่ง มา จากการผสมผสานทางวัฒนธรรม การให้ความสำคัญกับการศึกษาในมิติของการผสมผสานทางวัฒนธรรม เป็นแนวทางในการศึกษา

การศึกษาที่ตระหนักถึงความหลากหลายและการผสมผสานทางวัฒนธรรม จึงต้องพิจารณาความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และการกำหนดซึ่ง กันและกันของวัฒนธรรมด้านต่างๆ คือ ระบบคิด ความรู้ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี ศีลธรรม กฎหมาย พิธีกรรม ศิลปะ วรรณกรรม เพราะความสำคัญของแต่ละส่วนโดยเฉพาะอาจมีน้อยกว่าความสัมพันธ์ที่แต่ละส่วนมีอยู่ต่อกัน จึงควรศึกษาระบบวัฒนธรรมมากกว่าวัฒนธรรมแต่ละด้าน ระบบวัฒนธรรม คือ ระบบคุณค่าหรืออุดมการณ์เบื้องหลังปรากฏการณ์วัฒนธรรมด้านต่างๆ

นอกจากนี้ระบบวัฒนธรรมยังสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจ สังคม การผลิตและโครงสร้างทางชนชั้น ต่างมีส่วนกำหนดและถูกกำหนดโดยระบบวัฒนธรรม

4. ศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม เชิงเปรียบเทียบ

เรื่องที่เหมาะกับการศึกษาไม่มากนัก ในแต่ละกรณีต้องศึกษาในแง่มุมที่กว้างและครอบคลุมหลายปัจจัย คือ ศึกษาเปรียบเทียบความเหมือนกันของสังคมและวัฒนธรรมย้อนกลับขึ้นไปในสายธารประวัติศาสตร์จะสามารถศึกษาย้อนการเปลี่ยนแปลงกลับไปค้นหาสถานะก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่ได้ด้วย คือ สร้างภาพวัฒนธรรมโบราณขึ้นมาใหม่

การศึกษาในลักษณะนี้ต้องใช้ความรู้จากหลายสาขาวิชาการสังคมศาสตร์ คือ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ มานุษยวิทยาและสังคมวิทยา มนุษยศาสตร์ คือ ประวัติศาสตร์ ปรัชญา ศาสนา ศิลปะ และวรรณคดี นิรุกติศาสตร์ เป็นต้น เช่น การศึกษาเรื่องคนไทยนอกประเทศ

5.การศึกษาวัฒนธรรมเมืองและท้องถิ่น

ในกระแสของการให้ความสำคัญวัฒนธรรมท้องถิ่น อาจทำให้หลงลืมวัฒนธรรมอีกส่วนคือรัฐ เมืองซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมทั้งระบบที่เปลี่ยนแปลงด้วยเช่นกัน

การศึกษาเพื่อเติมเต็มในส่วนที่ขาดหายไป จึงเป็นเรื่องที่ควรทำการศึกษาอย่างยิ่งเพราะการเข้าใจอดีตของวัฒนธรรมอย่างจริงจัง ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในทุกๆด้านเท่านั้นจึงจะเป็นหนทางของการเข้าใจปัจจุบันและอนาคต

บทสำรวจสถานการณ์แห่งองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ประชากรไทย

สุนทรี อาสะไวย์
ธรรมเกียรติ กั่นอริ

เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง ประวัติศาสตร์ไทยบนเส้นทางการเปลี่ยนแปลง : การประมวล
ความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัยประวัติศาสตร์ไทย วันที่ 28-29 พฤศจิกายน 2541 ณ ห้องประชุม
ชั้น 4 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ตลิ่งชัน กรุงเทพฯ

I

บทนำ

1. ขอบข่ายของการสำรวจสถานภาพแห่งองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ประชากรไทย

การสำรวจสถานภาพแห่งองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ประชากรไทย มีจุดมุ่งหมายที่จะสำรวจตรวจสอบงานศึกษาวิจัยที่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องหรือเชื่อมโยงกับประชากรในประวัติศาสตร์ไทยเท่าที่ได้มีการศึกษาวิจัยกันมานับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ในการสำรวจได้กำหนดขอบข่ายของเนื้อหาที่อิงกับประเด็นการศึกษาด้านมานุษยวิทยาและประชากรศาสตร์ในความหมายที่กว้าง เพื่อให้สามารถมองเห็นภาพรวมขององค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ของประชากรไทยดังนี้:-

1. ลักษณะและโครงสร้างของประชากร
2. ชนชั้น
3. ชชาติพันธุ์
4. แรงงาน
5. การย้ายถิ่น
6. สตรี

2. การนิยามความหมาย

คำว่า “ประชากร” มีที่มาจากคำภาษาอังกฤษ 2 คำ คือ Demography (ประชากรศาสตร์) กับคำว่า Population Studies Demography มาจากคำว่า Demo หมายถึงคนหรือพลเมือง กับ Graphy หมายถึง การศึกษา รวมความว่าเป็นการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับคน ส่วน Population Studies หมายถึงการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับคนโดยอธิบายเกี่ยวข้องกับปัจจัย สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และปัจจัยอื่น ๆ ในแง่นี้หมายความว่า Population Studies มีความหมายที่กว้างกว่า Demography

จากนิยามข้างต้น ความรู้ทางประชากรศาสตร์จึงมี 2 ขอบเขต คือ

1. ขอบเขตที่เจาะจงเฉพาะเนื้อหาทางประชากร
2. ประชากรศาสตร์ในขอบเขตที่กว้าง โดยอธิบายปรากฏการณ์ทางประชากรที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง และสิ่งแวดล้อม

สำหรับประชากรศาสตร์ในขอบเขตที่เจาะจงเฉพาะเนื้อหาทางประชากรประกอบด้วยคำอธิบาย ขนาดของประชากร (Size) โครงสร้างของประชากร (Structure) และการกระจายตัวของประชากร (Distribution) ที่เกี่ยวเนื่องกับปัจจัย 3 ปัจจัยสำคัญทางประชากร ได้แก่ ภาวะการเกิด การตาย และการย้ายถิ่น รวมทั้งการอธิบายลักษณะประชากรในเขตเมือง และชนบท ตลอดจนการแบ่งพื้นที่ออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ

ส่วนความรู้ทางประชากรศาสตร์ที่มีขอบข่ายกว้างขวางนั้น มุ่งหาความรู้เรื่องราวประชากรที่สำคัญเช่นเดียวกันได้แก่ ขนาด โครงสร้างและการกระจายของประชากร แต่ให้ความสนใจ

เรื่องสาเหตุ (Causes) ของการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของประชากร โดยสาเหตุดังกล่าวเป็นผลจากการเกิด การตาย และการย้ายถิ่น ตลอดจนเงื่อนไขของสภาวะสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ เรื่องราวของประชากรที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งก็คือ ผลกระทบ หรือผลที่ตามมา (Consequence) ของการเปลี่ยนแปลงในขนาดประชากร ในการกระจายตัวของประชากร และในโครงสร้างประชากร ความรู้ทางประชากรศาสตร์ในส่วนนี้จึงมีขอบเขตครอบคลุมปัจจัยหลายประการที่สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางประชากร ซึ่งสามารถรวมปัจจัยทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อม สาธารณสุข การศึกษา ตลอดจนสภาวะทางชีววิทยา เช่น ความเครียด การเจ็บป่วย และการตาย

นอกจากการอธิบายปัจจัยหลัก 3 ปัจจัย คือ การเกิด การตาย และการย้ายถิ่น ลักษณะสำคัญในการศึกษาทางประชากรยังรวมลักษณะทางเพศ เชื้อชาติ ศาสนา พื้นภูมิของบิดามารดา พื้นที่เกิด ภาษา ระดับการศึกษา สถานภาพสมรส จำนวนบุตร สถานภาพการทำงาน อาชีพ และรายได้ ลักษณะทางประชากรเหล่านี้ยังเกี่ยวพัน และนำไปอธิบายภาวะการเกิด การตาย และการย้ายถิ่น

จากความหมายและขอบเขตของการศึกษาด้านประชากรดังที่ได้กล่าวข้างต้น สิ่งที่งานสำรวจนี้ให้ความสำคัญในการศึกษาวิเคราะห์ จึงมีใช่เฉพาะงานวิจัยที่เจาะจงเนื้อหาทางประชากร คือ การเกิด การตาย การย้ายถิ่น เท่านั้น แต่จะรวมไปถึงงานวิจัยด้านประชากรที่เกี่ยวข้องกับศาสตร์สาขาอื่น ๆ หรือตัวแปรอื่นที่มีใช้ตัวแปรทางประชากร (Non-demographic Variables)

คำว่า "ประวัติศาสตร์ประชากร" ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการให้นิยามในความหมายกว้าง หมายถึงการศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่มีเนื้อหาเฉพาะเจาะจงในการศึกษาเรื่องราวที่เกี่ยวกับประชากร โดยมีประเด็นหลักที่เกี่ยวกับการศึกษาลักษณะและโครงสร้างของประชากร ชนชั้น ชาติพันธุ์ แรงงาน การย้ายถิ่น และสตรี ประวัติศาสตร์ประชากร ในที่นี้ไม่ได้มุ่งหมายถึงเฉพาะงานศึกษาในแนวประวัติศาสตร์โดยอาศัยทฤษฎี แนวคิดและวิธีการทางประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่ได้รวมความไปถึงงานศึกษาในแนวประวัติศาสตร์โดยอาศัยทฤษฎี แนวคิดและวิธีการจากศาสตร์สาขาอื่น ๆ อาทิ มานุษยวิทยา สังคมวิทยา ประชากรศาสตร์ ภูมิศาสตร์ นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และภาษาศาสตร์ เป็นต้น

3. การกำหนดช่วงเวลาของประวัติศาสตร์ประชากรไทย

ในการสำรวจสถานภาพแห่งองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ประชากรของไทย ผู้ศึกษาเริ่มต้นด้วยการพยายามที่จะกำหนดช่วงเวลาของประวัติศาสตร์ประชากรโดยอาศัยปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านประชากรเองเป็นตัวกำหนด โดยแบ่งเป็น 3 ช่วง กว้าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ช่วงประวัติศาสตร์โบราณ ถึง พ.ศ.2393 (ค.ศ.1850)
2. ปี พ.ศ.2393 ถึง พ.ศ.2503 (ค.ศ.1850-1960)
3. ปี พ.ศ.2503 ถึง พ.ศ.2540 (ค.ศ.1960-1997)

1. ช่วงประวัติศาสตร์โบราณ ถึง พ.ศ.2393 (ค.ศ.1850)

ถือเป็นช่วงก่อนที่ไทยจะรับเอาความรู้และวิถีวิทยาของตะวันตกในทางประชากรศาสตร์เข้ามาใช้ กล่าวคือเป็นช่วงเวลาที่ไทยยังไม่มีมีการเก็บรวบรวมข้อมูล สถิติด้านประชากร ข้อมูลที่เกี่ยวกับประชากรของไทยมีอยู่อย่างกระจัดกระจายในปุมโหร ตำนาน พงศาวดาร จดหมายเหตุ บัญชีน้ำฝน ดินข้าว บัญชีทะเบียนไพร่ บัญชีอากรค่านา บัญชีพื้นที่ทำนา ฯลฯ

อย่างไรก็ตามเราจะพบว่า นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 คือ สมัยอยุธยา เป็นต้นมาได้มีนักเดินทาง นักสำรวจ หมอสอนศาสนา พ่อค้า ตลอดจนนักการทูตที่เดินทางเข้ามาในไทย ได้มีส่วนสำคัญในการช่วยสร้างสรรคความรู้ที่เกี่ยวกับประชากรไทยในแง่มุมต่าง ๆ อาทิงานของทูต อย่าง La Loubere, Van Vliet, Nicolas Gervaise, บาทหลวง Tachard ไปจนถึงนักสำรวจอย่าง J.G. Koenig

ในปลายศตวรรษที่ 19 ถึงต้นศตวรรษที่ 20 เมื่อลัทธิจักรวรรดินิยมได้แผ่ขยายอิทธิพลและอำนาจเข้ามาในเอเชียอย่างกว้างขวาง เราได้พบผลงานในรูปรายงานของคณะทูตที่ให้ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับประชากรมากมาย อาทิ งานของ Sir John Crawford Henry Burney Sir John Bowring งานของ Bishop Pallegoix รวมถึงรายงานการเดินทางสำรวจเพื่อทำแผนที่ของ James McCarthy และที่สำคัญคืองานเขียนในเชิงชาติพันธุ์วิทยา (Ethnography) ของนักวิชาการทั้งชาวอังกฤษและฝรั่งเศสอีกจำนวนหนึ่งที่เป็นงานเชิงสำรวจวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ทั้งของไทยและประเทศอื่น ๆ ในเอเชีย ซึ่งไม่เพียงแต่ให้ความรู้ด้านประชากรในยุคร่วมสมัย แต่สามารถสืบสวนย้อนกลับไปในช่วงของประวัติศาสตร์ก่อนหน้านี้ด้วย

2. ปี พ.ศ.2393 ถึง พ.ศ.2503 (ค.ศ.1850-1960)

เป็นช่วงที่ความรู้และเทคโนโลยีตะวันตกถูกนำมาใช้และเริ่มปรากฏแพร่หลายในสังคมไทย กรณีของการศึกษาทางประชากร คือยุคเริ่มต้นของการนำเอาวิถีวิทยาในการสำรวจสำมะโนประชากรเข้ามาใช้ โดยทั่วไปมักเข้าใจกันว่าสำมะโนประชากรมีการจัดทำเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2454 คือต้นรัชกาลที่ 6 แต่ที่จริงแล้วการสำรวจสำมะโนประชากรได้เริ่มขึ้นแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 โดยเป็นการจัดทำของกระทรวงมหาดไทย สำมะโนประชากรครั้งแรก ๆ นั้นมิได้จัดทำทั่วทั้งประเทศ แต่เป็นการทำไปทีละส่วน โดยเริ่มขึ้นในปี พ.ศ.2447 (ค.ศ.1904) โดยทำครั้งแรกเพียง 12 มณฑล และทำมากเป็นพิเศษในส่วนที่ไม่ใช่เมืองของมณฑลกรุงเทพ จากนั้นก็มีการสำรวจสำมะโนประชากรในปี พ.ศ.2452 (ค.ศ.1909) โดยสำรวจส่วนที่อยู่ในกรุงเทพ อาทิ พระนคร ส่วนมณฑลอื่น ๆ มีการสำรวจเป็นครั้งแรกในการสำรวจสำมะโนประชากร พ.ศ.2462 (ค.ศ.1919)

การมีข้อมูลสถิติด้านประชากรได้มีผลต่อการที่รัฐบาลสามารถกำหนดนโยบายสำคัญ ๆ ด้านประชากรและอื่น ๆ ที่เหมาะสมหรือสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ที่เห็นได้ชัดก็คือ ช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้เป็นช่วงของการเติบโตของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่ไทยเปิดประเทศในทางเศรษฐกิจและการค้าตามสนธิสัญญาบาวริงและสนธิสัญญากับประเทศอื่นในทำนองเดียวกับ ซึ่งเริ่มในปี พ.ศ.2398

3. ปี พ.ศ.2503 ถึง พ.ศ.2540 (ค.ศ.1960-1997)

ปี พ.ศ.2503 เป็นปีที่สำคัญในประวัติศาสตร์ประชากร เนื่องจากเป็นปีที่ผลการสำรวจสำมะโนประชากรออกมาชี้ให้เห็นชัดว่าอัตราการเพิ่มของประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้มาถึงจุดสูงสุด คือ สูงถึงร้อยละ 3.2 ต่อปี จุดนี้จึงเป็นจุดหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญ ก่อให้เกิดการตื่นตัวของการศึกษาและการวิจัยด้านประชากรศาสตร์ในฐานะที่เป็นความรู้สมัยใหม่ทั้งในแวดวงการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย และหน่วยงานราชการที่มีหน้าที่กำหนดนโยบายและแผนปฏิบัติด้านประชากร รวมถึงระดับที่เป็นองค์กรระหว่างประเทศ

4. ทฤษฎีและแนวคิดที่เกี่ยวกับประชากร

ทฤษฎีและแนวคิดที่เกี่ยวกับประชากรมีอยู่หลายทฤษฎีและแนวคิด⁽¹⁾ เริ่มต้นจาก Charles Darwin นักวิทยาศาสตร์ชีวภาพกล่าวถึงการเพิ่มประชากรที่มีผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์ เขากล่าวถึงการเพิ่มของประชากรว่ามีลักษณะที่เพิ่มเป็นอัตราทวีคูณ ซึ่งถ้าไม่มีสถานการณ์หรือเงื่อนไขใดๆหยุดยั้งการเพิ่มประชากรในลักษณะนี้จะถึงจุดหนึ่งที่สร้างความกดดันให้กับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยอยู่ และถ้าไม่มีแนวทางหรือมาตรการที่จะแก้ไข หรือลดความกดดันที่มีต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมประชากรก็จะหยุดเพิ่มขึ้น ดาร์วินเชื่อว่าการเพิ่มของประชากรมีจุดสูงสุดโดยมีทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่พอเพียง

แนวคิดของดาร์วินได้รับการขยายและเสริมต่อโดย Robert Malthus นักเศรษฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ มัลธัสเสนอแนวคิดหลักว่าด้วยความสามารถในการผลิตประชากรหรือการเพิ่มประชากรมีอิทธิพลมากกว่าความสามารถในการผลิตอาหาร โดยที่การเพิ่มของมนุษย์มีลักษณะเป็นแบบทวีคูณ หรือการเพิ่มแบบเลขาคณิต (Geometric Growth) ส่วนการเพิ่มของอาหารเป็นการเพิ่มแบบเลขคณิต (Arithmetic Growth) การเพิ่มของมนุษย์ดังกล่าวเป็นปัญหาและเป็นอันตรายต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ สังคมจะเกิดความยุ่งยากสับสน หรือถึงขั้นทำร้ายชีวิตหรือการเกิดโรคภัยไข้เจ็บล้มตาย หนทางแก้ไขทำได้ 2 ทางคือ มาตรการป้องกันการเพิ่มของประชากรโดยอาศัยสงคราม ความตายจากโรคภัยไข้เจ็บ ตายตามอายุขัยและโรคระบาด ซึ่งเป็นวิธีธรรมชาติกับมาตรการป้องกันการเพิ่มของมนุษย์โดยวิธีการยับยั้งความต้องการทางเพศ การกำหนดการแต่งงานให้ช้าลง หรือใช้วิธีคุมกำเนิด วิธีที่ถูกกล่าวถึงในเวลานั้นคือ การหลั่งนอกช่องคลอด หรือการนับระยะเวลาปลอดภัยในการตั้งครรภ์

นอกจากนั้นก็มีแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์ที่เสนอว่าการเพิ่มประชากรเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจ เช่น ความคิดของ John Smith ที่อธิบายว่าการมีประชากรเพิ่มมากขึ้นสร้างความต้องการและสร้างเติบโตทางเศรษฐกิจทำให้เกิดการแบ่งงานตามความชำนาญเฉพาะทาง (Devision of Lobor) การเพิ่มของผลผลิตและการสะสมทุนซึ่งเกิดจากความต้องการในการลงทุน ยัง

⁽¹⁾ การสรุปในประเด็นนี้มาจาก สันหัตถ์ เสริมศรี (2539) ประชากรศาสตร์ทางสังคม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล และเทียนฉาย กิระนันท์ (2526) เศรษฐศาสตร์ประชากร โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สร้างความต้องการแรงงานให้เพิ่มขึ้น ซึ่งมีผลต่อการยกระดับค่าจ้าง แต่เมื่อค่าจ้างแรงงานสูงขึ้นถึงจุดหนึ่งจะมีผลต่อการเพิ่มประชากร

การเพิ่มของประชากรยังเป็นทางนำไปสู่การพัฒนาเกษตรกรรมและในทางกลับกัน การพัฒนาเกษตรกรรมก็ส่งผลต่อการเพิ่มประชากร Ester Boserup (Boserup:1975) ได้เสนอแนวคิดว่าการพัฒนาเกษตรกรรมมีองค์ประกอบ 3 ประการคือ การพัฒนาที่ดินเพาะปลูก การค้นหาเทคนิควิธีการเพาะปลูกใหม่ และการปลูกพืชหมุนเวียนในที่ดิน องค์ประกอบทั้ง 3 ประการมีกระบวนการที่สัมพันธ์กับการเพิ่มของประชากร

ในด้านการย้ายถิ่นมีแนวคิดทางสังคมวิทยา อาทิ Everett Lee (Lee:1966) เสนอทฤษฎีว่าด้วยการย้ายถิ่น ซึ่งพัฒนามาจากการสังเกตการณ์จากหลายประเทศ และศึกษาการย้ายถิ่นจากประสบการณ์ที่ผ่านมา โดยกล่าวว่า การเข้าใจเรื่องราวการย้ายถิ่นจะชัดเจนต้องพิจารณาองค์ประกอบสำคัญ 4 องค์ประกอบ ได้แก่

1. บั๊จจียหรือเจื้อนไซในพื้นทีต้้นทาง (place of origin)
2. บั๊จจียหรือเจื้อนไซในพื้นทีต้้งเป็นจุดหมายปลายทาง (place of destination)
3. บั๊จจียหรืออุปสรรคที่อยู่ระหว่างพื้นทีต้้นทางหรือพื้นทีปลายทาง
4. ลักษณะของผู้ย้ายถิ่น

การย้ายถิ่นเกิดขึ้นบนพื้นทีต้้นทาง หมายถึง การที่บุคคลย้ายออกเนื่องจากอิทธิพลหรือบั๊จจียที่มีอยู่ในพื้นทีต้้นทางซึ่งมีทั้งที่เป็นบั๊จจียผลักต้้น และบั๊จจียต้้ง รวมถึงบั๊จจียที่มีภาวะเป็นกลาง ตัวอย่างของบั๊จจียต้้งดูต้ได้แก่ ความชอบในที้อาศัย การมีครอบครัวที่ต้ ความสะดวกสบายในการทำมาหากิน มีพื้นดิน มีบ้านอาศัย การทำไร่ทำนาได้ผล ฯลฯ ขณะที่บั๊จจียผลักต้้น เช่น ความล้้มเหลวในการทำมาหากิน ครอบครัวแตกสลาย การหย่าร้าง โจ้รผู้ร้ายชุกชุม ขาดความปลอดภัย ไม่มีที่ทำได้

ส่วนบั๊จจียปลายทาง บั๊จจียต้้งดูต้ที่พื้นทีปลายทาง เช่น ค่าแรงสูง โอกาสทำงานมีมาก มีสถานศึกษาดี มีสถานบริการหลากหลาย และบั๊จจียผลักต้้น อาทิ ความยากจน โจ้รผู้ร้าย สภาวะแวดล้อมเลื้อม อากาศร้อน รกต้ด พื้นดินและบ้านมีราคาแพง

นอกจากทฤษฎีและแนวคิดทางด้านประชากร พบว่าสาขาวิชาในแต่ละสาขาก็มีการพัฒนาทฤษฎีและแนวคิดเฉพาะขึ้นเพื่ออธิบายประเด็นอื่น ๆ ที่แยกย่อยออกไป

II

การสำรวจสถานภาพแห่งองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ประชากรไทย

ในการสำรวจสถานภาพแห่งองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ประชากรไทย ผู้ศึกษาได้แบ่งหมวดหมู่ของงานศึกษาวิจัยที่ทำการสำรวจออกเป็นหมวดหมู่กว้าง ๆ โดยอิงกับประเด็นการศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาและประชากรศาสตร์ เป็น 6 หมวด ได้แก่ ลักษณะและโครงสร้างของประชากร ชนชั้นชาติพันธุ์ แรงงาน การย้ายถิ่น และสตรี

1. การสำรวจองค์ความรู้เรื่องลักษณะและโครงสร้างของประชากร

โดยทั่วไปอาจกล่าวได้ว่างานในส่วนนี้ยังมีการศึกษาไม่มากนัก ถือได้ว่ายังอยู่ในขั้นตอนของการเริ่มต้น และน่าจะพัฒนางานศึกษาวิจัยในส่วนนี้ได้อีก จากการสำรวจพบว่างานศึกษาลักษณะและโครงสร้างของประชากรให้ความสนใจกับประเด็นเรื่องขนาดของประชากร อัตราการเกิด อัตราการตาย อัตราการเพิ่มตามธรรมชาติ ตลอดจนถึงความเปลี่ยนแปลงในลักษณะและโครงสร้างของประชากรในฐานะตัวแปรที่สัมพันธ์กับปัจจัยอื่น ๆ อาทิ ปัจจัยการเจริญเติบโตของเมือง ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ไปจนถึงการเปลี่ยนแปลงในทางสังคมและการเมือง สามารถกำหนดแนวทางการศึกษาออกได้เป็น 3 แนวทางด้วยกันคือ 1. การศึกษาในแนวมานุษยวิทยา สังคมวิทยา และประชากรศาสตร์ 2. การศึกษาในแนวภูมิศาสตร์ 3. การศึกษาในแนวประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ

1.1 การศึกษาในแนวมานุษยวิทยา สังคมวิทยา และประชากรศาสตร์

พบว่างานศึกษาวิจัยส่วนใหญ่เห็นพ้องกันว่าในประวัติศาสตร์ของไทยช่วงก่อนปี พ.ศ.2393 (ค.ศ.1850) ไทยเป็นประเทศที่มีประชากรน้อย แต่มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ ไม่มีภาวะของความอดอยาก ปัญหาความขาดแคลนประชากรที่เป็นกำลังคนสะท้อนให้เห็นชัดจากการทำศึกสงครามตลอดระยะประวัติศาสตร์อันยาวนานในระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้านนั้น จึงมีใช้สงครามเพื่อแย่งชิงที่ดินทำกิน แต่เป็นสงครามของการแย่งชิงผู้คน โดยฝ่ายผู้ชนะเป็นฝ่ายกวาดต้อนไพร่พลครัวเรือนราษฎร ตลอดจนทรัพย์สินของฝ่ายพ่ายแพ้

งานศึกษาวิจัยให้ความสนใจกับการคาดการณ์ถึงขนาดและจำนวนประชากร แต่พบว่าในระยะประวัติศาสตร์ช่วงต้น ๆ ที่ยังไม่มีการรวบรวมข้อมูลเชิงสถิติ การคาดการณ์ส่วนใหญ่เป็นผลจากการรวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลจากบันทึกของชาวตะวันตกที่เข้ามาในประเทศไทย อาทิ นักเดินทางท่องเที่ยว นักสำรวจ หมอสอนศาสนา พ่อค้า นักการทูต ไปจนถึงบรรดาชาวต่างชาติที่เข้ามารับราชการกับไทย ซึ่งมีหลักฐานนับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 เรื่อยมาจนถึง คริสต์ศตวรรษที่ 19 แต่ปัญหาที่พบก็คือ ข้อมูลตัวเลขที่ได้มักมีความแตกต่างหรือขัดแย้งกัน จำเป็นต้องมีการปรับตัวเลข รวมถึงการประเมินความถูกต้องและความน่าเชื่อถือด้วยวิธีการเชิงคณิตศาสตร์และสถิติ ผลงานที่ถือว่าเป็นงานบุกเบิกและได้รับการยอมรับ รวมถึงการอ้างอิงอย่างแพร่หลายคืองานของ G. William Skinner คือ *Chinese Society in Thailand : An Analytical History* (Skinner:1957) Skinner ได้รวบรวมตัวเลขแสดงจำนวนประชากรจากหลักฐานบันทึกและเอกสารของชาวตะวันตกอย่างกว้างขวาง อาทิ

งานของ Crawford (1830) Gordon (1891) Campbell (1902) และ Graham (1912) นอกจากนั้นก็ยังใช้ประโยชน์จากตัวเลขสถิติที่สำคัญ อาทิ Directory for Bangkok and Siam Consular Report และ China Year Book รวมถึงตัวเลขจากการสำรวจสำมะโนครัว ตั้งแต่ปี พ.ศ.2445 (ค.ศ.1902) งานของ Skinner ชี้ให้เห็นว่า อัตราการเพิ่มของประชากรโดยธรรมชาติของไทยในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต่ำกว่าเมื่อถึงทศวรรษแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 20 อันเป็นผลจากอัตราการตายที่สูงและการอพยพเข้าของชาวจีนที่ยังต่ำ แต่เมื่อถึงช่วงปี พ.ศ.2398 (ค.ศ.1855) ภายหลังจากที่ไทยเปิดประเทศตามสนธิสัญญาบาวริง การอพยพเข้าของชาวจีนที่เพิ่มสูงขึ้นได้มีผลต่อการเพิ่มขึ้นของประชากรไทยโดยรวม

ผลงานที่ตามมา คือ งานของ J. C. Caldwell นักประชากรศาสตร์ เรื่อง Demographic Structure (Caldwell:1967) ซึ่งสนับสนุนประเด็นของ Skinner ที่เชื่อว่าในคริสต์ศตวรรษที่ 19 การเติบโตของประชากรไทยเป็นไปอย่างช้า ๆ แต่มีอัตราเร่งภายในการเติบโตตลอดศตวรรษ เขาจะว่าลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางประชากรของไทยค่อนข้างคล้ายคลึงกับประสบการณ์ของฟิลิปปินส์และพม่า คือไม่มีการเปลี่ยนแปลงประชากรอย่างรุนแรงเหมือนกรณีของชาวและมลายูและสรุปว่าไทยไม่มีภาวะกดดันด้านประชากรต่อปริมาณอาหาร (Malthusian Pressure) ไทยสามารถที่จะผลิตข้าวได้มากเท่าที่ต้องการ แต่เขาก็เห็นว่าภาวะโรคภัยไข้เจ็บมีบทบาทที่สำคัญที่จำกัด การเพิ่มขึ้นของประชากร จนกระทั่งเมื่อไทยก้าวเข้าสู่ตลาดการค้าโลกในครึ่งหลังศตวรรษที่ 19 จึงเป็นตัวเร่งให้เกิดการเพิ่มขึ้นของประชากรเมื่อรายได้เงินสดก่อให้เกิดการปรับปรุงด้านโภชนาการ ขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจก็เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการอพยพเข้าของชาวจีน

ผลงานสำคัญของนักวิชาการรุ่นใหม่ได้มีส่วนพัฒนาองค์ความรู้เรื่องลักษณะและโครงสร้างของประชากร งานของนักมานุษยวิทยา B.J. Terwiel เรื่อง Through Traveller's Eye : An Approach to Early Nineteenth Century Thai History (Terwiel:1989) เป็นการศึกษาผ่านบันทึกเรื่องราวของนักเดินทางตะวันตกที่ผ่านเข้ามาในไทย จุดเด่นของงานนี้อยู่ที่การเลือกใช้ข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnology) จากเอกสารหลักฐานและบันทึกของนักเดินทางทั้งที่มีการตีพิมพ์ และที่ยังไม่เคยตีพิมพ์จากแหล่งข้อมูลทั้งในไทยและต่างประเทศอย่างเป็นระบบ

จากการตรวจสอบข้อมูลของ Terwiel นำไปสู่การประมาณการประชากรของกรุงเทพฯ มีจำนวนประชากรที่ต่ำกว่าจำนวนที่นักวิชาการรุ่นก่อน ๆ ได้อ้างอิงไว้ เขาได้ตั้งข้อสงสัยตัวเลขของ Skinner ที่ประมาณจำนวนคนจีนในประชากรกรุงเทพฯ ที่สูงเกินปกติว่าอาจเนื่องมาจากข้อผิดพลาดที่ไม่สามารถเข้าถึงตัวข้อมูลโดยตรง ขณะเดียวกันเขาก็เสนอให้มีการพิจารณาข้อมูลใหม่ที่จะช่วยในการตรวจสอบ อาทิ การใช้ตัวเลขประชากรจากการสำรวจเลขที่บ้านเพื่อประกอบการทำโปรเจกต์ไทรเลข

ผลงานที่ถือได้ว่าเป็นการพัฒนาการศึกษาประวัติศาสตร์ประชากรที่ต่อเนื่องจากงานของ Terwiel คืองานของ Volker Grabowsky เรื่อง An Early Thai Census : Translation and Analysis (Grabowsky:1993) เป็นการศึกษาและวิเคราะห์หลักฐานการสำรวจสำมะโนประชากรในยุคเริ่มแรกของไทย ที่เรียกว่าการสำรวจสำมะโนครัว พ.ศ.2445 และสำมะโนครัว พ.ศ.2452 Grabowsky ได้ชี้ให้เห็นว่าก่อนศตวรรษที่ 20 ตัวเลขจำนวนประชากรของไทยมีอยู่ แต่มีปัญหาของความถูกต้อง

สมบูรณ์ กล่าวคือไทยมีตัวเลขบัญชีทะเบียนไพร่ ซึ่งเท่ากับ 1 ใน 4 ของประชากรทั้งหมด แต่มิได้มีการรวบรวมตัวเลขเพิ่มเติมจากจำนวนผู้ที่ถูกเกณฑ์ ไม่มีการนับจำนวนผู้หญิงและเด็กเข้าไว้ ยิ่งไปกว่านั้นก็คือในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 18 สงครามระหว่างไทยกับพม่าก็ทำให้ผู้คนหลบหนีจากการควบคุมของรัฐและการถูกขึ้นทะเบียนไพร่ ตัวเลขประชากรไทยที่รายงานโดยนักเดินทางต่างชาติจึงต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ

Grabowsky ยังได้ชี้ให้เห็นว่าการประมาณการจำนวนประชากรของชาวตะวันตกเริ่มมีนัยสำคัญเมื่อมีการเปรียบเทียบกับสำมะโนประชากรที่ประเทศไทยได้เริ่มจัดทำในต้นศตวรรษที่ 20 การสำรวจสำมะโนประชากรทั่วประเทศเป็นครั้งแรกของไทยเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2452 แต่เขาระบุว่าสำมะโนประชากรปี พ.ศ.2462 เท่านั้นที่จัดทำขึ้นตามมาตรฐานของนานาชาติเป็นครั้งแรก และการจัดทำสำมะโนประชากรได้จัดทำครั้งต่อ ๆ มาในปี พ.ศ.2472 2480 2490 และจากปี พ.ศ.2503 รัฐบาลไทยจึงได้จัดทำสำมะโนครัวทุก ๆ 10 ปี ตามคำแนะนำของสหประชาชาติ

สำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ประชากรสมัยใหม่ งานของ บุญเลิศ เลี้ยวประไพ เรื่อง **ขนาดของประชากรที่เหมาะสม** (บุญเลิศ:2539) ได้ชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงด้านประชากรที่สัมพันธ์กับนโยบายของรัฐบาล โดยระบุว่า นับตั้งแต่ พ.ศ.2487 (ค.ศ.1944) ไทยเป็นประเทศหนึ่งที่ประสบความสำเร็จในการลดระดับการตายด้วยการนำเอาเทคโนโลยีในการควบคุมโรคระบาด และโรคติดต่อมาใช้ ทำให้อัตราการตายมีแนวโน้มลดลง ขณะที่อัตราการเกิดสูงขึ้น แนวโน้มการเพิ่มของประชากรเพื่อผนวกนโยบายของรัฐบาลที่มีแผนพัฒนาประเทศนำไปสู่การขอให้คณะสำรวจเศรษฐกิจของธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและพัฒนาการ (ธนาคารโลก) เข้ามาช่วยพิจารณา รายงานของคณะกรรมการดังกล่าวได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับอัตราเพิ่มประชากรที่ค่อนข้างสูง ในขณะที่เดียวกับที่มีผลงานของนักวิชาการสาขาต่าง ๆ ที่ชี้ให้เห็นปรากฏการณ์ที่ประชากรเพิ่มในอัตราที่สูง กล่าวคือระหว่างปี พ.ศ.2490-2503 อัตราเพิ่มของประชากรต่อปีประมาณ 3.2% ก่อให้เกิดการหวั่นวิตกในฐานะที่เป็นอุปสรรคต่อการปรับปรุงคุณภาพชีวิต เกิดการสัมมนาประชากรระดับชาติถึง 3 ครั้ง และในที่สุดรัฐบาลในปี พ.ศ.2513 ได้กำหนดนโยบายประชากรออกมาเพื่อควบคุมกิจการประชากร 3 ด้านคือ ลดอัตราการเพิ่มประชากร พัฒนาคุณภาพประชากร และควบคุมการกระจายตัวประชากรและการตั้งถิ่นฐาน โดยมีการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อปรับปรุงแผนงาน หรือโครงการวางแผนครอบครัวเป็นมาตรการ/กลวิธีหลักของนโยบายลดอัตราการเพิ่มของประชากร

ผลจากนโยบายประชากรได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในโครงสร้างประชากร กล่าวคือ เมื่อดูรายงานการสำรวจสำมะโนครัวตั้งแต่ปี พ.ศ.2490 จนถึงปัจจุบัน นอกจากประชากรไทยมิได้เฉพาะจำนวนที่เพิ่มขึ้นเท่านั้น แต่โครงสร้างของประชากรก็เปลี่ยนไป อันเป็นผลโดยตรงจากการลดลงของอัตราการเกิดและอัตราการตาย ยังผลให้ปริมิตประชากรมีรูปลักษณะที่ต่างไปจากเดิม คือจากปริมิตฐานกว้างเป็นปริมิตฐานที่มีส่วนฐานแคบ อันแสดงว่าสัดส่วนของเด็กน้อยลง ขณะที่สัดส่วนของผู้ใหญ่มากขึ้น ดังปรากฏอยู่ในผลงานของนักประชากรศาสตร์ร่วมสมัย อาทิ John Knodel and Visid Prachubmoh *Demographic Aspects of Fertility in Thailand* (Knodel and Visid:1974) Nibhon Debavalaya and John Knodel *Fertility Transition in Thailand* (Nibhon and Knodel:1978) อภิชาติ จำรัสฤทธิ์รักษ์ และสุปราณี บุญประเทือง *สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ.2513*

ภาวะเจริญพันธุ์ (อภิชาติและสุปราณี:2521) ซึ่งมีข้อสรุปตรงกันว่าในช่วง 30-40 ปีที่ผ่านมาได้มีการ "ปฏิวัติภาวะเจริญพันธุ์" ในประเทศไทย คือมีการลดลงของภาวะเจริญพันธุ์อย่างรวดเร็วในระยะเวลาอันสั้น การเปลี่ยนแปลงลักษณะนี้มีประเทศกำลังพัฒนาเพียงจำนวนน้อยที่สามารถทำได้ จนวงการศึกษาและนโยบายประชากรในภูมิภาคนี้ถือว่าประเทศไทยเป็นกรณีศึกษาที่สำคัญ⁽¹⁾

อย่างไรก็ตามประเด็นข้างต้นก็มีข้อโต้แย้งจากนักประชากรศาสตร์อย่าง เดียง ผาดไธสง ในงานศึกษาวิเคราะห์เรื่อง การล่มสลายของสังคมไทยเนื่องจากการวางแผนครอบครัว (เดียง:2539) ที่ได้ชี้ประเด็นว่าทั้งนโยบายด้านประชากรและการดำเนินการตามแผนซึ่งเป็นผลจากการรับอิทธิพลด้านแนวความคิด เงินสนับสนุน และการดำเนินงานทุกอย่างจากชาติตะวันตก ซึ่งเริ่มขึ้นตั้งแต่ พ.ศ.2498 ที่ไทยนำเอาการวางแผนครอบครัวเข้ามาใช้นั้นได้นำสังคมไทยไปสู่ภาวะของการสูญเสียชาติพันธุ์ของคนไทย ผลจากการคุมกำเนิดที่ประสบความสำเร็จส่งผลให้ภาวะเจริญพันธุ์ลดต่ำลงต่ำกว่าที่ระดับทดแทนตนเองมาก ภาวะเช่นนี้ก่อให้เกิดผลกระทบต่องานอย่างร้ายแรง ไม่ว่าจะเป็นปรากฏการณ์ของการล่มสลายของสังคมจากสภาพที่โรงเรียนต้องลดชั้นเรียนลง เนื่องจากเด็กเกิดน้อยลง หรือไม่มีเด็กเกิดในบางปี ขณะที่สัดส่วนของผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างมาก มีการขาดแคลนแรงงาน การอพยพแรงงานจากชนบทสู่เมือง การอพยพของคนต่างด้าวผิดกฎหมายเข้าสู่สังคมไทย ตามมาด้วยปัญหาเชื้อชาติและความไม่มั่นคงภายใน

1.2 การศึกษาในแนวภูมิศาสตร์

นักภูมิศาสตร์ถือได้ว่าเป็นนักวิชาการรุ่นแรก ๆ ที่ให้ความสนใจศึกษาประชากรในลักษณะที่สัมพันธ์กับการเกิดและการเติบโตของเมือง นักภูมิศาสตร์รุ่นบุกเบิกที่มีชื่อเสียงและมีผลงานที่มีพัฒนาต่อเนื่อง คือ Lawrence (Larry) Sternstein งานของเขาให้ความสนใจเรื่องขนาดและการเติบโตของประชากรในประวัติศาสตร์ไทย ดังปรากฏในผลงาน อาทิ A Critique of Thai Population Data (Sternstein:1965) Population of Siam on the Eve of European Colonization of Mainland Southeast Asia (Sternstein:1993) นอกจากนี้เขายังให้ความสำคัญกับการศึกษาเฉพาะกรณีของกรุงเทพมหานครในประเด็นเรื่องการเติบโตของประชากร การตั้งถิ่นฐานและการเติบโตของเมือง "กรุงเทพ" ปรากฏในผลงานหลายชิ้น ที่สำคัญก็คือการสรุปลักษณะการเติบโตของกรุงเทพที่นำไปสู่การเป็นเมืองโคเดียว (Primate City) ที่ปรากฏใน The Growth of the Populations of the World's Pre-eminent "Primate City" Bangkok at its Bicentenary (Sternstein:1983)

งานของ Sternstein ได้ถูกสานต่อโดยงานของ บุปผาภ สุวรรณมาศ เรื่อง การสร้างบ้านแปลงเมืองรัตนโกสินทร์ กรุงเทพ : โครงสร้างเมืองทางด้านการโยชน์ใช้สอย 2325-2525 (บุปผาภ:2525) ซึ่งปรับปรุงมาจากวิทยานิพนธ์ของผู้เขียนเรื่อง The Structure of Greater Bangkok : An Urban Study of Land Use and Demography ซึ่งเป็นงานที่ใช้ทฤษฎีโครงสร้างนคร (Urban Function Structure) มาอธิบายการเติบโตของกรุงเทพในประวัติศาสตร์ช่วงเวลา 200 ปี กล่าวคือในช่วงเริ่มต้นของการสถาปนากรุงเทพ ในปี พ.ศ.2325 ถึง 2352 กรุงเทพเป็นเมืองขนาดเล็กในลักษณะ

⁽¹⁾ ผู้วิจัยขอขอบคุณ ดร.ชาย โพธิ์สิตา แห่งสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล เป็นอย่างยิ่งที่ได้กรุณาเสนอแนะให้ผู้วิจัยได้สนใจ และเพิ่มเติมประเด็นส่วนนี้เข้ามาในงานวิจัย

Fortified City มีโครงสร้างของเมืองที่เน้นการป้องกันข้าศึกศัตรู กรุงเทพรุ่งเติบโตเป็น Commercial City ในช่วง พ.ศ.2394-2411 อันเป็นผลจากสนธิสัญญาบาวริง และสนธิสัญญากับนานาชาติ มีการเพิ่มขึ้นของประชากรทำให้ต้องขยายเมืองออกนอกกำแพงเมือง ช่วงปี พ.ศ.2411-2489 กรุงเทพรุ่งมีสภาพเป็น Pre-Industry City ศูนย์กลางของเมืองไม่ได้อยู่ที่การค้า แต่อยู่ที่ศูนย์กลางการปกครองหรือวัฒนธรรมนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2489 การขยายตัวของกรุงเทพรุ่งเป็นการเติบโตในทุกทิศทางในลักษณะของ Primate City กรุงเทพรุ่งเป็นศูนย์กลางทั้งทางด้านเศรษฐกิจสังคมและการเมือง ช่วง 30-40 ปีหลังกรุงเทพรุ่งขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านประชากรซึ่งส่วนหนึ่งจากอัตราการเกิดตามธรรมชาติอีกส่วนหนึ่งจากการหลั่งไหลของคนชนบทเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมือง

1.3 การศึกษาในแนวประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ

นอกจากงานของบุปผนาภ งานของ Porphan Ouyyanont เริ่มจากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเรื่อง Bangkok and Thai Economic Development : Aspects of Change, 1820-1920 (Porphan:1994) Bangkok's Population and the Ministry of the Capital in the Early 20th Century Thai History (Porphan:1997) ก็เป็นการศึกษาประชากรของกรุงเทพรุ่งเช่นกัน แต่เป็นการศึกษาในแง่มุมของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ

จุดเด่นของงานของ Porphan อยู่ที่ที่มีการรวบรวมและประเมินตัวเลขจากเอกสารและข้อมูลสถิติทางราชการตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ลงมาที่มีอยู่ในแฟ้มกระทรวงต่าง ๆ ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ อาทิ กระทรวงคลังได้แก่ตัวเลขการจัดเก็บภาษี เช่น ภาษีที่นา ภาษีโรงเรือน สวน ร้านค้า และรัชชูปการ ควบคู่กับการใช้ตัวเลขจากสำมะโนประชากร ซึ่งนำมาสู่ข้อสรุปว่า การเติบโตของประชากรกรุงเทพรุ่งได้เริ่มขึ้นอย่างช้า ๆ เขาเห็นด้วยกับตัวเลขประชากรของ Terwiel ที่ระบุว่าในปี พ.ศ.2398 คือปีที่ทำสนธิสัญญาบาวริงนั้น กรุงเทพรุ่งมีประชากรเพียง 100,000 คน จากนั้นอัตราการเติบโตของประชากรจึงเริ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงปี พ.ศ.2480

ตัวเลขการเติบโตของประชากรกรุงเทพรุ่งได้ชี้ให้เห็นถึงการเติบโตอย่างใหญ่หลวงทางกายภาพของกรุงเทพรุ่ง ความหลากหลายในทางเศรษฐกิจ และลักษณะความเป็นเมืองของกรุงเทพรุ่งในทางกายภาพได้แก่ความเปลี่ยนแปลงของเมืองที่มีถิ่นฐานอยู่บนท้องน้ำ คือ แม่น้ำลำคลอง มามีถิ่นฐานบนถนนน้อยใหญ่ ลักษณะทางกายภาพของเมืองสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นสมัยแห่งทางรถไฟ รถราง และสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ เช่นเดียวกับเป็นยุคของการหลั่งไหลเข้ามาของคนจีน Porphan เสนอว่าทศวรรษ 2433 เป็นทศวรรษที่สำคัญในวิวัฒนาการของกรุงเทพรุ่งในฐานะที่เป็นนครหลวง และเป็นศูนย์กลางทางการเมือง ในบรรดาการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ คือการมีกระทรวงนครบาลขึ้นมาเพื่อควบคุมดูแลกรุงเทพรุ่งในปี พ.ศ.2435

2. การสำรวจองค์ความรู้เรื่องชนชั้น

ในการสำรวจสถานะขององค์ความรู้เรื่องชนชั้นในสังคมไทย พบว่ามีงานศึกษาวิจัยอยู่ค่อนข้างมาก และประเด็นของการศึกษาค่อนข้างมีความหลากหลายนอกจากงานทางด้านประวัติศาสตร์ ยังมีผลงานวิชาการจากศาสตร์สาขาอื่นได้แก่ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา รัฐศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ ในการพิจารณาได้จัดกลุ่มของงานเป็น 3 แนวทางคือ 1. การศึกษาในแนวประวัติ

ศาสตร์ 2. การศึกษาในแนวทฤษฎีว่าด้วยความขัดแย้งทางชนชั้น และ 3. การศึกษาตามแนวทฤษฎีทางมานุษยวิทยา

2.1 การศึกษาในแนวประวัติศาสตร์

การศึกษาชนชั้นในแนวประวัติศาสตร์ได้เริ่มต้นขึ้นในทศวรรษ 2470 ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของคำอธิบายประวัติศาสตร์การเมือง การปกครอง และสังคมไทย ศูนย์กลางของการอธิบายอยู่ที่กษัตริย์และสถาบัน มุ่งแสดงพระบรมเดชานุภาพ ในแง่หนึ่งจึงถูกเรียกขานว่าเป็นประวัติศาสตร์แนวราชสำนัก ภาพของชนชั้นจึงเป็นภาพที่ไม่มีปัญหาความขัดแย้งที่รุนแรง มักเน้นลักษณะพิเศษ (Uniqueness) บางประการว่าเป็นลักษณะเฉพาะของสังคมไทย

ผลงานที่สำคัญเริ่มต้นจาก สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ในลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ (ดำรง:2519) และ Quaritch Wales Ancient Siamese Government and Administration (Wales:1934) สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพอธิบาย "ชน" ในสังคมไทยว่าประกอบด้วย นาย และ โพร แนวคิดที่เกี่ยวกับชนชั้นปรากฏในอรรถาธิบายของ Wales ที่ว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่ปราศจากชนชั้น เพราะคนไทยไม่เคยรับเอาสถาบันวรรณะของฮินดูมาใช้เหมือนเขมร ชนชั้นที่ปรากฏในสังคมไทยเป็นชนชั้นที่มีความเคลื่อนไหวหมุนเวียน (Mobility) และเป็นชนชั้นที่ไม่ถาวร

ประเด็นที่เชื่อมโยงการอธิบายเรื่องชนชั้นคือ ประเด็นเรื่อง "ระบบศักดินา" Wales เป็นคนแรกที่พยายามชี้ว่าระบบศักดินาไทยมีจุดเปลี่ยนที่สำคัญจากระบบที่มีพื้นฐานอยู่บนที่ดิน และการแบ่งปันที่ดินลดหลั่นกันตามศักดิ์จากมูลนายลงมาถึงโพร ซึ่งคล้ายระบบ seniorat ของชนชาติแฟรงค์ ไปสู่ระบบที่มีพื้นฐานอยู่กับตัวบุคคลเหมือนกับระบบ Patrocinium ของชาวโรมัน อันเป็นระบบที่โพรสามารถเลือกมูลนายเองได้ คือเป็นการมองระบบศักดินาไทยว่าได้มีพัฒนาการทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

งานของสมเด็จพระยาดำรงฯ และ Wales ได้ถูกสานต่อโดยงานของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เรื่อง สังคมอยุธยา และ ขจร สุขพานิช ใน ฐานันดรไพร่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เริ่มต้นด้วยการรับเอาแนววิเคราะห์ของ Wales ว่าด้วยสังคมไทยสมัยอยุธยาเป็นสังคมที่ปราศจากชนชั้น ชนชั้นต่าง ๆ มิได้แยกกันด้วยกำเนิด แต่มีความเคลื่อนไหวหมุนเวียนอยู่เป็นนิจ สำหรับประเด็นเรื่องศักดินา คึกฤทธิ์อธิบายว่า ระบบศักดินาเป็นระบบเฉพาะของสังคมอยุธยา แม้จะร่วมสมัยกับระบบฟิวดัลของฝรั่ง แต่มีความแตกต่างจากระบบของฝรั่ง กล่าวคือ ระบบฟิวดัลของฝรั่งถือเอาที่ดินเป็นเกณฑ์ ส่วนศักดินาไทยถือเอาศักดิ์ของคนเป็นเกณฑ์ ประเด็นของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ จึงอยู่ที่การชี้ขาดว่าระบบศักดินาไทยนั้นเป็นลักษณะเฉพาะ (uniqueness) ของสังคมไทย มากกว่าการมองในแนวพัฒนาการแบบ Wales

ประเด็นของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ มีความสอดคล้องกับงานของ ขจร สุขพานิช ที่ปรากฏในฐานันดรไพร่ เมื่อ ขจร นิยามฐานะของไพร่ไทย ตรงกับคำว่า serf ของสังคมฝรั่ง มีความหมายว่าไม่เป็นนายของตนเอง แต่มีพันธะต้องรับใช้กิจการของนาย สิ่งที่ถูกมัด serf ไว้กับเจ้านายในคดียุโรปคือที่ดิน Serf หาเลี้ยงชีวิตตนและครอบครัวบนที่ดินของนาย ซึ่งแตกต่างจากไพร่ไทยที่มีสิทธิ์เสรีภาพที่จะจับจองที่ดินว่างเปล่า แต่จะไม่ได้รับการคุ้มครองและสิทธิในทางศาล ถ้าไม่ได้สังกัดเจ้าหม่อมขุนนาง

นอกจากนั้นสิทธิในการเลือกเจ้าหมูลูกนายก็เป็นสิทธิของไพร่เช่นเดียวกับสิทธิในที่ดิน ในทัศนะของขรรระบบศักดินาไทยมีลักษณะที่เขาสรุปว่าเป็นเอกเทศ ผิดไปจากระบบในยุโรป

ความคิดที่อยู่เบื้องหลังคำอธิบาย "ระบบศักดินาไทย" ว่าแตกต่างจากระบบศักดินา (ฟิวดัล) ของฝรั่ง ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และ ขจร สุขพานิช ในแง่หนึ่งเป็นการปฏิเสธแนววิเคราะห์ตามทฤษฎีว่าด้วยความขัดแย้งทางชนชั้น ของ Marx ว่าไม่สามารถใช้วิเคราะห์สังคมไทยที่มีลักษณะทางสังคมซึ่งมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากสังคมยุโรป และอาจถือได้ว่าเป็นปฏิกิริยาโดยตรงต่องานในกลุ่ม Marxism ของไทยที่ได้ปรากฏขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490-2500

การศึกษาชนชั้นในแนวประวัติศาสตร์ได้มีการพัฒนาองค์ความรู้ที่หลากหลายมากขึ้นในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เหตุการณ์ดังกล่าวถือเป็นจุดเปลี่ยนแปลงสำคัญที่ทำให้เกิดความสนใจประวัติศาสตร์ของชนธรรมาหรือสามัญชนเพิ่มมากขึ้น เริ่มด้วยการปรากฏตัวขึ้นในวงวิชาการทางงานของ ชัย เรืองศิลป์ ได้แก่ ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25 (ชัย:2523) ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352-2453 บ้านสังคม (ชัย:2519) และประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352-2453 บ้านเศรษฐกิจ (ชัย:2527) งานของชัยเน้นความสำคัญของประวัติศาสตร์ชาติในความหมายที่กว้างกว่าการกล่าวถึงกษัตริย์และทหาร คือไปสู่เรื่องราวทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมและที่สำคัญ คือการให้ฐานะและบทบาทกับสามัญชน สำหรับประเด็นเรื่องชนชั้น แม้งานของชัยจะจัดอยู่ในประวัติศาสตร์กระแสหลัก แต่ชัยก็มีทัศนะที่แตกต่าง เช่นการพูดถึงความเหลื่อมล้ำระหว่างชนชั้น การมองว่าระบบไพร่เป็นระบบที่กดขี่ราษฎรสามัญ

ช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลา 2516 ก็เป็นช่วงที่วงวิชาการประวัติศาสตร์ในมหาวิทยาลัยมีการตื่นตัวในทางการศึกษาประวัติศาสตร์แนวชนชั้น เห็นได้จากการปรากฏตัวอย่างกว้างขวางของวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทและเอก ในแนวที่เรียกว่าเป็นประวัติศาสตร์สังคม (Social History) อันเป็นแนวทางที่ช่วยให้ตระหนักถึงประชาชนหรือมวลชนในฐานะที่เป็นพลังในประวัติศาสตร์ เฉพาะที่เกี่ยวกับชนชั้นได้แก่การศึกษาในประเด็นเรื่อง การแบ่งชนชั้น การเลื่อนฐานะทางสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น และการเกิดขึ้นของชนชั้นใหม่ในสังคม ขณะเดียวกันก็มีการศึกษาในลักษณะที่เป็นสหวิทยาการ คือมีการศึกษาวิเคราะห์ในลักษณะที่ข้ามสาขาวิชามากขึ้น อาทิงานศึกษาทางประวัติศาสตร์ก็มีการรับแนวคิดและทฤษฎีทางมานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์การเมืองเข้ามาใช้ เริ่มต้นจากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทศึกษาถึงฐานะและบทบาทของไพร่อาทิ ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ปิยะฉัตร:2522) อัญชลี สุสัยันท์ ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (อัญชลี:2523) และ นันทิยา สว่างวุฒิธรรม การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร (นันทิยา:2524) วิทยานิพนธ์ข้างต้นสะท้อนให้เห็นอิทธิพลทางความคิด และแนวทางการศึกษาวิเคราะห์ของนักประวัติศาสตร์รุ่นบุกเบิก คือ ขจร สุขพานิช และนักมานุษยวิทยา คือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ทรัพย์พัฒน์ (ซึ่งจะได้กล่าวถึงผลงานในหัวข้อต่อไป) โดยให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องไพร่ในประเด็นที่ใกล้เคียงกัน คือไพร่ในฐานะที่เป็นกำลังคนความสัมพันธ์ระหว่างไพร่กับนาย ซึ่งเป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ประเด็นการเลื่อนฐานะทางสังคม และการยกเลิกระบบไพร่

นอกจากเรื่องไพร่พบว่าเรื่องของทาสก็ได้รับความสนใจศึกษาในลักษณะที่แยกศึกษาเฉพาะเรื่องในแนวทางที่ใกล้เคียงกับการศึกษาเรื่องไพร่ เห็นได้จากงานของ พงษ์นิเอน ทองพวงนิเอน การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์ (พงษ์นิเอน:2525) Chatchai Panananond Siamese Slavery : The Institution and Its Abolition (Chatchai:1982) และ ชลดา โกปิตตา ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ (ชลดา:2532) เช่นเดียวกับผลงานเรื่องไพร่ พบว่าผลงานในเรื่องของทาสก็ได้รับอิทธิพลทางด้านแนวคิดจาก ขจร สุขพานิช และ ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ จุดเน้นของงานจะอยู่ที่บทบาทของรัฐในการเลิกทาสสมัยรัชกาลที่ 6

นอกจากการศึกษาไพร่และทาสในแนวประวัติศาสตร์สังคม ก็ได้มีการพัฒนาองค์ความรู้ปรากฏในงานศึกษาแนวประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ เริ่มจากงานของ บุญรอด แก้วกันหา การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (บุญรอด:2518) Lysa Hong Thailand in The Nineteenth Century : Evolution of the Economy and Society (Hong:1984) จนถึง ขวัญเมือง จันทโรจณี ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ขวัญเมือง:2534) ผลงานดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงบทบาทที่สำคัญของไพร่และทาสในฐานะที่เป็นกำลังที่สำคัญในการผลิตของระบบเศรษฐกิจไทย เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์ในฐานะที่เป็นผลจากการทำการผลิตของไพร่ทั้งในรูปของส่วย และการเสียเงินแทนส่วย

งานศึกษาในแนวชนชั้นโดยตรง คืองานที่ได้รับอิทธิพลทางด้านความคิด และวิธีการศึกษาในแนวมาร์กซิสต์ ซึ่งได้แก่วิทยานิพนธ์ปริญญาโททางเศรษฐศาสตร์ และประวัติศาสตร์ที่อยู่ภายใต้คำปรึกษาของฉัตรทิพย์ นาถสุภา งานในกลุ่มนี้เป็นการศึกษาสังคมไทยในประเด็นเรื่องกำเนิดของชนชั้น พัฒนาการของทุน นายทุน และระบบทุนนิยม เริ่มต้นจาก ญาดา ประภาพันท์ ระบบเจ้าภาษี นายอากรสมัยกรุงเทพฯ ยุคต้น วิทยานิพนธ์ เศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2519 (ญาดา:2519) สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย พ.ศ.2475-2516 วิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2527 (พรรณี:2527) สังคิต พิริยะรังสรรค์ ทุนนิยมขุนนางไทย พ.ศ.2473-2503 วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (สังคิต:2526) และ ปลายอ้อ ชนะนนท์ นายทุนพ่อค้ากับการก่อตัวและขยายตัวของระบบทุนนิยมในภาคเหนือของประเทศไทย (ปลายอ้อ:2530)

ผลงานที่กล่าวถึงข้างต้นพบว่าได้พัฒนาจากกรอบความคิดเดียวกัน คือความคิดของ Karl Marx ที่ว่าด้วยระบบการผลิตแบบเอเชีย ซึ่งมีแนวคิดไว้ในสังคมเอเชียนั้นได้ก่อกำเนิดชนชั้นนายทุนในลักษณะที่ไม่เป็นอิสระจากอำนาจรัฐ นายทุนในสังคมแบบนี้มีลักษณะเป็นนายทุนข้าราชการหรือนายทุนขุนนาง (Bureaucratic Capitalist) ซึ่งทำหน้าที่ทั้งในทางบริหารและกิจการเศรษฐกิจหรือทำหน้าที่นายทุนในลักษณะที่เป็นนายหน้าให้แก่ขุนนาง โดยทั่วไปอาจกล่าวได้ว่างานในกลุ่มนี้มีลักษณะของการทำงานที่ต่อเนื่อง เริ่มต้นจากงานของญาดาที่อธิบายถึงฐานะและบทบาทของคนจีนในฐานะเจ้าภาษีนายอากรที่ทำหน้าที่ผูกขาดการจัดเก็บภาษีในฐานะที่เป็น Merchant Capitalist ขณะที่งานของสิริลักษณ์ได้ขยายภาพของคนจีนในฐานะนายทุนในลักษณะที่มีความหลากหลายเพิ่มมากขึ้นคือเป็นนายทุนข้าราชการ และนายทุนนายหน้า นายทุนข้าราชการ ได้แก่ นายทุนจากระบบภาษีอากรผูกขาด นายทุนจากระบบเหมาเมือง และนายทุนภายใต้ทุนร่วมของชนชั้นปกครองเดิม ขณะที่

เมื่อมีการเปิดประเทศทางเศรษฐกิจตามสนธิสัญญาบาวริงได้ก่อให้เกิด นายทุนกลุ่มใหม่ที่เรียกว่า นายทุนหน้าหน้า (compradore) ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการดำเนินธุรกิจให้แก่ทุนชาติตะวันตก ได้แก่ การเป็นคอมปราโดร์ซื้อสินค้าเพื่อส่งออก คอมปราโดร์เรือ และคอมปราโดร์ธนาคาร ขณะที่ทำงานของพรณีเป็นการศึกษาถึงพัฒนาการจากนายทุนหน้าหน้าไปสู่การเป็นนายทุนธนาคารพาณิชย์ภายใต้การอุปถัมภ์ของผู้กุมอำนาจรัฐในช่วงหลังปี พ.ศ.2475 ส่วนงานของสังคิต พิจารณาทุนิยมขุนนางที่มีการขยายเครือข่ายครอบคลุมกิจกรรมที่สำคัญทางเศรษฐกิจ และปลายอ้อ เจาะจงศึกษาเฉพาะพ่อค้าและทุนนิยมในระดับภูมิภาค

งานศึกษาชนชั้นในแนวประวัติศาสตร์ที่สำคัญและมีอิทธิพลต่อวงวิชาการอย่างกว้างขวาง คืองานของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง วัฒนธรรมกรรมพิกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ และสุนทรภู่หากวิกรรมพิ (นิธิ:2527) นิธิได้ชี้ให้เห็นว่าประเทศไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีความเติบโตทางเศรษฐกิจอันเป็นผลจากความสนใจของรัฐบาลต่อการค้าต่างประเทศเป็นพิเศษ การหลั่งไหลเข้ามาของชาวจีนก่อให้เกิดเศรษฐกิจเพื่อการตลาดขึ้นในประเทศ ก่อให้เกิดกรรมพิไทยซึ่งไม่เป็นอิสระจากระบบศักดินา ในทัศนะของนิธิ กรรมพิไทยในต้นรัตนโกสินทร์ หมายถึงชนชั้นนำในระบบศักดินาผสมกับชาวจีนและเชื้อสายจีนจำนวนมากทั้งที่ถูกกลืนเข้าไปในระบบศักดินาแล้ว และที่ยังไม่ถูกกลืน คนเหล่านี้กุมอำนาจทางการเมืองของระบบศักดินาไว้อย่างเหนียวแน่นและประกอบกันขึ้นเป็นชนชั้นสูงทางสังคม (นิธิ:146-147)

2.2 การศึกษาตามแนวคิดและทฤษฎีว่าด้วยความขัดแย้งทางชนชั้น

การศึกษาชนชั้นตามแนวทฤษฎีว่าด้วยความขัดแย้งทางชนชั้นเป็นวิธีการศึกษาโดยใช้ปรัชญาลัทธิมาร์กซ์ คือปรัชญาวัตถุนิยมประวัติศาสตร์จุดเริ่มต้นเป็นการศึกษาทฤษฎีเพื่ออธิบายสังคมไทยนั้นมิใช่การศึกษาและอธิบายของนักประวัติศาสตร์อาชีพ หากเป็นการศึกษาเพื่อการเคลื่อนไหวปฏิวัติของชาวพรรคคอมมิวนิสต์ หรือ นักศึกษามาร์กซิสต์ผู้ไม่สังกัดพรรคคอมมิวนิสต์

ยุครุ่งอรุณของการเสนองานวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ปรากฏขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490 ดังปรากฏผลงานของ อรรถกฤษณ์ พรหมชมพู หรือนามจริงอุดม ศรีสุวรรณ เรื่อง ไทยกึ่งเมืองขึ้น ซึ่งต่อมาใช้ชื่อว่า เส้นทางสังคมไทย (อรรถกฤษณ์:2493) สรรค์ รังสฤษดิ์ วิวัฒนาการแห่งสังคมสยามภาคต้น (สรรค์:2504) และ สมสมัย ศรีสุทพรพรรณ หรือ จิตร ภูมิศักดิ์ โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน (สมสมัย:2500)

ความคิดเรื่องสังคมไทยเป็นสังคมกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินาปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในไทยกึ่งเมืองขึ้น ในปี พ.ศ.2493 เป็นการเขียนโดยภารกิจของนักหนังสือพิมพ์และนักปฏิวัติเคลื่อนไหวชาวพรรคคอมมิวนิสต์ ผู้เขียนตระหนักถึงการที่ต่างชาติโดยเฉพาะอเมริกาเข้ามาครอบงำเศรษฐกิจไทยอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ประเด็นนี้จึงเป็นจุดเน้นของการอธิบายและแสดงข้อเท็จจริงพฤติการณ์จักรวรรดินิยม

สำหรับ วิวัฒนาการแห่งสังคมสยามภาคต้น น่าจะเป็นผลแห่งความพยายามของ สรรค์ รังสฤษดิ์ ในการใช้วัตถุนิยมประวัติศาสตร์ตามทฤษฎีของมาร์กซ์มาอธิบายวิวัฒนาการของสังคมไทย แบ่งเป็น 4 ยุค ประกอบด้วย สังคมบุพกาล สังคมทาส สังคมศักดินา และสังคมกึ่งศักดินา (กึ่งศักดินา กึ่งทุนนิยม) วิวัฒนาการแห่งสังคมสยามจึงเริ่มจากชุมชนบุพกาลในสยามสุวรรณภูมิ

สังคมทาสทวาราวดี สังคมศักดินาสวโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ โดยมีจุดเน้นเรื่องความขัดแย้ง การทุจริต และการต่อสู้ทางชนชั้น

งานที่สำคัญและได้กลับมามีอิทธิพลในวงวิชาการอย่างกว้างขวางในยุคหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 คืองานของจิตร ภูมิศักดิ์ เรื่อง โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน ผลงานนี้ของจิตร ส่องออกมาจากทุกลาดยวขณะที่เขาต้องโทษกล่าวหากรณีคอมมิวนิสต์ เผยแพร่ครั้งแรกในหนังสือ นิติศาสตร์ 2500 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผลงานของนักคิดนักเขียนที่ยึดกุมทฤษฎีวิวัตนิยมประวัติศาสตร์ทั้งจิตร ภูมิศักดิ์ สรรค์ รังสฤษดิ์ หรือนักวิชาการที่เสนอผลงานวิชาการระยะต่อมา คือ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ มีความเห็นเรื่องระบบศักดินาตรงกัน คือเชื่อว่าศักดินาเป็นอำนาจในการครอบครองที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยทำกินโดยชนชั้นสูง นอกจากการครอบครองที่ดินแล้ว ยังได้ประโยชน์จากภาษีอากรต่าง ๆ ค่าเช่า ดอกเบี้ย และการผูกขาดภาษี ระบบศักดินายังมีอิทธิพลทั้งทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรม ทัศนะที่แสดงออกถึงความเชื่อต่อเรื่องศักดินา เช่นนี้นับว่าแตกต่างจาก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และ ขจร สุขพานิช ที่เสนอทัศนะว่าระบบศักดินาเป็นการครอบครองผู้คนไม่ใช่การครอบครองที่ดิน

หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 นักวิชาการในมหาวิทยาลัยได้เริ่มให้ความสนใจการศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์ตามกรอบความคิดทฤษฎีวิวัตนิยมประวัติศาสตร์ ผลงานนำร่องที่ก่อให้เกิดกระแสการตื่นตัวในการศึกษาแนวทฤษฎีความขัดแย้งทางชนชั้น คืองานของฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910 (ฉัตรทิพย์, สุธี:2524) และ ระบบเศรษฐกิจไทย 1910-1932 การแสวงหาระบบเศรษฐกิจใหม่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทย (ฉัตรทิพย์, สุธี:2524) สองนักเศรษฐศาสตร์กล่าวถึงการสลายตัวของเศรษฐกิจเพื่อยังชีพปรากฏชัดเจนเมื่อเกิดสนธิสัญญาบาวริง สินค้าอุตสาหกรรมต่างประเทศราคาถูกกว่าสินค้าอุตสาหกรรมที่ผลิตภายในประเทศ การหาเงินเพื่อความสะดวกในการซื้อสินค้าต่างประเทศ คือการปลูกข้าวเพื่อขายจนกลายเป็นสินค้าเพื่อส่งออก การผลิตไทยเป็นการผลิตสินค้าแบบเมืองขึ้น ไม่เป็นการทำลายระบบศักดินาเดิม การผลิตข้าวเพื่อขายเป็นการกระจายส่วนเกินทางเศรษฐกิจแก่คนกลุ่มเล็ก ๆ คือ ชนชั้นนายทุนกับพ่อค้า มีผลต่อความต้องการที่ดิน เจ้านายศักดินาจึงฉวยโอกาสพัฒนาที่ดินเพื่อเพาะปลูก ได้กำไรส่วนเกินจากค่าที่ดิน

ระยะเดียวกับการทำเหมืองแร่ และป่าไม้ คนไทยหมดโอกาสในการเข้าร่วม จึงเป็นการนำทรัพยากรของชาติไปเป็นของต่างชาติ รัฐบาลรับผลตอบแทนเล็กน้อยจากค่าภาคหลวง อังกฤษมีฐานะครอบงำเหนือทุนอื่นในกิจการไม้สัก ส่วนทุนจีนเริ่มเข้าไปในกิจการเหมืองแร่ และเพิ่มความสำคัญขึ้น ลักษณะพิเศษของทุนจีนเป็นทุนที่สร้างขึ้นในไทยโดยแรงงานและการค้า การขยายตัวของการค้าและเศรษฐกิจเงินตรา ก่ออำนาจผูกขาดและการให้กู้เพื่อการค้ากับต่างประเทศ การควบคุมทุนกระจุกตัวในพระคลังข้างที่ การรวมศูนย์ที่ดิน แรงงาน และทุนที่พระมหากษัตริย์เป็นส่วนกีดกันความเติบโตของชนชั้นอื่น ยากจะเกิดชนชั้นนักอุตสาหกรรมจึงไม่สามารถก้าวสู่เศรษฐกิจอุตสาหกรรมและความเป็นนายทุน

เค้ามูลการยกระดับการอธิบายสังคมไทยเป็นส่วนพัฒนาจากของเดิมที่ยึดกุมเพียงวิวัฒนาการสังคม จากสังคมบุพกาล สังคมทาส ศักดินา และถึงเมืองขึ้นถึงศักดินาได้ปรากฏในงาน

วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ในปี พ.ศ.2518 ของ David Elliot Thailand : Origin of the Military Rule (Elliot:1978) Elliot ใช้ทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชียวิเคราะห์พัฒนาการสังคมไทย เพื่ออธิบายความล่าช้าของพัฒนาการ เขาเห็นว่าความสัมพันธ์ของเจ้าศักดินากับชาวนาเป็นการขูดรีดแรงงานส่วนเกินเป็นหลัก เขาคล้ายตาม Quatitch Wales ที่ว่าไพร่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน แต่มีสิทธิทำกิน จากทรัพยากรที่ดินที่มีมาก รัฐจึงต้องจัดการชลประทานให้ในเงื่อนไขเพียงพอแก่การยังชีพของชาวนาเพื่อพอจะเป็นเงื่อนไขขูดรีดด้วย

Elliot ยังระบุด้วยว่า การสามารถพึ่งตนเองของชาวนาในสมัยโบราณ ประกอบกับศักดินาใช้กลไกบริหารราชการ อีกทั้งศาสนาเป็นเครื่องมือควบคุมอุดมการณ์ ไม่ลุกขึ้นมาต่อสู้เจ้าที่ดินศักดินานั้น ลักษณะเช่นนี้จึงเป็น "วิถีการผลิตแบบเอเชีย" ทำให้สังคมไทยไม่สามารถพัฒนาถึงขั้นทุนนิยมด้วยตนเองในศตวรรษที่ 19 สังคมศักดินาจึงดำรงอยู่จนอำนาจทุนนิยมตะวันตกก้าวล่วงระบบเศรษฐกิจไทยบีบให้รองรับการเข้ามาของจักรวรรดินิยม โดยมีสภาพเป็นเพียงทุนนิยมด้อยพัฒนาจากการพึ่งพาชาติเหล่านั้น

ในปีเดียวกันที่ Elliot เสนอวิทยานิพนธ์ก็ได้ปรากฏผลงานที่ใช้ทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชียในคำอธิบายถึงความล่าช้าของการพัฒนาของ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ในชื่อ ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย (ชัยอนันต์:2519) วัตถุประสงค์ของการเขียนเพื่อวิพากษ์ผลงานของจิตร ภูมิศักดิ์ คือ โฉมหน้าศักดินาของไทย พร้อมกันก็เสนอความเห็นของตนที่ต่างจากความเห็นและข้อสันนิษฐานของจิตร

จุดเด่นของผลงานชัยอนันต์ คือการเสนอทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชีย เป็นการสร้างสรรค์สืบต่อจากสำนักคิดมาร์กซิสต์ไทย ชัยอนันต์วิเคราะห์สังคมไทยว่ามีการขูดรีดผ่านสังคมพลังน้ำโดยดำเนินตามแนวคิด "บรมเดชาณาภาพตะวันออก" (Oriental Despotism) ของ Wittfogel ที่ปรากฏในหนังสือ Oriental Despotism (Wittfogel:1964) และยกงานวิจัยของ ชิเกฮารุ ทานาเบะ เรื่อง การชลประทานเพื่อการเกษตรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย (ทานาเบะ:2519) มาสนับสนุน งานของชัยอนันต์ ได้ก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ตามมาอย่างกว้างขวาง แล ดิลกวิทยรัฐ นักเศรษฐศาสตร์การเมืองกล่าวว่า ชัยอนันต์มิได้แสดงให้เห็นว่า การขูดรีดส่วนเกินของสังคมพลังน้ำที่ผ่านการชลประทานนั้นดำเนินการอย่างไร? ในทัศนะของ แล เขากลับเห็นว่าลักษณะพิเศษของศักดินาไทยในการจัดระเบียบปกครองเพื่อคุมอำนาจลักษณะของการขูดรีดไม่จำเป็นต้องผ่านที่ดิน หากเป็นการขูดรีดในระบบแรงงาน และการจัดเก็บส่วยและภาษี

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ก็ได้แสดงความเห็นต่องานของ ชัยอนันต์ เรื่องนี้ว่าเป็นการเสนอทฤษฎีประวัติศาสตร์ไทยที่สำคัญ และควรจะมีการวิจัยสานต่อไปโดยเฉพาะเรื่อง (ก) ลักษณะและวิวัฒนาการเศรษฐกิจสังคมหมู่บ้านไทย ทั้งด้านชนิดของผลผลิต วิธีการผลิต และความสัมพันธ์ในการผลิต (ข) คำอธิบายลักษณะอำนาจราชย์รวมศูนย์ของระบบศักดินาไทย และ (ค) ลักษณะข้อเท็จจริงของระบบการผลิตแบบเอเชียในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งสามารถใช้เอกสารกองจดหมายเหตุแห่งชาติได้มากเป็นการเพิ่มเติมจากการศึกษาจากกฎหมายตราสามดวงและประชุมกฎหมายประจำศก ขณะเดียวกันก็มีงานวิทยานิพนธ์ปริญญาโท ของศิษย์ ฉัตรทิพย์ ที่ออกมาปฏิเสธแนววิเคราะห์แบบ Wittfogel

และ ชัยอนันต์ ติดตามมาคือ งานของ กิตติ ดันไทย เรื่อง *คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย พ.ศ. 2367-2453* (กิตติ:2520)

ปริมณฑลแห่งการศึกษาทฤษฎีว่าด้วยความขัดแย้งทางชนชั้นผ่านปรัชญาวัตถุนิยมวิภาษ และวัตถุนิยมประวัติศาสตร์เท่าที่ปรากฏในสังคมไทย เมื่อวิเคราะห์สังคมไทยตามขั้นตอนวิวัฒนาการสังคม ปัญหาสังคมไทยเป็นกึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา หรือเป็นสังคมอย่างไรได้ก่อให้เกิดวาทกรรมจำนวนไม่น้อย กระทั่งมีผลงานเรื่อง *เศรษฐศาสตร์การเมือง (ภาคพิศดาร)* ตอนที่หนึ่งวิวาทะว่าด้วยกึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินาของไทย โดย ทรงชัย ณ ยะลา (ทรงชัย:2524) เป็นความพยายามเปรียบเทียบที่มา และข้อมูลขณะและผู้เสนองานวิเคราะห์นี้วิเคราะห์ว่า สังคมไทยเป็นสังคมก่อนทุนนิยม

อย่างไรก็ตามผลงานประวัติศาสตร์สะท้อนการใช้ทฤษฎีความขัดแย้งทางชนชั้นที่ได้รับการยอมรับในฐานะงานบุกเบิกที่ทรงพลังเป็นนิมิตหมายสำคัญ และสร้างอรรถรสเร้าใจ คืองาน *โฉมหน้าศักดินาไทย* ของ จิตร ภูมิศักดิ์ งานของจิตรได้ถูก Craig J. Reynolds แปลและศึกษาวิเคราะห์เป็นผลงานชื่อ *Thai Radical Discourse. The Real Face of Thai Feudalism Today* (Reynold:1987) และแปลสู่ภาษาไทย ชื่อ *ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน* (เรย์โนลด์ส์:2534)

2.3 การศึกษาตามแนวคิดและทฤษฎีทางมานุษยวิทยา

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นช่วงเวลาที่การศึกษาด้านมานุษยวิทยาได้มีการพัฒนาและเจริญเติบโตอย่างมาก โดยเฉพาะมานุษยวิทยาสายอเมริกัน ปรากฏการณ์ดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับบทบาททางการเมืองของสหรัฐอเมริกาในยุคของสงครามเย็นและการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ลักษณะเฉพาะของวิชามานุษยวิทยาสายอเมริกัน คือการปฏิเสธแนวคิดทางทฤษฎีแบบวิวัฒนาการ และแนวคิดของมาร์กซ์ โดยเฉพาะทฤษฎีว่าด้วยความขัดแย้งทางชนชั้น แต่กลับเน้นหนักในแนวคิดทฤษฎีแบบประวัติศาสตร์กรณี (Historical Particularism) และแบบโครงสร้างหน้าที่นิยม (Structural Functionalism) อันเป็นทฤษฎีที่มีพื้นฐานทางความคิดทางปรัชญาสำนักปฏิฐานนิยม (Positivism) แนวคิดทางมานุษยวิทยาได้ก่อให้เกิดแนวทางการศึกษาวิจัยในแนวที่ปฏิเสธชนชั้นใน 2 ลักษณะคือ

1. การศึกษาตามแนวคิดว่าด้วยสังคมโครงสร้างแบบหลวม (Loosely Structure Society)

2. การศึกษาตามแนวคิดว่าด้วยความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์และผู้ได้อุปถัมภ์ (Patron-Client Relationship)

1. การศึกษาตามแนวคิดว่าด้วยสังคมโครงสร้างแบบหลวม

จากแนวคิดทางทฤษฎีแบบประวัติศาสตร์กรณี และแบบโครงสร้างหน้าที่นิยม มีผลให้เกิดแนวการศึกษาที่เป็นการอธิบายพฤติกรรมทางสังคม ศึกษาถึงระบบคุณค่าทางสังคม โลกทัศน์ บุคลิกภาพของคนในสังคมเพื่อหาลักษณะพิเศษ (Uniqueness) ในทางประวัติศาสตร์ สิ่งแวดล้อม และทางจิตวิทยาของสังคม แนวความคิดที่ว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่มีโครงสร้างแบบหลวม เริ่มจากงานของ John Embree คือ *Thailand - a Loosely Structural Social System* พิมพ์ครั้งแรกใน *American Anthropologist* (Embree ใน Evers:1969) ซึ่งอธิบายว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่มีโครงสร้างแบบหลวม

เนื่องจากมีวัฒนธรรมที่ยอมรับความแปรผันของพฤติกรรมของปัจเจกชน Embree เปรียบเทียบสังคมไทยกับสังคมญี่ปุ่นซึ่งเขาได้ศึกษามาก่อนหน้านั้น แล้วสรุปว่าสังคมไทยมีลักษณะพิเศษคือมีโครงสร้างแบบหลวม ซึ่งแตกต่างจากญี่ปุ่นที่มีโครงสร้างแบบกระชับ เขาระบุลักษณะที่สำคัญของสังคมไทยที่ทำให้มีโครงสร้างแบบหลวมว่า ได้แก่ ลักษณะความเป็นปัจเจกชนนิยมสูง เห็นได้จากการขาดกฎเกณฑ์หรือระเบียบที่แน่นอนตายตัว ขาดการจัดตั้ง ขาดความประณีต ขาดความเต็มใจที่จะทำงานร่วมกัน ขาดความเที่ยงตรงต่อเวลา รวมถึงการไม่รู้จักสิทธิและหน้าที่

แนวคิดโครงสร้างสังคมแบบหลวมได้รับการพัฒนาต่อโดยงานของ Lauriston Sharp และคณะปรากฏในงานวิจัยเรื่อง *Siamese Rice Village : A Preliminary Study of Bang Chan* :1948-1949 ในปี พ.ศ.2496 (Sharp et al :1953) งานวิจัยนี้มีที่มาจากการศึกษาของ ศาสตราจารย์ Luariston Sharp ได้จัดตั้งโครงการศึกษาวิจัยที่เรียกว่า Cornell - Thailand Project ขึ้นที่มหาวิทยาลัยคอร์เนล โดยเลือกเอาหมู่บ้านบางชัน มีนบุรี สำหรับการศึกษาข้อมูลภาคสนาม งานของ Sharp และคณะซึ่งเป็นรายงานเบื้องต้นได้ยอมรับเอา แนวคิดโครงสร้างแบบหลวมของ Embree มาใช้โดยการชี้ให้เห็นถึงความไร้ระเบียบของสังคมไทย

จากนั้นงานในกลุ่มศึกษาบางชันก็ได้พัฒนาในเวลาต่อมาโดยรับเอาแนวคิดโครงสร้างหลวมเข้ามาในการศึกษาวิเคราะห์หลายเรื่อง อาทิ Lucien M. Hanks *Merit and Power in the Thai Social Order* (Hanks:1962) Herbert P. Phillips *Thai Peasant Personality : The Patterning of Interpersonal Behavior in the Village of Bang Chan* (Phillips:1965) Steven Piker *An Examination of Character and Socialization in a Thai Peasant Community* (Piker:1964) ข้อสรุปที่สำคัญของนักมานุษยวิทยากลุ่มนี้ก็คือ การชี้ว่าคนไทยมีลักษณะเป็นปัจเจกชนนิยมสูง ขาดความรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวม ขาดจิตสำนึกในทางการเมืองไม่สามารถรวมกลุ่มที่แน่นอนเพื่อกิจกรรมส่วนรวม หากจะมีการเปลี่ยนแปลงและสลายตัวได้ง่ายตามอำเภอใจของแต่ละคนจนไม่สามารถทำนายล่วงหน้าได้ ขณะเดียวกันก็มองว่าพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อพฤติกรรมเหล่านี้ และมีส่วนกำหนดการจัดระเบียบของสังคมไทยในลักษณะที่ประกอบด้วยกลุ่มทางสังคมแบบหลวมและเปลี่ยนแปลงได้ง่าย และมีลักษณะสับสนไม่แน่นอน

2. การศึกษาตามแนวคิดและทฤษฎีว่าด้วยความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์ และผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์

สำหรับสังคมไทยได้มีการนำเอาแนวคิดว่าด้วยความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์และผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์เข้ามาใช้ งานในยุคบุกเบิกที่สำคัญริเริ่มต้นด้วย งานของ Lucien M. Hanks เริ่มตั้งแต่ *Merit and Power in the Thai social Order* (Hanks:1962) และ *The Corporation and the Entourage : a Comparison of Thai and American Social Organization* (Hanks:1975) ข้อที่น่าสนใจก็คือ Hanks เป็นหนึ่งในนักวิจัยของโครงการบางชัน และงานของเขาจัดอยู่ในกลุ่มที่ใช้แนวคิดด้วยโครงสร้างสังคมแบบหลวม แต่ในขณะเดียวกันเขาก็ได้พัฒนาความคิดว่าด้วยความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์และผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ในงานของเขาด้วย เริ่มต้นจากการที่เขาอธิบายว่าคนไทยยอมรับฐานะของคนในสังคมว่ามีความแตกต่างตามฐานะตำแหน่ง ขณะเดียวกันบุคคลตามคติของพุทธศาสนาก็สามารถเลื่อนสถานะ

การงานให้สูงขึ้นหรือต่ำลงโดยอาศัยบุญที่ได้สั่งสมมา พุทธศาสนาสันนิษฐานให้บุคคลปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขของบุคคลซึ่งผู้ในฐานะที่ต่ำกว่า ด้วยเหตุผลที่ว่า การช่วยผู้อื่นเท่ากับเพิ่มคนที่งกลับมาช่วยตนให้สูงขึ้น Hanks สรุปว่าลักษณะดังกล่าวนี้ก่อให้เกิดแบบแผนความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ที่มีฐานะดีกว่าเกื้อกูลทรัพยากรของตนเพื่อประโยชน์ของผู้ได้อุปถัมภ์

Hanks ยังอธิบายต่อไปว่า ความสัมพันธ์แบบตัวต่อตัว (Face to Face) อาจมีระหว่างผู้อุปถัมภ์คนหนึ่งกับผู้อุปถัมภ์มากกว่าหนึ่งคน เขาเรียกกลุ่มของผู้ให้การอุปถัมภ์คนหนึ่งและผู้ได้อุปถัมภ์หลาย ๆ คนนี้ว่า Entourage หรือ "กลุ่มอุปถัมภ์" ในทัศนะของ Hanks กลุ่มอุปถัมภ์เป็นกลุ่มที่รวมศูนย์ไปที่บุคคลเพียงคนเดียว ที่น่าสังเกตก็คือ มีลักษณะที่เป็นปัจเจกชนมากกว่าเป็นกลุ่ม เป็นการพึ่งพาเฉพาะตัวผู้อุปถัมภ์เพื่อความอยู่รอดและประโยชน์ของผู้ได้อุปถัมภ์ เขาอธิบายถึงลักษณะที่แตกต่างระหว่างรูปแบบการจัดองค์กรของสังคมไทยกับอเมริกันในแง่ของกลุ่มอุปถัมภ์ ซึ่งมีความหมายเดียวกับ กลุ่มพรรคพวก (Clique) ที่ David Wilson ใน Politics in Thailand (Wilson:1962) ใช้ในการศึกษาการเมืองไทย

ผลงานที่ได้รับการยอมรับว่ามีคุณูปการที่สำคัญในการสร้างสรรค์องค์ความรู้ และส่งอิทธิพลต่อผลงานในระยะหลัง คืองานของ ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ ได้แก่งานอันมีที่มาจากวิทยานิพนธ์ปริญญาโท คือ The Organization of Thai society in the Early Bangkok Period 1782-1873 (Akin:1969) ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยในชื่อว่า สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2416 (อคิน:2527) และงานสำคัญที่กล่าวถึงระบบอุปถัมภ์โดยตรง คือ Clientship and Class Structure in the Early Bangkok Period (Akin:1975a.) ในแง่หนึ่งอาจกล่าวได้ว่างานของ ม.ร.ว.อคิน เป็นการสานต่องานในแนวประวัติศาสตร์กระแสหลักของสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ Quaritch Wales ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และที่สำคัญก็คืองานของ ขจร สุขพานิช

ในขณะทำงานของ Hanks เป็นการศึกษาสังคมสมัยใหม่คือ สังคมหมู่บ้านบางชันงานของ ม.ร.ว.อคิน เป็นการศึกษาของระบบอุปถัมภ์ในบริบทของประวัติศาสตร์สังคมไทยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2416 งานของ ม.ร.ว.อคิน ชี้ให้เห็นว่า สังคมไทยนับตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น แบ่งออกเป็น 2 ชั้น (Class) หรือฐานันดร (estate) คือชนชั้นปกครองที่ประกอบด้วยเจ้าและนาย กับชนชั้นที่ถูกปกครอง ซึ่งประกอบด้วยไพร่และทาส สังคมไทยโบราณเป็นสังคมที่มีการจัดระบบการบังคับบัญชาลดหลั่นกันลงไปแบบทหาร เป็นวิธีการควบคุมกำลังคนเพื่อการผลิตหรือให้บริการแก่รัฐ ทั้งนี้เพราะเวลานั้นปัญหาการขาดแคลนกำลังคนเป็นปัญหาที่สำคัญ และพื้นฐานที่ทำให้ชนชั้นสองชนชั้นหรือฝ่ายตรงข้ามสัมพันธ์กันได้ก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับไพร่ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในระบบแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ (Social Exchange) รูปแบบหนึ่งซึ่งมีความไม่เท่าเทียมกันในแง่ของอำนาจ ทรัพยากร และบารมี หากสรุปความสัมพันธ์ระหว่างนาย-ไพร่ รวมถึงความสัมพันธ์ในรูปแบบอื่น ๆ ในสังคมไทย อาทิ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่-ผู้น้อย ผู้มีฐานะสูง-ผู้อยู่ในฐานะต่ำกว่า จัดเป็นความสัมพันธ์ที่เข้าลักษณะความสัมพันธ์ แบบอุปถัมภ์

นักมานุษยวิทยาในรุ่นหลังหลายคนได้ตั้งข้อสังเกตว่างานของ ม.ร.ว.อคิน เป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญ กล่าวคือ แม้งานของ ม.ร.ว.อคิน จะจัดอยู่ในสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยม (Structure-

Functionalism) อันเป็นกระแสหลักที่มีผลต่อนักมานุษยวิทยาอเมริกัน แต่จะเห็นได้ว่างานของ ม.ร.ว. อคิน แตกต่างไปจากกลุ่มนักมานุษยวิทยาในสมัยนั้นที่อาศัยแบบจำลองโครงสร้างสังคมแบบหลวมจากการที่พยายามชี้ให้เห็นว่า สังคมไทยนั้นมีระบบเกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่ชัดเจนทั้งในระดับของกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์ และในระดับของแนวทางที่สร้างความคาดหวังให้แก่บุคคลแต่ละคนในการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น

อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในงานของ ม.ร.ว.อคิน ที่ได้กล่าวมาตั้งแต่ต้น ก็มีจุดอ่อนที่ไม่สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมได้อย่างมีพลวัตร ซึ่ง ม.ร.ว.อคิน ก็ตระหนักดีถึงปัญหานี้ จึงได้พัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับ กลุ่มอุปถัมภ์ (entourage) เพื่อให้สามารถอธิบายสังคมปัจจุบัน โดยเป็นการชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นจากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมือง โดยเฉพาะเมื่อสังคมไทยเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และเกิดการขยายตัวของรัฐเข้าไปในหมู่บ้าน เห็นได้จากงานศึกษาเรื่องสลัม คือ Bangkok Slum : Aspect of Social Organization (Akin:1976) ชีวิตและจุดจบของสลัมแห่งหนึ่งในกรุงเทพ (อคิน:2521) และสตรีไทยในสลัม ทศณะของ ม.ร.ว.อคิน ที่ปรากฏในงานชุดสลัม การรวมตัวในสังคมไทยเป็นไปตามแนวตั้งระหว่างคนที่มิรูานะ อำนาจ และยศศักดิ์ที่แตกต่างกัน ความสัมพันธ์แบบลูกพี่-ลูกน้อง หรือแบบผู้ใหญ่-ผู้น้อยหลาย ๆ สามสัมพันธ์ที่มีต่อกัน ๆ หนึ่งซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์ ทำให้เกิดกลุ่มชนิดที่เรียกว่า กลุ่มอุปถัมภ์ (Entourage)

แม้ว่าแนวคิดหรือแบบจำลองว่าด้วยความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์จะได้รับการยอมรับในวงวิชาการอย่างกว้างขวาง แต่ทศณะวิจารณ์ในเชิงโต้แย้งก็ปรากฏให้เห็นเช่นกัน งานของ Jeremy Kemp เรื่อง A Tail Wagging the Dog : The Patron Client Model in Thai Studies (Kemp:1982) ได้วิพากษ์วิจารณ์ทั้งงานของ Lucien Hanks และ ม.ร.ว.อคิน โดยชี้ปัญหาที่ว่ามีการนำเอาแนวคิดความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์มาใช้อธิบายโครงสร้างสังคมไทยมากเกินไป โดยเฉพาะการอธิบายในระดับมหภาค จนดูเหมือนว่าระบบอุปถัมภ์เป็นส่วนของการจัดระเบียบสังคมทั้งหมด และมีความหมายมากกว่าการวิเคราะห์ในแนวนอนอื่น ๆ เช่น แนววิเคราะห์ชนชั้นในสังคม ขณะเดียวกันก็มักไม่มีการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบกับสังคมอื่น ๆ จนทำให้ดูประหนึ่งว่าระบบอุปถัมภ์เป็นลักษณะเฉพาะหรือเป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทย ทศณะของ Kemp มีเนื้อหาสาระที่ใกล้เคียงกับ Ben Anderson ใน Studies of the Thai States : The State of Thai Studies (Anderson:1978:226) เมื่อกล่าวว่าการเน้นการอธิบายทางวัฒนธรรมที่ทำให้กลายเป็นไทยมากกว่าที่มันเป็น

นอกจากข้อวิจารณ์ของ Kemp แล้ว งานของ Craig J. Reynolds เรื่อง Thai Discourse : The Real Face of Thai Feudalism Today (Reynolds:1987) หรือในภาคภาษาไทยว่า ความคิดแหวกแนวของไทย : จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน (เรย์โนลด์ส :2534) ซึ่งเป็นงานศึกษาวิเคราะห์จิตร ภูมิศักดิ์ กับผลงานเรื่องโฉมหน้าศักดินาไทยนั้น Reynolds สนับสนุนความเห็นของ Kemp ที่ว่าแนวคิดความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็นการสนับสนุนข้อเสนอกเกี่ยวกับเอกลักษณ์ของประเทศไทย และยังคงสนับสนุนทัศนะการมองสังคมไทยแบบจารีตว่าเป็นสิ่งที่ไรด้วยกลีบ

กุหลาบหรือน้ำรีนรมย์ อันเป็นวาทกรรมที่ขัดแย้งกับงานของจิตร ภูมิศักดิ์ ที่เสนอแนววิเคราะห์ว่าด้วยความขัดแย้งทางชนชั้น (Reynolds:161-165)

3. การสำรวจองค์ความรู้เรื่องชาติพันธุ์

ในทางมานุษยวิทยา กลุ่มชาติพันธุ์ หมายถึงกลุ่มคนที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน บรรพบุรุษในที่นี้หมายถึงบรรพบุรุษทางสายเลือดและบรรพบุรุษทางวัฒนธรรม ผู้ที่อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันจะมีความรู้สึกผูกพันทางสายเลือดและทางวัฒนธรรมอยู่พร้อม ๆ กัน เป็นความผูกพันที่ช่วยเสริมสร้างเอกลักษณ์ของบุคคลและของชาติพันธุ์ ขณะเดียวกันก็สามารถไว้อารมณ์ให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ โดยเฉพาะถ้าผู้ที่อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์นั้นถือศาสนาเดียวกัน

ในการสำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวกับประชากรของไทย พบว่าองค์ประกอบของประชากรถูกกำหนดด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความแตกต่างและหลากหลาย เริ่มตั้งแต่กลุ่มชาติพันธุ์จีน แขก ลาว เขมร ญวน มาเลย์ ชาวเขา และไท (ย) โดยที่แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ยังสามารถแยกเป็นกลุ่มย่อยได้อีกในการศึกษาได้จัดแบ่งกลุ่มของงานวิจัยดังต่อไปนี้

- 3.1 งานที่ใช้ทฤษฎีและแนวคิดทางมานุษยวิทยา
- 3.2 งานทางด้านประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์อื่น
- 3.3 งานในลักษณะสหวิทยาการ

3.1 งานที่ใช้ทฤษฎีและแนวคิดทางมานุษยวิทยา

ผลงานสำคัญที่ได้รับการยอมรับในวงวิชาการอย่างกว้างขวาง และถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นให้กับงานในระยะต่อมาอีกจำนวนมาก คืองานของ G.W. Skinner คือ Chinese Society : An Analytical History ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของมหาวิทยาลัย Cornell แปลเป็นภาษาไทยในชื่อสังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ (สกินเนอร์:2529) และผลงานในต่อมา คือ Leadership and Power in the Chinese Community in Thailand (Skinner:1958) งานของ Skinner จัดอยู่ในโครงการเอเชียอาคเนย์ศึกษาของคอร์เนลในช่วงทศวรรษ 2493 (1950) ที่มีบทบาทอย่างสำคัญในด้านการวิจัยและการผลิตนักศึกษาปริญญาเอกเพื่อตอบสนองความต้องการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิภาคดังกล่าวของสหรัฐอเมริกา

ในฐานะงานทางมานุษยวิทยาของ Skinner จัดอยู่ในแนวของการวิเคราะห์แบบโครงสร้างและสถาบันสังคม โดยได้รับอิทธิพลจากแนวคิดทางทฤษฎีแบบโครงสร้าง-หน้าที่นิยม (ชยันต์:2532:75) ที่พิจารณากลุ่มชาติพันธุ์ย่อย หรือชนกลุ่มน้อย (minority group) คือชาวจีนในฐานะที่เป็นองค์ประกอบของโครงสร้างหรือระบบรวมของสังคมไทย Skinner ศึกษาประวัติความเป็นมาและบทบาทของชาวจีนที่เข้ามาสู่ประเทศไทยในฐานะของผู้อพยพหรือเป็นชาวจีนโพ้นทะเล ซึ่งชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง ตลอดจนความเกี่ยวพันระหว่างผู้นำจีน และชนชั้นนำในสังคมไทย การที่สังคมไทยประกอบด้วยชนกลุ่มอื่นที่มีชาติพันธุ์แตกต่าง แต่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือมีบทบาทในด้านเศรษฐกิจและการเมืองเป็นอย่างมาก และในฐานะที่เป็นชนกลุ่มน้อย งานของ Skinner ได้ชี้ให้เห็นถึงประเด็นที่เขาเรียกว่า เป็น "ปัญหาชาวจีน" นั่นคือการถูกครอบงำ บีบบังคับ ตลอดจนการกดขี่

ชุดรีดจากรัฐและชนชั้นปกครองไทยในบางยุคสมัย อาทียุคชาตินิยมของจอมพล ป.พิบูลสงคราม Skinner ยังวิเคราะห์ถึงการปรับตัวของชาวจีนเข้าสู่สังคมไทยโดยอาศัยแนวคิดเรื่องการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม (assimilation) เห็นได้จากการรับเอาพระพุทธศาสนา ภาษาไทย ตลอดจนการแต่งงานกับหญิงไทย และการผสมผสานลูกหลานจีนเข้าในสังคมจีน-ไทย รวมถึงความสำเร็จของชาวจีนในเลื่อนฐานะทางสังคม (social mobility) จากผู้อพยพที่ยากไร้สู่ฐานะพ่อค้าที่มั่งคั่งไปจนถึงมหาเศรษฐีและชนชั้นนำในสังคมไทย

งานของ Skinner ได้รับการสานต่อโดยนักมานุษยวิทยาที่ศึกษากลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มอื่นในแนวทางเดียวกัน คือ Charles F. Keyes ในวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของมหาวิทยาลัย Cornell เรื่อง *Peasant and Nation : A Tai Lao Village in a Thai State* (Keyes:1966) และ *Isan : Regionalism in Northeastern Thailand* (Keyes:1967) งานของ Keyes เป็นการศึกษาชาวนาภาคอีสานซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว เช่นเดียวกับงานของ Suthep Soonthornpasuch คือ วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกมหาวิทยาลัย California (Berkeley) เรื่อง *Islamic Identity in Chiangmai City : A Historical and Structural Comparison of Two Communities* (Suthep:1977) ซึ่งเป็นการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์มุสลิมในจังหวัดเชียงใหม่

3.2 งานทางด้านประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์

งานของ Skinner ได้ส่งอิทธิพลที่สำคัญต่อการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับชาวจีน รวมไปถึงการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์อื่นในแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์อย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะผลงานในรูปของวิทยานิพนธ์ปริญญาโททางประวัติศาสตร์ในมหาวิทยาลัยไทยในช่วงหลังปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมาได้เกิดขึ้นอย่างคึกคัก เริ่มต้นจากวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวกับชาวจีน ได้แก่ พลกุล อังกินันท์ บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พลกุล:2514) ณรงค์ พ่วงพิศ นโยบายเกี่ยวกับการศึกษาของคนจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (ณรงค์:2514) พวงร้อย กล่อมเอี้ยง พระบรมราโชบายเกี่ยวกับปัญหาชาวจีนในพระราชอาณาเขตรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พวงร้อย:2516) มัลลิกา เรืองระพี บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคมและศิลปกรรมในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (มัลลิกา:2517) ภูวดล ทรงประเสริฐ นโยบายของรัฐบาลที่มีต่อชาวจีนในประเทศไทย พ.ศ. 2475-2500 (ภูวดล:2519) พรณี อวนสกุล กิจการเหมืองแร่ดิบกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ประเทศไทย พ.ศ.2411-2474 (พรณี:2521) ศรศักดิ์ชูสวัสดิ์ ผูกปี:การจัดเก็บเงินค่าแรงแทนการเกณฑ์แรงงานจากคนจีนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (ศรศักดิ์:2523) สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล สมาคมลับฮังยี่ในเมืองไทย พ.ศ.2367-2453 (สุภรัตน์:2524) พูนเกศ จันทกานนท์ ประวัติความเป็นมาและการขยายตัวทางการค้าของชาวจีนในกรุงเทพ ระหว่าง พ.ศ.2398-2475 วียะดา ทองมิตร การใช้แรงงานของชาวจีนในสังคมไทย พ.ศ.2325-2453 (วียะดา:2527) ประรณนา โกเมน สมาคมชาวจีนในกรุงเทพฯ พ.ศ.2440-2488 (ประรณนา:2532) นิวัตร ต้นไพศาล บทบาทชาวจีนในหัวเมืองฝั่งทะเลตะวันตก (นิวัตร:2533) และ พวงทิพย์ เกียรติสกุล บทบาทของชาวจีนและชาวตะวันตกต่อกิจการเหมืองแร่ดิบของมณฑลภูเก็ต ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 25 - พ.ศ.2475 (พวงทิพย์:2534)

ข้อที่น่าสังเกตก็คือ มีความสนใจที่ค่อนข้างมากเป็นพิเศษ และเป็นเวลายาวนานของ นักศึกษาไทยที่มีต่อเรื่องราวของชาวจีนในประวัติศาสตร์ไทย หากพิจารณาโดยรวมจากวิทยานิพนธ์ ข้างต้นจะพบว่างานดังกล่าวได้รับเอาอิทธิพลทางด้านแนวความคิดจากงานของ Skinner และวิทยานิพนธ์ที่ตามหลังมาที่เห็นได้ชัดก็คือ การเน้นฐานะและบทบาทของชาวจีนในฐานะชนกลุ่มน้อย (Minority Group) ที่มีบทบาทอย่างสำคัญในทางเศรษฐกิจและการเมืองของไทย การเน้นเรื่องความ ผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม และการเลื่อนฐานะทางสังคม

อย่างไรก็ตามวิทยานิพนธ์ด้านประวัติศาสตร์ดังกล่าวก็มีลักษณะที่ต่างไปจากงานของ Skinner ที่เห็นได้ชัดก็คืองานในช่วงแรก ๆ จะมีลักษณะของประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบราชสำนัก กล่าว คือ แทนการเน้นการศึกษาที่มีชาวจีนเป็นหลัก วิทยานิพนธ์จะเน้นไปที่บทบาทของพระมหากษัตริย์ พระองค์ต่าง ๆ ที่มีต่อการกำหนดนโยบายในการควบคุมดูแลคนจีนผู้อพยพเข้ามาในลักษณะของผู้เข้า มาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร อย่างไรก็ดีตามช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ที่กระแสประชาชนเริ่มมี อิทธิพลต่อวงการศึกษาศาสตร์ เราจะพบว่าแนวโน้มที่ประวัติศาสตร์แนวราชสำนักได้ลดบทบาทลง ในขณะที่งานในแนวประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และแนวเศรษฐศาสตร์ การเมืองได้เริ่มมีความสำคัญขึ้น เห็นได้จากการที่วิทยานิพนธ์ให้ความสนใจศึกษาบทบาทของชาวจีน จากมุมมองที่มีชาวจีนเป็นหลัก โดยเฉพาะในการพิจารณาทบทวนอย่างสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง

นอกจากการศึกษาเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์จีน พบว่าวิทยานิพนธ์ปริญญาโทของนักศึกษา ไทยยังได้ให้ความสนใจในการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ที่หลากหลายในสังคมไทย ปรากฏทั้งในงาน วิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์ รัฐศาสตร์ และทางด้านสังคมวิทยาโดยมีการรับเอาแนวคิดของ Skinner, Keyes และ Suthep มาใช้ทำนองเดียวกับผู้ที่ศึกษาเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์จีน เห็นได้จากที่มีวิทยานิพนธ์ เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์มุสลิม อาทิ สงคราม ชนกบิล การผสมกลมกลืนชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (สงคราม:2517) รัชนี สาดเปรม บทบาทของชาวมุสลิมในภาคกลางและภาคใต้ของ ประเทศไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ.2325-2458 (รัชนี:2521) เสาวณีย์ จิตต์หมวด หน้าที่ ของมัสยิดต่อสังคมมุสลิมในภาคกลาง (เสาวณีย์:2527) วิชาญ ชูช่วย สังคมชาวมุสลิมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (วิชาญ:2533) กลุ่มชาติพันธุ์แซกซิกส์ ได้แก่ งานของอินทรา ชาอีร์ เรื่องบทบาท ของสมาคมศรีสุริยสิงห์สภาในสังคมไทย วิทยานิพนธ์เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์เยวา (มุสลิมอินโดเนเซีย) กรรณิการ์ จุฑามาต สุมาลี ชาวเยวาในกรุงเทพมหานคร พ.ศ.2445-2492 (กรรณิการ์:2527) กลุ่ม ชาติพันธุ์ลาว กวย เขมร สุนทร สุรวาทกุล การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวไทยที่พูดภาษา ลาว กวย และเขมร (สุนทร:2531) กนกพรรณ แสงเรือง ความสำนึกในเอกลักษณ์ชาติพันธุ์ของลาว พวน (กนกพรรณ:2532) วิทยานิพนธ์เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ญวน ได้แก่ วิชาญ จำปาศรี, รตอ. ญวน อพยพกับความมั่นคง (วิชาญ:2515) และ ศุสดี ลิ้มพะสุต ปัญหาเกี่ยวกับชาวญวนในประเทศไทยตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2519 (ศุสดี:2519) และกลุ่มชาติพันธุ์มอญ ได้แก่ สุภรณ์ โอเจริญ ชาวมอญในประเทศไทย : วิเคราะห์ฐานะและบทบาทในสังคมไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางถึงต้นรัตนโกสินทร์ (สุภรณ์:2519)

3.3 งานในลักษณะสหวิทยาการ : การศึกษาเรื่องชาติพันธุ์ไทย

การศึกษาของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีการศึกษาเชื่อมโยงในลักษณะสหวิทยาการ เห็นได้ชัดในกรณีของการศึกษาเรื่องชาติพันธุ์หรือชนชาติไทย ซึ่งพบว่ามีพัฒนาการของการศึกษามายาวนาน งานในยุคเริ่มต้นเป็นของนักภาษาและนิรุกติศาสตร์ ติดตามมาโดยนักมานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์ เข้ามามีบทบาทในการสร้างสรรค์ความรู้ ในปัจจุบันพบว่า การให้ความสนใจต่อการศึกษาในเรื่องนี้ ยังอยู่ในระดับที่ค่อนข้างสูงมากเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ

ในการศึกษาเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์ไทยพบว่าแนวคิดหรือทฤษฎีที่สำคัญคือแนวคิดที่ว่าด้วยถิ่นกำเนิดและการอพยพของชนชาติไทย จากการสำรวจองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดและทฤษฎีดังกล่าวที่มีผู้ศึกษาไว้สามารถสรุปแนวคิดหรือทฤษฎีเกี่ยวกับแหล่งกำเนิดของชนชาติไทย⁽¹⁾ เฉพาะที่สำคัญ และมีอิทธิพลต่อการพัฒนาองค์ความรู้ดังนี้

1. เชื่อว่าถิ่นกำเนิดของคนไทยอยู่บริเวณมณฑลเสฉวน แล้วอพยพลงสู่ยูนนาน และแหลมอินโดจีน
2. เชื่อว่าถิ่นกำเนิดของคนไทยอยู่บริเวณเทือกเขาอัลไต อพยพจากตอนกลางมาสู่ตอนใต้ของจีน และเข้าสู่อินโดจีน
3. เชื่อว่าถิ่นกำเนิดของคนไทยกระจัดกระจายทั่วไปบริเวณตอนใต้ของจีน และทางตอนเหนือของภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จนถึงอัสสัมของอินเดีย
4. เชื่อว่าถิ่นกำเนิดของไทยอยู่บริเวณประเทศไทยปัจจุบัน

1. ถิ่นกำเนิดของคนไทยอยู่บริเวณมณฑลเสฉวน (อาณาจักรน่านเจ้า)

เช่นเดียวกับการศึกษาวิจัยในสาขาอื่นที่ได้กล่าวมาแล้ว พบว่าการศึกษาเรื่องชาติพันธุ์ไทย เริ่มต้นขึ้นโดยนักวิชาการตะวันตกในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เพื่อตอบสนองจุดมุ่งหมายในทางการเมืองของประเทศเจ้าอาณานิคม ทั้งนี้ นักภาษาและนิรุกติศาสตร์เป็นผู้เปิดประเด็นขึ้นก่อน เริ่มต้นจาก Terrien de Lacouperie ในบทนำชื่อ "Cradle of the Shan Race" ของหนังสือ Amongst the Shans ของ A.R. Colquhoun ในปี พ.ศ.2428 (ค.ศ.1885) (Colquhoun:1970)

Lacouperie เป็นนักนิรุกติประวัติศาสตร์แห่ง University College, London เขาศึกษาข้อมูลทางภาษาซึ่งส่วนใหญ่รวบรวมไว้โดยหมอสอนศาสนา และสรุปว่าบรรพบุรุษของชนชาติไทยที่เรียกว่า ไท (ย) ชาน หรือฉาน นั้นเป็นเชื้อสายของชนชาติมอญที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ทางตะวันตก คือ

⁽¹⁾ มีการสำรวจองค์ความรู้เรื่องถิ่นกำเนิด และการอพยพของชนชาติไทยไว้แล้วอย่างเป็นระบบ โปรดดู กาญจณี ละอองศรี (2524) "ถิ่นกำเนิดของคนไทย : พรมแดนแห่งความรู้ วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 10 ฉบับที่ 2 มิถุนายน. วินัย พงศ์ศรีเพียร "บรรพบุรุษของคนไทยมาจากไหน" (2525) รวมบทความประวัติศาสตร์ ฉบับที่ 5 มิถุนายน และ (2539) งานสืบค้นเรื่องชนชาติไทยในเอกสารจีนโบราณ" วารสารอักษรศาสตร์ ปีที่ 26 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน ปี.เจ.เทอร์วิล "การค้นหาลำดับถิ่นกำเนิดของชนชาติไท" ใน คนไท (เดิม) ไม่ได้อยู่ที่นี่ (2533) ปี.เจ.เทอร์วิล และคณะ (บรรณาธิการ) สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

ทางเหนือของเสฉวน โดยเป็นชนชาติผสมระหว่างมอญ เนกรีโต และจีน Lacouperie ยังเป็นคนแรกที่ให้ข้อสันนิษฐานว่า พวกมุง หรือต้ามุง (Ta Mung) ซึ่งอยู่ทางตะวันตกของเสฉวนว่าคือพวกฉานซึ่งต่อไปจะได้เป็นชนชั้นผู้นำของอาณาจักรน่านเจ้า และยังกล่าวถึงพวกลาว หรืออ้ายลาวว่ามีถิ่นกำเนิดอยู่บริเวณภูเขาตาวซานในเทือกเขาที่เป็นเส้นพรมแดนมณฑลเซินซี และเสฉวน

งานของ Lacouperie ได้รับการสานต่อโดย E.H. Parker ผู้เสนอแนวคิดที่ว่าด้วยอาณาจักรอ้ายลาว (Ai-lau) และอาณาจักรน่านเจ้าว่าเป็นอาณาจักรของพวกไทยเดิม (Old Thai) หรือฉาน (Shan) ในผลงานเรื่อง *The Early Laos and China* ในปี พ.ศ.2434 (Parker:1891) และ *The Old Thai or Shan Empire of Western Yunnan* ในปี พ.ศ.2435 (Parker:1892/3)

จากจุดนี้เองที่เราจะพบว่า อาณาจักรน่านเจ้าได้ไปปรากฏเป็นตำราเรียนอย่างแพร่หลาย หนังสือประวัติศาสตร์ไทยในภาษาอังกฤษเล่มแรกคือ งานของ W.A.R. Wood *A History of Siam* (Wood:1924) เป็นการสานต่อความคิดของ Parker Wood ได้ชี้ให้เห็นถึงความคล้ายคลึงทางวัฒนธรรมระหว่างอาณาจักรน่านเจ้ากับอาณาจักรสุโขทัยในคริสต์ศตวรรษที่ 13 (เทอร์วิล:11) หลังจากนั้นงานของ D.G.E. Hall คือ *A History of South East Asia* (Hall:1981) ก็ได้กล่าวถึงอาณาจักรน่านเจ้าหรือต้ามุงว่าเป็นอาณาจักรไท (ย)

2. ถิ่นกำเนิดของคนไทยอยู่บริเวณเทือกเขาอัลไต

เทอร์วิล (2533) ระบุว่า แนวความคิดที่ว่าชนชาติไทยอพยพมาจากมองโกเลียเหนือหรือเทือกเขาอัลไต อาจะเกิดจากการตีความคำกล่าวของ Lacouperie อย่างผิด ๆ กล่าวคือ Lacouperie ได้กล่าวว่าจีนได้รับอิทธิพลทางด้านภาษา ศิลปะ วิทยาการ และรูปแบบสถาบันต่าง ๆ จากชนชาติในปกครองที่พูดภาษาตระกูล Ugro Altaic Bak ชนชาติเหล่านี้อพยพมาจากเอเชียตะวันตกราวศตวรรษที่ 23 ก่อนคริสตกาล Terwiel กล่าวว่า Lacouperie เพียงแต่ให้ภูมิหลังเกี่ยวกับแหล่งกำเนิดของชนชาติจีน โดยมิได้ชี้ชัดว่าชนชาติไทยเป็นชนชาติในปกครองเหล่านั้นหรือไม่ แต่ William Clifton Dodd ใน *The Thai Race : Elder Brother of the Chinese* (Dodd:1923) ได้สานต่อความคิดของตนเข้ากับคำกล่าวของ Lacouperie โดยระบุว่าไทยเป็นเชื้อสายมองโกเลีย ถูกเรียกว่า อ้ายลาวหรือต้ามุง เป็นเจ้าของถิ่นเดิมของจีนมาตั้งแต่ 2200 ปีก่อนคริสตกาล จึงถือว่าเป็นพี่อ้ายของจีน Dodd ยังขยายความต่อไปด้วยว่าถิ่นเดิมของคนไทยอยู่บริเวณเทือกเขาอัลไต ต่อมาได้เคลื่อนที่เรื่อย ๆ จากทางเหนือเข้าแดนจีน และการอพยพครั้งใหญ่เกิดขึ้นในศตวรรษที่ 6 จากตอนกลางของจีนมาสู่ตอนใต้ของอินโดจีน

เทอร์วิล ได้เสนอว่าแนวคิดที่ว่าถิ่นกำเนิดของคนไทยอยู่บริเวณมณฑลเสฉวน-ยูนนาน กับแนวคิดที่ว่าถิ่นกำเนิดของคนไทยอยู่บริเวณเทือกเขาอัลไต สามารถรวมเรียกตามลำดับเส้นทางอพยพว่าทฤษฎี อัลไต-เสฉวน-ยูนนาน พบว่าแนวคิดหลักดังกล่าวได้มีอิทธิพลต่องานศึกษาค้นคว้าของนักวิชาการไทยในช่วงระยะเวลาต่อมา ทั้งนี้โดยเริ่มจากความเชื่อที่ว่าถิ่นกำเนิดของคนไทยอยู่ที่เสฉวนและยูนนานก่อน เริ่มต้นจากงานของพระยาประชาภิจักรจักร (ชุ่ม บุนนาค) คือ *พงศาวดารโยนก* ในปี พ.ศ.2449 (ประชาภิจักรจักร:2449) หรือในชื่อเดิมว่า *พงศาวดารลาวเฉียง* พงศาวดารโยนกกล่าวถึงความเป็นมาของคนไทยย้อนกลับไปถึงอาณาจักรเทียนในยูนนาน ขณะทำงานของสมเด็จพระ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ คือ แสดงพงศาวดารสยาม ซึ่งทรงบรรยายที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ.2467 (ดำรง:2492) และ ลักษณะการปกครองสยามแต่โบราณ ในปี พ.ศ.2470 (ดำรง:2518) ได้ทรงกล่าวถึงถิ่นกำเนิดของชนชาติไทยว่าอยู่ทางเหนือระหว่างประเทศทิเบตกับจีน คือแถบมณฑลเสฉวนปัจจุบัน ไทยเดิมถูกจีนบุกรุกแย่งชิงดินแดน จึงอพยพไปหาบ้านเมืองอยู่ใหม่ พวกหนึ่งไปทางตะวันตก ได้นามว่าไทยใหญ่ ปัจจุบันเรียกว่า เจียวหรือฉาน อีกพวกอพยพลงให้ได้นามว่าไทยน้อย มาตั้งภูมิลำเนาเริ่มแรกที่สิบสองเจ้าไทย และต่อลงมาข้างใต้จนถึงสิบสองปันนา ลานช้าง ลานนา และบางพวกลงมาถึงสุโขทัย ลพบุรี อุทอง

การศึกษาประวัติศาสตร์ของชนชาติไทยได้พัฒนาไปสู่การศึกษาประวัติศาสตร์แนวชาตินิยมในช่วงทศวรรษ 2470 จนถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 การปฏิวัติ 2475 อันเป็นการเริ่มต้นของการปกครองระบอบประชาธิปไตย และกระแสนิยมที่ต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกที่ได้พัฒนามาโดยลำดับจนถึงสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม มีผลอย่างสำคัญต่อการในการปลูกฝังลัทธิชาตินิยม และประเด็นเรื่องกำเนิดและการอพยพของชนชาติไทยก็มีส่วนอย่างสำคัญในการปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยม (กาญจน์:9-12) สะท้อนให้เห็นจากผลงานอันหลากหลาย เริ่มต้นจาก ขุนวิจิตรมาตรา เรื่องหลักไทย ในปี พ.ศ.2471 (วิจิตรมาตรา:2471) พระยาอนุมานราชชนกเรื่อง ไทย-จีน ในปี พ.ศ.2478 (อนุมานราชชนก:2478) และ เรื่องของชาติไทย พ.ศ.2483 (อนุมานราชชนก:2483) ประภาศิริ (พระยาโกษากรวิจารณ์) วิเคราะห์เรื่องเมืองไทยเดิม พ.ศ.2478 (ประภาศิริ:2478) หลวงวิจิตรวาทการ เรื่องสยามและสุวรรณภูมิ พ.ศ.2479 (วิจิตรวาทการ:2479) และงานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย ปี พ.ศ. 2499 (วิจิตรวาทการ:2499) และ พระบริหารเทพธานี เรื่อง พงศาวดารชาติไทย ปี พ.ศ.2480 (บริหารเทพธานี:2480)

3. ถิ่นกำเนิดของคนไทยบริเวณตอนใต้ของจีน

นอกจากงานของนักภาษาศาสตร์ได้ปรากฏผลงานของนักมานุษยวิทยาที่นำเอาการศึกษาในเชิงชาติพันธุ์วรรณาทั่วไป (Ethnography) เข้ามาใช้ในลักษณะของการพรรณาสงครามถึงชนชาติต่าง ๆ โดยอาศัยหลักฐานจากข้อมูลบันทึกของพวกพ่อค้า ทูต มิชชันนารี และข้าราชการ ผสมผสานกับการเข้าไปศึกษาสำรวจในถิ่นที่อยู่ของชนชาติไทย แต่ยังมีใช่เป็นการเก็บข้อมูลภาคสนามในความหมายทางมานุษยวิทยาอย่างเคร่งครัด เริ่มต้นจาก W. Eberhard คือ The Local Cultures of South and East China (Eberhard:1967) และ A History of China (Eberhard:1977) Eberhard เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาชาวเยอรมันที่ระบุว่า ถิ่นกำเนิดของชนชาติไทยอยู่บริเวณมณฑลกว๋างตุ้ง จากนั้นจึงอพยพมาลงมณฑลกว๋างสีแล้วเข้าสู่ยูนนาน เสฉวน และดินแดนในอ่าวตังเกี๋ย การอพยพของชนชาติไทยมาทางทิศตะวันตกจนมาสร้างอาณาจักรเทียน หรือแถบที่ยูนนานเกิดขึ้นในสมัยราชวงศ์ฮั่นของจีน และเมื่อถึงสมัยราชวงศ์ถัง ชนชาติไทยก็สถาปนาอาณาจักรน่านเจ้าขึ้นที่ยูนนาน (Eberhard:1977) งานของ Eberhard ยังกล่าวถึงวัฒนธรรมการปลูกข้าวนาต้ำว่า คือ วัฒนธรรมเฉพาะของชนชาติไทย เขาระบุว่าชนชาติไป๋หมานและชนชาติหลีเป็นชนชาติไทย รวมถึงเชื่อว่าวัฒนธรรมฉาง และวัฒนธรรมลู่ชานของจีนต่างได้รับอิทธิพลจากชนชาติไทย (Eberhard:1967)

งานของนักมานุษยวิทยาที่สำคัญอีกคนหนึ่ง คือ Erik Seidenfaden คือ *An Appreciation of Colonel Henri Roux's Quelques minorities ethnique du Nord - Indochina* (Seidenfaden:1956) และ *The Thai People : The Origin and Habitats of the Thai People* (Seidenfaden:1967) งานของ Seidenfaden เป็นการศึกษาเกี่ยวกับคนไทยและชาวเขาเผ่าต่าง ๆ โดยอาศัยข้อมูลบันทึกรายงานทางชาติพันธุ์ที่ผู้อื่นได้ศึกษาไว้ รวมทั้งอาศัยประสบการณ์ของตนเองที่เคยเข้ามารับราชการในไทย เขาได้เสนอทฤษฎีว่าชนชาติไทยที่เรียกว่า ไท-กะได อินโดเนเซีย เคยอยู่ทางตอนใต้ของจีน คือมีถิ่นฐานเดิมอยู่แถบยูนนาน แล้วอพยพมาตั้งถิ่นฐานในคริสต์ศตวรรษที่ 8-9

สำหรับนักวิชาการไทยก็มีงานในแนวที่เชื่อว่าคนไทยมีถิ่นกำเนิดอยู่ทางตอนใต้ของจีน เห็นได้จาก ขจร สุขพานิช คือถิ่นกำเนิดและแนวอพยพของเผ่าไทย ในปี พ.ศ.2513 (ขจร:2521) ซึ่งรับอิทธิพลความคิดจาก Eberhard ประกอบกับการค้นคว้าเอกสารจีน ขจรเสนอว่าชนชาติไทยมีถิ่นกำเนิดอยู่ทางตอนใต้ของจีนบริเวณมณฑลกว๋างตุ้ง-กว๋างสีปัจจุบัน ราวปี 1028 B.C. ราชวงศ์ซาง ซึ่งไม่ใช่จีน และเป็นมิตรกับชนชาติไทยลุ่มจมลง และบรรพบุรุษของจีนได้ตั้งราชวงศ์โจวขึ้น เป็นมูลเหตุให้เจ้านายหนุ่ม ๆ ของไทยพบบรรพบุรุษมาทางทิศตะวันตกตั้งแต่เขตมณฑลเสฉวน ลงใต้มาผ่านสิบสองจุไทยลงมาในเขตประเทศลาว ขจรยังระบุอีกว่าหนึ่งในอาณาจักรของไทยอาจเป็นอาณาจักรเทียนหรือแฉก โดยเป็นรัฐบรรณาการต่อราชวงศ์ฮั่นของจีนใน 109 B.C.

งานที่สำคัญและได้รับการกล่าวถึงอย่างกว้างขวางในวงวิชาการไทย คืองานของจิตร ภูมิศักดิ์ เรื่อง *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ* ในปี 2519 (จิตร:2524) งานของจิตรเป็นการศึกษาในแนวนิรุกติศาสตร์ และประวัติศาสตร์ โดยอาศัยแนวคิดทางนักวิชาการตะวันตกมาตรวจสอบกับข้อมูล ประเภทตำนานและพงศาวดารของไทยและประเทศใกล้เคียง อาทิแนวคิดของนักมานุษยวิทยา Paul Benedict เรื่อง *Thai Kadai and Indonesian, a new alignment in Southeastern Asia* (Benedict:1942) และงานของ E. Seidenfaden *The Thai Peoples* (Seidenfaden:อ้างแล้ว) ซึ่งเป็นการล้มล้างทฤษฎีเก่าที่ว่าชนชาติไทยเป็นเชื้อสายมองโกล มาสู่ทฤษฎีที่ว่าชนชาติไทยเป็นชนชาติในตระกูลเดียวกับ ชาว-มลายู

งานของจิตรสรุปว่าถิ่นกำเนิดของชนชาติไทยอยู่ทางตอนใต้ของจีน จิตรใช้ตำนานสิงหนวัติภูมิมาระบุว่าในต้นพุทธกาล ราชวงศ์ชัฏริยไทเมือง ชื่อ สิงหนวัติภูมิ ได้อพยพครัวไทยจากนครไทยเทศ (เมืองไท) ในมณฑลยูนนานลงมาตั้งอาณาจักรโยนกนาคนันท์ในบริเวณแม่น้ำละว้า นที (แม่น้ำสาย) และแม่น้ำโขง เมื่ออาณาจักรโยนกล่มสลาย ชนชาติไทยได้มาตั้งศูนย์กลางใกล้กับปากแม่น้ำกกสบแม่น้ำโขง โดยไพร่บ้านพลเมืองจะคับคั่งอยู่ทางแม่น้ำกกเพราะชนชาติไทยนิยมทำนา อาศัยน้ำท่าและน้ำฝน ทำให้แม่น้ำกกกลายเป็นศูนย์กลางของชนชาติไทยมาตั้งแต่พุทธกาล

อาศัยแนวคิดจากนักมานุษยวิทยาตะวันตก จิตรอธิบายว่าชนชาติไทยถนัดการเพาะปลูกทำนา ชอบอาศัยอยู่ในที่ลุ่มริมแม่น้ำ เขาจึงระบุถึงชนชาติไทยภายหลังอพยพจากตอนใต้ของจีนที่กระจัดกระจายอยู่ทางภาคเหนือของไทย พม่า อัสสัม ลาว และเวียดนาม ว่ามักเรียกชื่อชนชาติผนวกกับชื่อของแม่น้ำ อาทิ พวกที่อยู่ลุ่มแม่น้ำมวในรัฐชาน (ฉาน) เป็นไตมว ลุ่มแม่น้ำเชินในรัฐชานเป็นไตเชิน แม่น้ำตุงปानीในอัสสัมเป็นไตตุง ลุ่มแม่น้ำแดงเป็นไทแดง ทำให้จิตรตั้งสมมุติฐานว่า

สุยาญ หรือเสียมญ ก็คือ ชาวเสียมแห่งลุ่มแม่น้ำญ ที่ตำนานมักเรียกว่า ญกนที ซึ่งก็คือ แม่น้ำ น้ำสายสำคัญของจังหวัดเชียงราย (จิตร:110-115)

อย่างไรก็ตามนักวิชาการในระยะต่อมาได้เสนอทฤษฎีที่เจาะจงลงไปอีกว่าถิ่นเดิมของชนชาติไทยน่าจะอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลของจีนตอนใต้ และตอนเหนือของเวียดนาม เริ่มต้นจากนักวิชาการฝรั่งเศส คือ A.L.M. Bonifacy Etude sur les Tay de la Riviere Claire, au Tonkin ed dans la Chine Meridion (Yunnan et Koung si) (Bonifacy:1907 อ้างถึงโดย เทอร์วิล) William Credner นักวิชาการเยอรมัน คือ Cultural and Geographical Observation made in the Tali (Yunnan) Region with special regard to the Nan Chao problem (Credner:1935) งานของ Frederick Mote เรื่อง Problem of Thai Prehistory (Mote:2517) หรือในภาคภาษาไทยว่าปัญหาก่อนประวัติศาสตร์ไทย (โมต :2509) งานที่สำคัญและได้รับการอ้างอิงอย่างแพร่หลาย คืองานของ J.R. Chamberlain คือ A New Look at the History and classification of the Tai Language ในปี พ.ศ.2518 (Chamberlain :1975) ซึ่งเป็นการศึกษาจากแง่มุมของภาษาศาสตร์ เขาสรุปว่าภาษาตระกูลไท มีกำเนิดมาจากบริเวณดังกล่าว โดยอ้างหลักฐานทางภาษาและตำนานต่าง ๆ ของชนชาติไทย

4. ถิ่นกำเนิดของคนไทยอยู่บริเวณประเทศไทยปัจจุบัน

ความเชื่อที่ว่าถิ่นกำเนิดของคนไทยอยู่บริเวณประเทศไทยปัจจุบันดูเหมือนจะมีศูนย์กลางอยู่ที่นักวิชาการฝ่ายไทย เริ่มต้นจากการศึกษาโดยอาศัยความรู้ทางด้านสรีรวิทยา นพ.สุตแสงวิเชียร ได้ศึกษาโครงกระดูกมนุษย์ยุคหินใหม่ที่บ้านเก่า กาญจนบุรี ปรากฏในผลงาน Neolithic Skeletons from Ban Kao, Thailand, and the Probleme of Thai Origins ในปี พ.ศ.2509 (Sood:1966) ผลจากการศึกษาชี้ว่าดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันน่าจะเคยเป็นถิ่นที่อยู่ของชนชาติที่มีลักษณะไม่ต่างจากคนไทยปัจจุบันเท่าใดนัก และเมื่อมีการค้นพบโครงกระดูกและภาชนะดินเผาที่บ้านเชียงในทศวรรษ 2513 (1970) นพ.สุตก็ระบุว่าโครงกระดูกที่บ้านเชียงและกระดูกของคนไทยปัจจุบันมีความคล้ายคลึงกัน (เทอร์วิล:24)

งานที่ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวางในสื่อสารมวลชนและถือได้ว่ามีส่วนสำคัญในการจุดประกายความสนใจแก่วงวิชาการไทย คืองานของสุจิตต์ วงศ์เทศ และคณะ ซึ่งมีความเชื่อโดยรวมน่าับรพบุรุษของคนไทยอาจไม่ได้เคลื่อนย้ายมาจากที่ใด แต่สืบเชื้อสายจากคนพื้นเมืองดั้งเดิมของเอเชียอาคเนย์มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ เห็นได้จากผลงานอาทิ:- คนไทยไม่ได้มาจากไหน (สุจิตต์:2527) คนไทยอยู่ที่นี่ (สุจิตต์:2529) คนไทยอยู่ที่ไหนบ้าง (2530) อย่างไรก็ตามความเชื่อดังกล่าวได้เริ่มคลี่คลาย เมื่อมีการยอมรับว่าคนไทยมีถิ่นที่มาจากหลากหลาย และโดยเฉพาะก็คือมีการเชื่อมโยงกับถิ่นกำเนิดของคนไทยทางตอนใต้ของจีน

ผลงานชื่อ ไทยน้อย ไทยใหญ่ ไทสยาม ในปี พ.ศ.2534 (ศรีศักร, สุจิตต์:2534) เริ่มต้นด้วยความพยายามของศรีศักรที่จะแยกแยะให้เห็นความแตกต่างของชนชาติไต-ไท โดยอาศัยข้อสรุปที่มาจากงานค้นคว้าของจิตร ภูมิศักดิ์ เรื่องความเป็นมาของคำสยามฯ (จิตร:2524) โดยแยกชนชาติไทย ออกเป็น 3 กลุ่ม คือ ชนชาติไต ชนชาติไท และชนชาติไทยหรือสยาม

1. **ชนชาติไต** หมายถึงกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ทางตะวันตกของแม่น้ำโขง ที่ครอบคลุมไปถึงบริเวณลุ่มน้ำสาละวิน และอิรวดี ซึ่งคนไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาเรียกว่าเป็นไทยใหญ่

2. **ชนชาติไท** หมายถึงกลุ่มที่อยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงตั้งแต่ประเทศลาว ผ่านเข้าไปในลุ่มแม่น้ำดำ และแม่น้ำแดง ในเวียดนาม เรียกว่า ไทยน้อย

ศรีศักระบรูว่า ชนชาติไตและไท เป็นกลุ่มที่มีถิ่นกำเนิดในยุคนานในบริเวณตอนใต้ของจีน โดยกระจายกันอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มในหุบเขาต่าง ๆ และได้มีการอพยพย้ายถิ่นสมัยก่อนกรุงศรีอยุธยาและสุโขทัย ถ้าหากพิจารณาในแง่ถิ่นที่อยู่ทางภูมิศาสตร์ก็คือ กลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในระดับเส้นรุ้งที่ 19 เหนือ ขึ้นไปจนถึง 26 เหนือ

3. **ชนชาติไทยหรือสยาม** เป็นกลุ่มชนที่เกิดจากการผสมผสานของชนชาติไต-ไท กับชนเผ่าอื่น ๆ หรือชนชาติอื่น ๆ ทั้งที่เป็นชาวพื้นเมืองเดิมอยู่แล้ว กับพวกที่เคลื่อนย้ายเข้ามาใหม่ โดยกระจายอยู่ตั้งแต่เส้นรุ้งที่ 19 เหนือลงมา

ขณะที่ สัจจิต์สรุปทำนองเดียวกับศรีศักรว่า คนไทยมีอย่างน้อย 3 พวก คือ ไทยใหญ่ ไทยน้อย และไทยสยาม ไทยใหญ่และไทยน้อยอยู่ในลุ่มแม่น้ำตอนบน คือลุ่มแม่น้ำโขง ลุ่มแม่น้ำสาละวิน ลุ่มแม่น้ำดำ และแม่น้ำแดง ตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่ราบในหุบเขา ไกลจากทะเลจึงยังคงความเป็นชนชาติกลุ่มย่อยที่สืบทอดประเพณีท้องถิ่นของตนไว้ได้ ขณะที่ไทยสยามอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มใกล้ทะเล ทำให้เกิดความก้าวหน้าและมีความเปลี่ยนแปลงจนประเพณีบางอย่างไม่เหลือร่องรอยดังเดิม

ผลงานที่สำคัญในกลุ่มที่เชื่อว่าถิ่นกำเนิดของคนไทยอยู่ในประเทศไทย คืองานเรื่องบรรพบุรุษของคนไทยมาจากไหน : การวิเคราะห์และตีความจากหลักฐานใหม่ทางพันธุศาสตร์ ของเสมอชัย พูลสุวรรณ ในปี 2537 (เสมอชัย:2537) ซึ่งเป็นงานในสาขามานุษยวิทยา ใช้วิธีตรวจสอบความสัมพันธ์ระหว่างประชากร หรือกลุ่มชาติพันธุ์ด้วยวิธีการทางพันธุศาสตร์ประชากร (population genetics) ในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ของเอเชียอาคเนย์หลายกลุ่ม โดยอาศัยเทคนิคการประมาณระยะห่างทางพันธุกรรมระหว่างกลุ่ม (genetic distances estimation) ผลของการศึกษาสรุปว่า บรรพบุรุษสายหลักของคนไทยในประเทศไทยน่าจะเป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิมของเอเชียอาคเนย์เอง และถ้าหากว่า จะมีการอพยพลงมาทางใต้ของประเทศจีนบ้างก็คงเป็นส่วนน้อยเท่านั้น

งานของเสมอชัย ยังได้วิเคราะห์จากมุมมองทางประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยาวัฒนธรรม เพื่อหาคำอธิบายใหม่ถึงสาเหตุที่ทำให้ภาษาและวัฒนธรรมไทยสามารถแพร่กระจายอย่างกว้างขวาง และค่อนข้างฉับพลันในเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะหลังจากกลางพุทธศตวรรษที่ 18 ในกรณีที่ไม่มีการอพยพเคลื่อนย้ายครั้งใหญ่ของคนไทย ลงมาจากทางใต้ของประเทศจีนในช่วงเวลานั้น โดยระบุว่าจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์วิทยาชี้ว่า ปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมเช่นนี้อาจเกิดขึ้นได้จากกลไกทางการเมืองและวัฒนธรรมบางประการซึ่งพบว่าเป็นลักษณะเฉพาะในสังคมไทยดั้งเดิม โดยอ้างอิงงานของ George Condominas เรื่อง From Lawa to Mon, From Saa' to Thai ในปี 2533 (Condominas:1990) ซึ่งเป็นการศึกษาพวกไทยดำทางตอนเหนือของเวียดนาม และพบว่ามีการปรากฏการณ์ที่กลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ถูกกลืนให้เป็นไทยอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกัน เสมอชัยก็ระบุว่าระบบการเมืองของไทยดั้งเดิมที่มีความร่วมมือสมัครสमानระหว่างผู้นำรัฐไทยที่รวมตัวกันอย่าง

หลวม ๆ ในรูปของสหพันธรัฐก็เป็นเหตุผลประกอบกันที่ทำให้เกิดการแพร่กระจายของภาษาและวัฒนธรรมไทยอย่างกว้างขวางในเอเชียอาคเนย์

นอกจากการศึกษาชาติพันธุ์ในประเด็นเรื่องถิ่นกำเนิดและการอพยพของคนไทย พบว่าในปัจจุบันนักวิชาการทั้งไทยและต่างประเทศให้ความสนใจศึกษาเรื่องชาติพันธุ์ไทยในแง่มุมที่หลากหลาย โดยเฉพาะความสนใจในเรื่องภาษา และวัฒนธรรมจะเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจอย่างมาก และทำให้แนวทางการศึกษามีลักษณะที่เป็นสหวิทยาการเพิ่มมากขึ้น

4. การสำรวจองค์ความรู้เรื่องแรงงาน

ในการสำรวจองค์ความรู้เรื่องแรงงานอาจพิจารณาตามแนวการศึกษาได้ดังต่อไปนี้

1. การศึกษาในแนวประวัติศาสตร์
2. การศึกษาตามแนวคิดและทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์
3. การศึกษาตามแนวคิดและทฤษฎีทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา

4.1 การศึกษาในแนวประวัติศาสตร์

ในประวัติศาสตร์แรงงานคนกับแรงงานมีการจัดความสัมพันธ์เป็นระบบ เฉพาะระบบไพร่ คำว่าไพร่เป็นคำเรียกประชาชนไทยมาแต่โบราณ ระบบไพร่ เป็นรากฐานสำคัญในการควบคุม และจัดสรรผลประโยชน์จากกำลังคน เป็นทั้งระบบบริหารราชการ ระบบจัดเก็บภาษีอากร และเป็นระบบที่ได้กำหนดสถานะของคนในสังคม งานของ อัญชลี สุสาธิตน์ เรื่อง แรงงานไพร่ในสังคมไทยโบราณ (อัญชลี:2538) สันนิษฐานว่าระบบไพร่อาจจะมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย จารึกหลักที่ 38 (จารึกวัดมหาธาตุ - วัดสระศรี) ซึ่งอาจจะจารึกขึ้นประมาณ พ.ศ.1916 มีข้อความแสดงกฎหมายลักษณะโจร ได้ใช้ถ้อยคำที่บ่งบอกการคุมกำลังคนต่าง ๆ กันหลายคำ เช่น ข้าทาส คนทาส ข้าอันขึ้น ปักทาส ข้าชีบาพระอุปัชฌายาจารย์ เป็นต้น ระบบไพร่เริ่มเมื่อใดคงระบุให้ชัดเจนไม่ได้แน่นอน (นอกจากสันนิษฐาน) แต่ระบบไพร่เลิกเมื่อใดนั้น สามารถกล่าวได้ว่า การประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) สมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อมีกองทัพประจำการเกิดขึ้นแม้ยังเกณฑ์ทหาร ก็เสมือนหนึ่งเป็นการยกเลิกระบบไพร่โดยปริยาย นอกจากอัญชลีเคยศึกษาและทำวิทยานิพนธ์มาก่อนแล้ว การศึกษาประวัติศาสตร์ที่มีระยะเวลาร่วมสมัยเดียวกัน ยังมีปรากฏในงานวิทยานิพนธ์อื่น อาทิ นันทิยา สว่างวุฒิธรรม การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร (นันทิยา:2524)

งานเรื่องเดียวกันของอัญชลี สะท้อนถึงระบบไพร่ที่มีลักษณะการปกครองสยามต่อหัวเมือง แสดงความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เช่น การเกณฑ์ส่วยจากไพร่ส่วย แม่ไพร่ประเภทนี้จะมิได้เข้ามาใช้แรงงานอย่างเข้าเดือน แต่ก็ต้องลงทุนลงแรง บางกรณีมองด้วยสายตาปัจจุบันก็เห็นว่ากดขี่ขูดรีดอย่างทารุณ ดังการเกณฑ์ส่วยทองจากชนชาติข่า พรหมแดนความรู้เรื่องประวัติศาสตร์แรงงาน ที่ควรศึกษาจากประวัติศาสตร์ท้องถิ่นด้วยนั้น มีการศึกษาของ อานันท์ กาญจนพันธ์ เรื่อง แรงงานในประวัติศาสตร์ล้านนาไทย (อานันท์:2522) เป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจ โดยเฉพาะการร่วมกันใช้แรง, เรื่องฝายน้ำ

อย่างไรก็ตาม รอยต่อที่นำไปสู่การเข้าใจภาพรวมของประวัติศาสตร์แรงงาน เข้าใจรากเหง้าที่ตกผลึกทางความคิด ของผู้เกี่ยวข้องกับปัญหาแรงงานระดับที่แน่นอนนั้น การศึกษาเรื่องระบบไพร่สมัยกรุงเทพฯ (อัญชลี:2538) เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ใกล้ตัวที่มีนัยยะสำคัญ ไม่เพียงจะเข้าใจลักษณะการเมือง เศรษฐกิจและสังคมไทยมากขึ้นโดยรวม เฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับแรงงาน ก็ จะเห็นการอพยพประชากรของชนชาติต่าง ๆ ที่จริงอาจจะเป็น "ครัวเชลย" เช่น สมัยรัชกาลที่ 1 ไซเลก เขมรชุดคลองมหานาค หรือการคัดแรงงานที่มีฝีมือเข้าสังกัด บางชนิดงานมีความสัมพันธ์กับภูมิ ลำเนา เช่น การคัดเลือกฝีพายหลวง เลือจากคนในตำบลตาลาน ตำบลผักไห่ อยุรยา เป็นต้น

คนไทยภายใต้ระบบไพร่ถึงจะจัดว่าเป็นเสรีชน คือ มิใช่ทาส แต่ก็ไม่เป็นอิสระ จึงเป็นข้อจำกัดต่อการพัฒนาการศึกษาภาพของตน ทั้งด้านพัฒนาประสิทธิภาพจะพึงได้รับการเดินทางเสรี ทั้งพัฒนาการผลิตของตนเพื่อส่งสมทบหรือพัฒนาฝีมือแรงงาน ขณะที่คนจีนในสังคมไทยที่มีระบบไพร่ กลับเป็นเสรีชนตัวจริงยิ่งกว่า โดยผูกปี้เสียเงินค่าราชการ มีมูลค่าต่ำกว่าที่คนไทยเสียให้แก่ มุลนายศักดินา สถานะของคนจีนในสังคมไทยตั้งแต่อยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ก็เป็นสถานะที่สำคัญ ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์แรงงานไทยโดยรวม นอกไปจากความเข้าใจทางสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยา งานของสมเกียรติ วันทะนะ วิวัฒนาการชนชั้นแรงงานไทยเค้าโครงประวัติศาสตร์แรงงาน ครบรอบสองร้อยปี ในปี พ.ศ.2525 ระบุว่า ถ้าดูอัตราส่วนด้านประชากรของไทยสมัยหนึ่ง มีการอ้างหลักฐานที่ปาเลอกัวส์บันทึกว่า คนไทย 6 ล้านคนเมื่อ พ.ศ.2393 นั้น จำแนกเป็นคนจีน 1.5 ล้านคน ส่วนใหญ่ทำงานกุลี เป็นแรงงานรับจ้างรุ่นแรกของสังคมไทย พวกเขาเป็นบรรพชนของชนชั้นกรรมกรไทย (สมเกียรติ วันทะนะ:2525) ขณะที่งานของทิชาวดี ปิ่นแก้ว เรื่อง การกระจายตัวของแรงงาน ในประวัติศาสตร์กรุงเทพฯ ช่วงทศวรรษ 2440-2470 ระบุว่า แรงงานจีนในสังคมไทยยามปกตินั้น ปรากฏความสำคัญมาตั้งแต่ระบบไพร่ดำรงอยู่ ต่อเนื่องถึงหัวเลี้ยวหัวต่ออันมีหน่ออ่อนทุนนิยมในสังคมไทย และคนจีนที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารเป็นแรงงานในสังคมไทย คนจีนยังมีลักษณะแตกต่างจากชนต่างชาติอื่น ๆ ภายใต้บังคับปกครองของไทยและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม (ทิชาวดี :2538)

การสลายตัวของระบบไพร่เป็นผลสืบเนื่องจากการทำสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ.2398 ไม่เพียงปัญหาภายในของตัวระบบไพร่ที่ขาดการควบคุมคนอย่างมีประสิทธิภาพ หรือกลไกของระบบที่นำไปสู่ปัญหาขุมกำลังที่กระทบต่อพระราชอำนาจ เมื่อเจ้านายมีไพร่สมมากขึ้น รวมทั้งขุนนางหัวเมืองสามารถเป็นเจ้าภาชีนั้น การพังทลายของระบบผูกขาดการค้าของหลวง จักรวรรดินิยมต้องการทรัพยากรและตลาด ต้องการแรงงานจำนวนมากเพื่อป้อนระบบการผลิตขนาดใหญ่ ไพร่ทาสหลบหนีไป "รับจ้างทำการ" ตามโรงสี และธรรมเนียมไพร่ทาสเคยหนีหายไปหาสังกัดมูลนายใหม่ กลับนิยมไปหาที่ "ทำกินแหล่งอื่น" เพราะแรงจูงใจที่จะผลิตเพื่อขายเป็นการสร้างฐานะใหม่เป็นไพร่กระฎุมพี ทาสกระฎุมพี ประกอบกับความคิดเรื่อง "อิสระ" จากพันธะในระบบไพร่เป็นสิ่งเย้ายวนเพื่อสลัดโซ่พันธนาการดั้งเดิม (ทิชาวดี ปิ่นแก้ว:2538)

พ.ศ.2401 กรรมกรได้เกิดแล้วในสังคมไทย พร้อมกับโรงสีข้าว ความต้องการสินค้าส่งออกเพิ่ม สัมพันธ์กับการต้องการแรงงานเพิ่ม แรงงานในประเทศไม่เพียงพอ จึงเปิดทางให้แก่การหลั่งไหลของจีนโพ้นทะเล แรงงานราคาถูกเพื่อการส่งออกจะคู่กับสังคมไทย พอสมกันกับคู่แข่งที่มี

กรรมกรพร้อมกับมีนายทุน เช่นเดียวกับการผลิตของไทยมิได้ยกระดับคุณภาพโดยตระหนักถึงอย่างมีนัยยะสำคัญ ก็เป็นเช่นนั้นแต่ไหนแต่ไรมา เมื่อตลาดโลกต้องการสินค้าข้าว ในระยะเวลาที่แน่นอนนั้นมุ่งไปที่การเบิกขยายที่นา เพื่อสร้างพื้นที่ปลูกข้าว สภาพการณ์เช่นนั้นก่อให้เกิดการกดขี่ของประชากรทั้งแรงงานราคาถูก ทั้งประสิทธิภาพการผลิตกับที่ดินต่ำ และปัญหาแรงงานส่วนเกินในชนบท

แรงงานไทยในลักษณะประวัติศาสตร์มิได้มีเพียงแรงงานในภาคเกษตรกรรมเท่านั้น แรงงานภาคอุตสาหกรรมก็เป็นปัญหาใหญ่ สมเกียรติระบุว่า ชนชั้นกรรมกรถูกกดขี่ขูดรีดจากนายทุน และถูกเพิกเฉยจากรัฐ การที่ประเทศเข้าเป็นภาคีสมาชิกระหว่างประเทศ ก็ได้หมายความว่าไทยจะปฏิบัติตามความตกลงหรือสนธิสัญญา เว้นแต่จะถูกบังคับกดดัน เช่น หลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่งยุติ สันนิบาตชาติโดยสัญญาสันติภาพแห่งแวร์ซาย (เมื่อ 28 มิถุนายน 2462 ภาค 13 ว่าด้วยเรื่องการจัดองค์กรแห่งกรรมการ) ได้เชิญชวนประเทศสยามเป็นภาคีแห่งสัญญาเกี่ยวกับกรรมกร รัฐบาลสยามปฏิเสธโดยอ้างหลายประการ ไม่เพียงแต่เท่านั้น กาลต่อมายังออกกฎหมายคอมมิวนิสต์ ซึ่งมีส่วนลดรอนสิทธิเสรีภาพและผลประโยชน์ของกรรมกร

เอกสารของศูนย์ประสานงานกรรมกรแห่งประเทศไทยระบุว่า การจัดตั้งองค์กรพิทักษ์สิทธิผลประโยชน์ของผู้ใช้แรงงาน มีลักษณะยากลำบากและมีความคดเคี้ยวในเส้นทางประวัติศาสตร์ไทย (ศูนย์ประสานงานกรรมกรแห่งประเทศไทย:2518) การจัดตั้งองค์กรสมาคมและสหภาพแรงงานจีน เพื่อพิทักษ์สิทธิผลประโยชน์และเกื้อกูลกันเองในหมู่ประชาชนคนงาน ทั้งยากลำบากและมีอุปสรรคขัดขวาง ตลอดจนเกิดภัยอันตรายต่าง ๆ นานา เว้นแต่ในบางระยะของพัฒนาการอันยาวนานของสังคมแรงงาน ขณะทำงานของ สุมาลี ปิตยานนท์ เรื่อง วิเคราะห์สหภาพแรงงานไทย ระบุว่า การจัดตั้งองค์กรสมาคมของผู้ใช้แรงงานก็สามารถทำได้ และมีบทบาทต่อสังคมบ้าง เช่นการก่อตั้งสมาคมคนงานรกร้าง เมื่อ พ.ศ.2440 ทั้งสมาคมนี้หรือโดยคนงานรกร้างมีส่วนร่วมสนับสนุนบ้าง ในการก่อการของคณะราษฎร เมื่อปฏิวัติ 2475 นักวิชาการคือ Virginia Thompson ผู้เขียน *Labour Problems in Southeast Asia* เชื่อว่าสมาคมคนงานเป็นองค์กรจัดตั้งของผู้ใช้แรงงานไทยแห่งแรก (สุมาลี:2522 และ Thompson:1947)

อันที่จริงมีข้อนำพิจารณาเรื่องลักษณะองค์กรจัดตั้งว่าได้ทั้งรูปแบบที่เปิดเผย และรูปแบบที่ปิดลับ ก่อนที่จะมีกรรมกร ตามความหมายของผู้ทำงานในกระบวนการผลิตแบบทุนนิยมหรือกรรมกรโรงงาน ลักษณะเด่นคือ ผู้ไร้ปัจจัยการผลิตซึ่งทำงานโดยขายพลังแรงงานเพื่อยังชีพ (สมเกียรติ วันทะนะ:2525) งานของ สังคิต หิริยะรังสรรค์ เรื่อง พัฒนาการขององค์กรจัดตั้งกรรมกรในประเทศไทย พ.ศ.2401-2475 (สังคิต:2526) ระบุว่าในประเทศไทยมีผู้ใช้แรงงานจีนมาช้านาน ตั้งแต่สมัยระบบไพร่ดำรงอยู่ แรงงานจีนโพ้นทะเลเหล่านี้ มิได้อยู่อย่างอิสระ เพราะในวัฒนธรรมจีนที่มีลักษณะรวมกลุ่ม และลักษณะทางประวัติศาสตร์ของประชาชาติจีน ที่ผ่านการจัดตั้งกลุ่มองค์กรขึ้นต่อสู้ เมื่อชาวจีนอพยพเข้ามาเป็นแรงงานในไทย สิ่งที่พลอยติดตามหรือก่อให้เกิดขึ้นได้ง่ายในหมู่ชาวจีนคืออั้งยี่หรือสมาคมลับ จากแก่นเดิมเพื่อญาติในประเทศจีนตั้งราชวงศ์หมิง กลายจากแก่นอุดมการณ์เหลือเพียงกระพี้ สู่การแสวงหาประโยชน์คุ้มครองเยี่ยงมาเฟีย

ปริญญานิพนธ์ของ จงใจรัก ปกพัฒนกุล เรื่อง นโยบายของรัฐบาลไทยเกี่ยวกับกรรมกรระหว่าง พ.ศ.2475-2499 (จงใจรัก:2528) ได้ศึกษาการจัดตั้งองค์กรของผู้ใช้แรงงานว่ามีความ

เกี่ยวข้องกับนโยบายของรัฐบาล เป็นส่วนหนึ่งในเรื่องนโยบายต่อ กรรมการ นอกไปจากทำที่และความสามารถจัดตั้งหรือเคลื่อนไหวยของฝ่ายกรรมการ พ.ศ.2472 เป็นปีเริ่มทำสามะโนประชากร ประเทศไทยที่เคยเป็นประเทศเกษตรกรรม มีประชากร 80-90% ประกอบการเกษตร แต่ทว่าช่วงการเปลี่ยนผ่านทำให้แรงงานกรรมกรทวีขึ้น

ไทยเข้าเป็นสมาชิกองค์การแรงงานระหว่างประเทศเมื่อ พ.ศ.2462 กระนั้นก็มีได้ออกกฎหมายแรงงานเพื่อรองรับสิทธิหน้าที่และเสรีภาพของผู้ใช้แรงงาน เมื่อ พ.ศ.2499 นายประเสริฐ ขำปลั่งจิตต์ เสนอขอเรียกร้องต่อรัฐบาล ให้ประกาศว่า วันที่ 1 พฤษภาคม ทุกปีเป็นวันกรรมกรและเป็นวันหยุด ทำที่ระยะแรกของรัฐบาลคือปฏิเสธ ครั้นต่อมาจึงยอมรับและประกาศเป็นวันแรงงานแห่งชาติ ต่อมาปี 2499 ออก พ.ร.บ.อาชีพแก่คนไทย ให้สถานประกอบการที่มีแรงงานเกิน 10 คนขึ้นไป แจ้งจำนวนคนงานแก่กรมประชาสัมพันธ์ จากที่มีผู้ประกอบการแจ้งแก่กรมประชาสัมพันธ์ 1698 ราย รวมจำนวนกรรมกรทั้งหมด 88,813 คน จำแนกเป็นสัญชาติไทย 71,851 คน สัญชาติจีน 16,962 คน คิดเป็นกรรมกรสัญชาติไทยร้อยละ 81 ของกรรมกรทั้งหมด

วิทยานิพนธ์ของ จิรกาญจน์ สงวนพวง เรื่อง การเคลื่อนไหวยของกรรมกรหญิงโรงงานทอผ้า พ.ศ.2504-2519 (จิรกาญจน์:2538) ระบุว่า เมื่อถึงยุคเผด็จการของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีคำสั่งยกเลิกกฎหมายแรงงาน ทำให้การที่กรรมกรพอจะได้รับสิทธิประโยชน์ เล็ก ๆ น้อย ๆ กลายเป็นหมดโอกาส ปัญหาทำเพื่อคนรวยไม่ช่วยคนจนเห็นได้ชัดเจน เพราะเป็นยุคต้นของการพัฒนาตามแผนสภาพพัฒนาการเศรษฐกิจ ที่ธนาคารโลกสนับสนุน ชักชวนต่างประเทศเข้ามาลงทุนและตั้งคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนเพื่ออุตสาหกรรม (BOI) และตั้งบริษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย (IFCT) ต่อมาตรา พ.ร.บ.ส่งเสริมการลงทุนอุตสาหกรรม 2503 เปิดโอกาสให้ต่างชาติสามารถถือกรรมสิทธิ์ที่ดิน เป็นด้านที่รุ่งโรจน์ของคนรวยหรือนายทุน แต่ตรงกันข้ามเป็นด้านที่เยวเฉาของกรรมกร การเผด็จการโดยธรรมนุญการปกครองราชอาณาจักร 2503 โดยมาตรา 17 ให้อำนาจล้นฟ้าเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งในการปราบกรรมกร และห้ามนัดหยุดงานแม้จะถูกกดขี่ทารุณจากระบบการจ้างงาน กรรมกรถูกกลืนสิทธิอย่างชัดเจนจากประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 19 ในการยกเลิก พ.ร.บ.แรงงาน พ.ศ.2499

นโยบายเผด็จการกดขี่ขูดรีดกรรมกรในรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ค่อย ๆ ผ่อนคลายลงเมื่อสิ้นผู้เผด็จอำนาจ ปรีญญานิพนธ์ของ กมลศักดิ์ ไกรสรสวัสดิ์ เรื่อง นโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับกรรมกรระหว่าง พ.ศ.2501-2519 (กมลศักดิ์:2534) วิเคราะห์ว่า ในช่วง 2501-2515 นโยบายที่รัฐบาลแสดงออก คือ ห้ามกรรมกรเคลื่อนไหวยหยุดงาน ประท้วงเรียกร้องสิทธิ มุ่งจัดหางาน มีอาชีพ และจัดตั้งหน่วยราชการควบคุมดูแลกรรมกร เพื่อรองรับอุตสาหกรรม สมัยจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 52 ให้เจ้าของกิจการที่มีผู้ใช้แรงงานเกิน 10 คนขึ้นไป ต้องจ้างงานกรรมกรไทย ไม่ต่ำกว่ากึ่งหนึ่งของกรรมกรทั้งหมด ในพ.ศ.2508 ตั้งกรมแรงงาน สภาวะเศรษฐกิจเดียวกันนี้ ประชากรเพิ่มขึ้นปีละเกือบล้านคน และประชากรวัยทำงานเพิ่มขึ้นปีละ 5 แสนคน สภาพสังคมและเศรษฐกิจในยุคจอมพลถนอมตอนปลายรัฐบาล ความแร้นแค้นทางเศรษฐกิจต้องเข้าคิวซื้อข้าว ประกอบกับสินค้าราคาแพง และความคับแค้นใจในปัญหาสังคมและการเมืองรอบด้านนำไปสู่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

จากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 16 ขนะประชาธิปไตยเบิกบาน และปัญหาต่าง ๆ ยังดำรงอยู่ แรงงานที่เคยถูกกดขี่ระเบิดตัวสู่การเรียกร้อง ชุมชนประท้วง และประสานกับพลังหนุนช่วยจากนักศึกษากับชาวนา ย่อมมองจากฝ่ายนายทุนได้เกิดความเสียหายทางเศรษฐกิจอย่างสูง สภาพกรรมกรไทยที่ถูกทอดทิ้งเป็นเพียงแรงงานราคาถูกนั้น มีผลต่อการที่เขาส่วนมากขาดความรู้และเป็นแรงงานไร้ฝีมือ

4.2 การศึกษาตามแนวคิดและทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์

นอกจากการศึกษาแรงงานในแนวประวัติศาสตร์ ยังปรากฏงานแรงงานในแนวประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และเศรษฐศาสตร์ปรากฏอยู่ เริ่มจากงานในยุคบุกเบิกทางด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ คือ งานของ James C. Ingram *Economic Change in Thailand 1850-1970* ในปี พ.ศ.2514 (Ingram : 1971) เมื่อพูดถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของไทยหลังสนธิสัญญาบาวริง ได้ชี้ให้เห็นว่าตลาดแรงงานของไทยในระยะเริ่มต้น โดยเฉพาะที่เป็นแรงงานนอกการเกษตรว่าเป็นแรงงานชาวจีนที่อพยพจากทางตอนใต้ของประเทศจีน การที่จำนวนประชากรจีนในประชากรรวมของประเทศไทยได้เพิ่มสูงขึ้นตลอดศตวรรษนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2393 (ค.ศ.1850) มีเหตุผลเนื่องมาจากที่คนไทยไม่สนใจเข้าไปในตลาดแรงงานนอกภาคการเกษตร เนื่องจากเป็นช่วงเวลา que ประชากรของประเทศยังมีน้อย และที่ดินยังมีอยู่มาก แม้ว่าจะมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นจาก 5-6 ล้านคนในปี พ.ศ.2393 เป็น 7.3 ล้าน ในปี 2443 และ 17.3 ล้านคนในปี พ.ศ.2490 แต่การเพิ่มของประชากรที่รวดเร็วก็ยังไม่ทันกับการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ทำนา คนไทยในฐานะที่เป็นแรงงานอิสระที่เกิดจากการปลดปล่อยไพร่และทาสพอใจที่จะเข้าไปบุกเบิกที่ดินเพื่อการปลูกข้าว ซึ่งให้ผลตอบแทนจากการค้าข้าวส่งออกที่สูง Ingram ระบุว่าแม้จะมีเสียงบ่นในเรื่องแรงงานหาได้ยาก และราคาสูงมากปรากฏในหลักฐานของครึ่งหลังศตวรรษที่ 19 และช่วงแรกของศตวรรษที่ 20 อัตราค่าจ้างแรงงานอาจจะสูงกว่ารายได้ที่ชาวนาขนาดเล็กส่วนใหญ่ได้รับ แต่คนไทยก็ได้ตอบสนองต่ออัตราค่าจ้างที่สูง การเพิ่มขึ้นของอุปทานในแรงงานนอกการเกษตรยังคงมาจากชาวจีนอพยพ (Ingram:57)

ขณะที่ในภาคการเกษตรเองเมื่อผลผลิตข้าวมีราคาสูงก็มีผลให้ราคาค่าจ้างแรงงานสูงขึ้น ระบบดั้งเดิมที่มีการร่วมมือร่วมแรงในการปลูกและเกี่ยวข้าว (ลงแขก) ก็เสื่อมคลายลง ยกเว้นบริเวณรอบนอกที่การสำรวจของ Zimmerman คือ *Siam : Rural Economic Survey : 1930-1931* (Zimmerman:1931) และ Andrews คือ *Siam : 2nd Rural Economic Survey, 1934-1935* (Andrews:1935) ระบุว่าประเพณีดังกล่าวยังคงอยู่สำหรับการเพาะปลูกแบบยังชีพ คือใช้แรงงานเฉพาะในครอบครัว และแรงงานจากการร่วมมือกันทำ

งานของ พงษ์พันธ์ อุทยานนท์ เรื่อง *ค่าจ้างแรงงานในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย* ในปี พ.ศ.2539 (พงษ์พันธ์:2539) ถือเป็นการพัฒนาองค์ความรู้เรื่องค่าจ้างแรงงานต่อจากงานของ Ingram เมื่อเขาเสนอภาพพัฒนาการของค่าจ้างแรงงานไทยและกระบวนการเปลี่ยนแปลงจากประเทศที่เคยมีค่าแรงสูงไปสู่ประเทศที่มีค่าแรงถูก ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490 ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้แก่ อัตราการเพิ่มของประชากร การเปลี่ยนแปลงประสิทธิภาพการผลิตของภาคเกษตร ตลอดจนพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และกลยุทธการพัฒนาเศรษฐกิจที่ลำเอียงเข้าข้างคนเมือง (urban bias policy)

ในด้านโครงสร้างค่าจ้างงานของพหุพันธ์ระบุว่า ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีค่าแรงราคาสูง เมื่อเปรียบเทียบระหว่างค่าจ้างและรายได้ของชาวนา แรงงานรับจ้างในไร่นา กับแรงงานไร้ฝีมือในกรุงเทพฯ พบว่า ค่าจ้างและรายได้ของชาวนาสูงกว่าแรงงานไร้ฝีมือในกรุงเทพฯ ผลก็คือก่อนปี พ.ศ.2493 การอพยพแรงงานจากชนบทสู่กรุงเทพฯ มีน้อย ขณะที่การแบ่งงานกันทำระหว่างเชื้อชาติและเศรษฐกิจหมู่บ้านได้กลายเป็นฐานสำคัญของแรงงานไทยอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือขณะที่แรงงานจีนเป็นแรงงานที่สำคัญที่สุด ทั้งเป็นผู้ประกอบการ พ่อค้า ผู้ส่งออก และแรงงานรับจ้าง มีการหลั่งไหลเข้ามาของแรงงานจีนจำนวนมาก และมีผลให้ค่าจ้างแรงงานไร้ฝีมือและฝีมือในกรุงเทพฯ คงที่หรือลดลง ค่าจ้างแรงงานในกรุงเทพฯ ไม่สูงพอที่จะดึงดูดแรงงานจากชนบท เป็นเหตุให้กรุงเทพฯ ขยายตัวอย่างเชื่องช้า การขยายตัวของกรุงเทพฯ ขึ้นอยู่กับแรงงานชาวจีน

นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2493 ยุคทองของสถานการณ์ค่าแรงสูงได้สิ้นสุดลง เป็นการเริ่มต้นของแรงงานราคาถูกเมื่อมีการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็ว มีผลให้ประเทศไทยกลายเป็นประเทศที่มีประชากรมาก แต่มีที่ดินน้อยลง เกิดความเสื่อมโทรมทางทรัพยากรธรรมชาติ และการขยายเนื้อที่เพาะปลูกเริ่มทำได้ยาก ภาวะการเกิดที่เพิ่มสูงขึ้นในชนบททำให้เกิดอุปทานของแรงงานเพิ่มขึ้น มีความแตกต่างของรายได้และค่าจ้างระหว่างกรุงเทพฯ กับชนบท เพราะกรุงเทพฯ มีการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมและบริการมีผลให้อุปสงค์ต่อแรงงานสูงขึ้น บัจจุบันดังกล่าวมีผลให้เกิดแรงงานย้ายถิ่นจากชนบทสู่กรุงเทพฯ ในช่วงปี 2493-2523 (ค.ศ.1950-1980) ซึ่งเป็นจุดกำเนิดและพัฒนากการของกรุงเทพฯ ในลักษณะเมืองโดดเดี่ยว ควบคู่กับพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่ขาดความสมดุลและไม่เป็นธรรม

ผลงานที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งในด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและเศรษฐศาสตร์การเมือง คือ The Political Economy of Productivity : Thai Agricultural Development 1880-1975 ของ David H. Feeny ซึ่งปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์ของมหาวิทยาลัย Wisconsin เรื่อง Technical and Institutional Change in Thai Agriculture, 1880-1940 ในปี พ.ศ.2519 (Feeny:1976, 1982) โดยใช้กรอบทฤษฎีที่เรียกว่า Technical and Institutional Changes ซึ่งให้ผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

Feeny เริ่มต้นด้วยการระบุลักษณะทางเศรษฐกิจในประวัติศาสตร์ไทยว่าเป็นเศรษฐกิจชนิดที่มีที่ดินมาก แต่แรงงานมีน้อย (land abundant, labor-scarce economies) ซึ่งเป็นตัวที่ทำให้ไทยในอดีตพัฒนาระบบกรรมสิทธิ์ในคน (property rights in man) ที่เห็นได้ชัดก็คือการมีระบบไพร่ทาส จนถึงศตวรรษที่ 19 ระบบไพร่และทาสจึงถูกยกเลิก เปลี่ยนมาเป็นระบบการเกณฑ์ทหารมีการเก็บภาษีรายหัว และเกิดระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดิน (property rights in land) ขึ้นมาแทนที่ อย่างไรก็ตาม Feeny ก็ตั้งข้อสังเกตว่าแรงผลักดันทางการเมืองที่นำไปสู่การเลิกไพร่และทาสมากกว่าแรงผลักดันทางเศรษฐกิจ แต่การเลิกระบบไพร่ทาสก็มีความสอดคล้องกับพัฒนาการในศตวรรษที่ 19 โดยเฉพาะการเติบโตทางการค้าที่นั้นไม่มีความเหมาะสมกับระบบไพร่และทาส

งานของ Feeny ซึ่งให้เหตุผลว่าการค้าข้าวส่งออกได้โชติช่วงขึ้นหลังสนธิสัญญาบาวริงนั้นได้มีผลให้อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจสูงขึ้นปริมาณข้าวส่งออกเติบโตจาก 4.43 ต่อปี จากปี พ.ศ.2407-2453 มีมูลค่า 5.64% ต่อปี ราคาที่สูงของข้าวก่อให้เกิดการอพยพของแรงงานจากเมืองและอาชีพหัตถกรรมให้เข้ามาสู่การปลูกข้าวเพื่อการค้า พื้นที่เพาะปลูกได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว และราคา

ที่ดินก็สูงขึ้นตามไปด้วย แต่พบว่าราคาค่าจ้างที่แท้จริง (Real Wages) กลับตกลง ซึ่งเขาวิเคราะห์ว่า แนวโน้มดังกล่าวมีความหมายว่ามีความแรงใจที่ต่ำในการที่จะมีกรรมสิทธิ์ในคน (property rights in man) ขณะที่มีความแรงผลักดันที่สูงที่จะได้มาซึ่ง กรรมสิทธิ์ในที่ดิน (property rights in land)

งานศึกษาในแนวเศรษฐศาสตร์แรงงานที่สำคัญ คืองานของ Bevar D. Marbry เรื่อง *The Development of Labor Institutions in Thailand* ในปี พ.ศ.2522 (Marbry:1979) Marbry เป็น ศาสตราจารย์ทางเศรษฐศาสตร์จาก Bowling Green State University ที่ได้รับเชิญในฐานะผู้เชี่ยวชาญด้านแรงงานสัมพันธ์มาประจำที่คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปี พ.ศ.2510 และ 2514-2516 อันเป็นช่วงเวลาที่ปัญหาแรงงานของไทยเป็นปัญหาที่กำลังระเบิดขึ้นอย่างรุนแรงในรูปของการนัดหยุดงานและการประท้วงที่รุนแรง งานของ Marbry ให้ความสำคัญกับการศึกษาประวัติศาสตร์แรงงานของไทยในอดีต ประวัติของสหภาพแรงงาน กฎหมายและพระราชบัญญัติแรงงาน แรงงานสัมพันธ์ในภาคอุตสาหกรรม และมีกรณีศึกษาเรื่องแรงงานสัมพันธ์ของบริษัทอุตสาหกรรม เช่น อุตสาหกรรมทอผ้า อุตสาหกรรมการบิน Marbry ตั้งข้อสังเกตว่า ผู้สนใจศึกษาเรื่องขบวนการแรงงานไทยต้องตระหนักว่า สหภาพแรงงานเป็นองค์กรค่อนข้างใหม่ในสังคมไทย จึงจำเป็นต้องใช้เวลาสังเกต พัฒนาการของมันต่อไปในอนาคต

สำหรับงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ของไทยก็พบว่ามียังงานอีกจำนวนหนึ่งที่ทำให้ความสำคัญกับการศึกษาสถาบันแรงงานในช่วงก่อนและหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม ที่เป็นงานในแนวเศรษฐศาสตร์ อาทิ งานของ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และนิศา วิชพันธ์ เรื่องค่าจ้างและแรงงานสัมพันธ์ในอุตสาหกรรมไทย พ.ศ.2515 นิพนธ์ พัวพงศกร การจ้างงานในประเทศไทย : การสำรวจภาวะในชนบทและเมือง ปี พ.ศ.2524 แล ดิลกวิทยรัตน์ การพัฒนาเศรษฐกิจ นโยบายแรงงานและปัญหาแรงงานสัมพันธ์ในประเทศไทย 2501-2526 ศึกษาเฉพาะกรณีรัฐวิสาหกิจ ปี 2528 และ สังคีต พิริยะรังสรรค์ การฟื้นตัวของขบวนการสหภาพแรงงานไทย พ.ศ.2501-2519 ปี พ.ศ.2534

นอกจากงานด้านเศรษฐศาสตร์ ยังพบว่ามียังงานศึกษาในแนวมานุษยวิทยา สังคมวิทยา และรัฐศาสตร์ ปรากฏอยู่อีกบ้างในองค์ความรู้เรื่องแรงงาน งานที่เด่นที่สุดและถูกอ้างอิงในเรื่องประวัติศาสตร์แรงงานอย่างกว้างขวาง คืองานของ Skinner *Chinese Society in Thailand : An Analytical History* (Skinner:1957) ซึ่งกล่าวถึงบทบาทของแรงงานกรรมกรจีน บทบาทของสมาคมลับ และประวัติของการนัดหยุดงานของกรรมกรจีน รวมถึงนโยบายการปราบปรามของรัฐไทย ซึ่งได้กล่าวถึงไปบ้างแล้วในหัวข้ออื่น ๆ

5. การสำรวจองค์ความรู้เรื่องการย้ายถิ่น

สำหรับการศึกษาในทางประชากรศาสตร์ การย้ายถิ่นถือเป็นปัจจัยที่สำคัญปัจจัยหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางด้านประชากรในแง่ที่ก่อให้เกิดการเพิ่มขึ้นหรือลดลงของประชากร ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่งที่นอกเหนือไปจากการเกิดและการตาย หากพิจารณาสถานการณ์ในประวัติศาสตร์ของไทยพบว่าปรากฏการณ์ของการย้ายถิ่น หรือที่เรียกโดยทั่วไปว่า การอพยพและการตั้งถิ่นฐานใหม่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอยู่เสมอ ทั้งนี้โดยมีเหตุปัจจัยจากหลายเหตุปัจจัยไม่ว่าจะเป็นทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ หรือสังคม อย่างไรก็ตามในการสำรวจงานวิจัยเรื่องการย้ายถิ่นในสาขาวิชาทาง

ประชากรศาสตร์ พบว่างานศึกษาวิจัยส่วนใหญ่จะเริ่มต้นขึ้นในทศวรรษ 2500 เริ่มจากปี 2503 ซึ่งเป็นปีที่สามารถใช้ประโยชน์จากตัวเลขการสำรวจสำมะโนประชากรของทั้งประเทศในการศึกษาวิเคราะห์ทางประชากรศาสตร์ในการวิจัยเชิงปริมาณ งานศึกษาทางประชากรศาสตร์จึงไม่ค่อยมีงานในเชิงประวัติศาสตร์โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ก่อนปี พ.ศ.2503 อย่างไรก็ตามในแง่ที่เราจะพบว่าม้งานจากศาสตร์ในสาขาอื่น เช่นมานุษยวิทยา และประวัติศาสตร์สามารถนำมาใช้ในการพิจารณาแม้ว่าจะมีวิธีการศึกษาที่แตกต่างออกไป ในการสำรวจองค์ความรู้เรื่อง การย้ายถิ่นจึงเป็นการพิจารณาตามแนวทางการศึกษาดังนี้

1. การศึกษาตามแนวคิดและทฤษฎีทางมานุษยวิทยา
2. การศึกษาทางประวัติศาสตร์ : กรณีของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ
3. การศึกษาตามแนวคิดและทฤษฎีของประชากรศาสตร์

5.1 การศึกษาตามแนวคิดและทฤษฎีทางมานุษยวิทยา

งานศึกษาเรื่องการย้ายถิ่นในแนวมานุษยวิทยา อาจพิจารณาได้จากงานของ Lucien M. Hanks เรื่อง *Rice and Man : Agricultural Ecology in Southeast Asia* หรือในภาคภาษาไทยว่า *ข้าวกับมนุษย์ : นิเวศวิทยาทางการเกษตรในเอเชียอาคเนย์* (Hanks:1972, แสงส์:2527) ซึ่งเป็นการศึกษาการปลูกข้าวของชาวนาที่บางซัน โดยพิจารณาจากการที่ชาวนามีการปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศ (Ecology) ของข้าวโดยการปลูกข้าวแตกต่างกันเป็น 3 แบบ ที่สัมพันธ์กับช่วงระยะเวลาดังนี้

1. ช่วงของการปลูกข้าวแบบไร่เลื่อนลอย (พ.ศ.2393-2433)
2. ช่วงของการปลูกข้าวนาหว่าน (พ.ศ.2433-พ.ศ.2478)
3. ช่วงของการปลูกข้าวนาดำ (พ.ศ.2478-พ.ศ.2513)

Hanks พบว่าการเพาะปลูกข้าวแต่ละวิธีจะมีรูปแบบของความต้องการแรงงานสูงสุด โดยเฉพาะของมันเอง กล่าวคือ การเพาะปลูกข้าวนาดำจะต้องใช้การลงทุนในแรงงานที่ค่อนข้างสูงมากกว่าแรงงานที่ใช้ในการปลูกข้าวแบบนาหว่านถึง 3 เท่า และการลงทุนลงแรงสำหรับการเพาะปลูกข้าวนาหว่านก็สูงกว่าการลงทุนลงแรงสำหรับการปลูกข้าวแบบไร่เลื่อนลอย 1 เท่า

ต้องใช้แรงงานเพิ่มขึ้นในวิธีการเพาะปลูกแบบต่าง ๆ นั้น Hanks ระบุว่ามึลักษณะทำนองเดียวกับข้อสรุปของ Ester Boserup ที่ได้กล่าวไว้ใน *The Condition of Agriculture Growth* ที่ว่า "ความหนาแน่นของประชากรในระดับหนึ่งจะเป็นตัวกำหนดสำหรับการใช้เทคนิคต่าง ๆ" (Boserup:1965) ซึ่งทัศนะของ Hanks และ Boserup เป็นทัศนะที่ตรงข้ามกับข้อสมมุติที่ว่าความว่างงานมีอยู่มากในเอเชีย และที่ประเทศต่าง ๆ เหล่านี้ต้องเผชิญกับปัญหาในทัศนะของ Malthus คือผลผลิตทางการเกษตรต่ำเกินไปและประชากรมีมากเกินไป เช่นเดียวกับที่ Gunnar Myrdal ผู้เขียน *Asian Drama* (Myrdal:1968) ได้ชี้ให้เห็นว่า แม้ในบริเวณที่ประชากรหนาแน่น เช่น อินเดีย ประชาชนก็ได้พึงที่ดินมากไปกว่าประชาชนในประเทศอังกฤษหรือเนเธอร์แลนด์ ความยากจนเป็นผลเนื่องมาจากการใช้แรงงานไม่ถูกต้อง มากกว่าเป็นผลมาจากการมีประชากรมากเกินไป

สำหรับ Hanks การที่ชาวนาบางซัน มีการปลูกข้าวแตกต่างกันเป็น 3 วิธี ในช่วงระยะเวลาที่ต่างกันในประวัติศาสตร์มีความสัมพันธ์กับกระบวนการของการย้ายถิ่นของชาวนาเข้ามา

บุกเบิกพื้นที่ที่กว้างว่างเปล่าขึ้นเป็นนาที่ได้เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการขุดคลองแสนแสบ และสัมพันธ์กับเศรษฐกิจส่งออกข้าวที่ได้เติบโตขึ้นหลังสนธิสัญญาบาวริง คลองแสนแสบได้ขุดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้วยจุดมุ่งหมายทางยุทธศาสตร์คือการทำสงคราม แต่หลังการขุดคลองก็พบว่าได้มีผู้อพยพรุ่นแรกเริ่มการตั้งถิ่นฐานที่บางชันและเริ่มต้นการปลูกข้าวแบบข้าวหอยอดหลุม ซึ่งเป็นวิธีที่ง่ายและไม่สิ้นเปลืองแรงงาน

สำหรับผู้อพยพรุ่นต่อมาเกิดจากการย้ายถิ่นในช่วงรัชกาลที่ 5 เริ่มจากทาสจำนวนหนึ่งของขุนนางที่ได้รับการปลดปล่อยตามพระราชบัญญัติเลิกทาสในรัชกาลที่ 5 และเดินทางเข้ามายังบางชัน จุดนี้จะเป็นจุดที่ชาวนาเริ่มหันมาทำนาหว่าน เนื่องจากมีปริมาณของผู้คนเพิ่มมากขึ้น รวมถึงมีการนำเอาวัวควายและคันไถเข้ามาพร้อม ๆ กับผู้อพยพเข้ามาใหม่ จนถึงช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ที่การทำนาดำซึ่งเป็นวิธีทำนาที่ได้พัฒนาถึงขั้นสูงสุดได้เริ่มขึ้น

งานศึกษาในแนวมานุษยวิทยาที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งที่ได้กล่าวได้ว่าเป็นการพัฒนาต่อจากงานของ Hanks คือวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกที่ School of Oriental and African Study, London University ของ Shigeharu Tanabe เรื่อง Ecology and Practical Technology : Peasant Farming System in Thailand ในปี 2524 (Tanabe:1994) งานของ Tanabe เป็นการชี้แนววิเคราะห์ในเชิงนิเวศวิทยาการศึกษาเปรียบเทียบหมู่บ้านปลูกข้าว 2 แห่งที่มีลักษณะเชิงนิเวศที่แตกต่างกัน คือ หมู่บ้านแถบแม่น้ำ จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพื้นที่ราบระหว่างภูเขา (Intermountain Basin) และปลูกข้าวเหนียวกับหมู่บ้านที่อยู่ราบซึ่งเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ (Delta Plain) และปลูกข้าวเจ้า

งานที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งในแง่ของการย้ายถิ่นในแนวมานุษยวิทยา คืองานของ Charles F. Keyes คือ In Search of Land : Village Formation in the Central Chi River Valley, Northeastern Thai. (Keyes:1976) งานของ Keyes กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานของคนไทยในบริเวณอำเภอกันทรวิชัย และอำเภอเมืองมหาสารคาม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของที่ราบลุ่มตอนกลางของแม่น้ำชี แถบที่ราบสูงโคราชอันเป็นบริเวณที่มีประชากรหนาแน่นแห่งหนึ่งในชนบทของไทย วิธีการศึกษาเป็นการใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ประกอบกับแนวทางการศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาพิจารณาถึงกระบวนการของการตั้งถิ่นฐานจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

5.2 การศึกษาทางประวัติศาสตร์ : กรณีประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ

สำหรับงานวิจัยทางประวัติศาสตร์พบว่าม้งานที่ศึกษาโดยเชื่อมโยงกับเรื่องของการย้ายถิ่นอยู่บ้างโดยเฉพาะในงานวิจัยทางด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ เริ่มต้นจากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก ของ David B. Johnston, Yale University เรื่อง Rural Society and the Rice Economy in Thailand, 1880-1930 ปี 2518 (Johnston:1975) ซึ่งแปลในภาษาไทยว่า สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2473 (จอห์นสตัน:2530) งานของ Johnston เป็นการศึกษาสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของภาคกลางของไทยในช่วงปีแห่งความรุ่งโรจน์ของภาคเศรษฐกิจข้าว ที่ได้เกิดขึ้นภายหลังการเปิดประเทศโดยสนธิสัญญาบาวริง โดยเฉพาะในทศวรรษ 2423, 2433 และ 2443 การขุดคลองของเอกชนและรัฐในช่วงเวลาดังกล่าวมีผลให้เกิดการบุกเบิกที่ดินบริเวณตอนใต้ของภาคกลางสำหรับการเกษตรกรรม และก่อให้เกิดการอพยพของผู้คนเข้าไปในดินแดนที่เปิดใหม่

Johnston ระบุว่าในครึ่งหลังของรัชกาลที่ 5 เป็นช่วงเวลาที่มีการเปิดที่ดินใหม่ขึ้นบนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาได้มีผลให้คนไทยในทุกระดับของสังคม ตั้งแต่เจ้านาย ขุนนาง ลงไป จนถึงไพร่และทาส ซึ่งได้รับแรงผลักดันจากโอกาสทางเศรษฐกิจ และมีอิสระที่จะแสวงหาโอกาสอันเป็นผลจากการปฏิรูปไม่ว่าจะเป็นการเลิกระบบไพร่และทาส ผู้คนเหล่านี้ได้หาลู่ทางเข้าไปตั้งหลักแหล่งและทำการเพาะปลูกในที่ดินบริเวณเปิดใหม่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา

Johnston เชื่อว่าผู้อพยพบางคนอาจได้รับการกระตุ้นจากสภาพแวดล้อมที่ "ผลักดัน" มากกว่า "ดึงดูด" ของโอกาสใหม่ตามคำกล่าวของ Lucien Hanks (Hanks:1972) ที่ว่ามี "บุคคลไร้ที่อยู่จากการขยายตัวของกรุงเทพออกมาเรื่อย ๆ" หลังจากงานของ Johnston ได้มีงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโททางประวัติศาสตร์อีกจำนวนหนึ่งที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกับงานของ Johnston และมีส่วนทำให้ภาพของการย้ายถิ่นในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหลังสนธิสัญญาบาวริงมีความชัดเจนยิ่งขึ้น เริ่มจากงานวิจัยเรื่อง ประวัติคลองรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม โดย สุนทร อาสะไวย (สุนทร:2530) กิตติ ดันไทย คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย (พ.ศ.2367-2453) (กิตติ:2520) ทวีศิลป์ สืบวัฒนา การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 (พ.ศ.2411-2475) (ทวีศิลป์:พ.ศ.2520) สุธน ศรีหิรัญ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี (สุธน:2518) นอกจากนั้นก็ยังมียานประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของภาคอีสานที่ให้ความสำคัญกับประเด็นของการย้ายถิ่นของชาวอีสานหลังการเปลี่ยนแปลง 2475 อาทิ งานของ สุวิทย์ ธีรศาสน์วิติ, ชอบ ดีสวนโคก และสุเมธ แก่นมณี ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจลุ่มแม่น้ำชี ตั้งแต่ พ.ศ.2475-2528 (สุวิทย์ และคณะ:2528) และ สุวิทย์ ธีรศาสน์วิติ และคณะ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนลุ่มแม่น้ำสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ.2475-ปัจจุบัน (สุวิทย์ และคณะ:2530)

5.3 การศึกษาตามแนวคิดและทฤษฎีทางประชากรศาสตร์

การศึกษาเรื่องการย้ายถิ่นในทางประชากรศาสตร์เป็นการศึกษาปัญหาาร่วมสมัยและส่วนใหญ่เป็นการวิจัยเชิงนโยบายเพื่อตอบสนองความต้องการของรัฐบาลในด้านของการวางแผนการควบคุมประชากร ปัญหาสำหรับการวิจัยจึงมุ่งเน้นความสำคัญไปที่เรื่องของสาเหตุของการย้ายถิ่น และคุณลักษณะของผู้ย้ายถิ่น งานวิจัยส่วนใหญ่เริ่มขึ้นในราวทศวรรษ 2503 (ค.ศ.1950) หรือก่อนหน้านี้เล็กน้อย ซึ่งสัมพันธ์กับการที่ประเทศไทยเริ่มมีการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม และเน้นปัญหาการย้ายถิ่นของอีสานเป็นพิเศษ

เริ่มต้นจากงานของ M.R. Meinkoth เรื่อง Migration in Thailand with Particular Reference to the Northeast ในปี 2505 (Meinkoth:1962) หรือในภาคภาษาไทยว่า การอพยพของประชากรในประเทศไทย Meinkoth ศึกษาเรื่องการย้ายถิ่นจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือมายังกรุงเทพในช่วงทศวรรษ 2503 (1960) ว่าเหตุผลของการย้ายถิ่นส่วนใหญ่กว่ามีเหตุผลจากปัจจัยด้านภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ กล่าวคือ ร้อยละ 80 ของผู้ย้ายถิ่นให้เหตุผลว่าเข้ามาเพื่อหางานทำ อีกร้อยละ 15 ตอบว่า ย้ายเข้ามาเพราะความอดอยากแห้งแล้ง ไม่สามารถทำการเกษตรได้

งานของ Larry Sternstein เรื่อง Migration to and from Khon Kaen, Development Center of Northeast Thailand. An Analysis of Data from the National Population censuses of 1960

and 1970 (Sternstein:1975) ในปี 2518 ซึ่งเป็นการศึกษาการย้ายถิ่นทั้งที่เป็นการย้ายถิ่นเข้าและย้ายถิ่นออกจากขอนแก่น ซึ่งเป็นศูนย์กลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยพิจารณาจากการสำรวจสำมะโนประชากรปี 2503 และปี 2513 งานของ Sternstein ให้ความสำคัญกับการประเมินคุณค่าของผลการสำรวจสำมะโนประชากร ซึ่งเขาเห็นว่ายังให้ผลไม่เป็นที่น่าพอใจในแง่ของการรับผิดชอบต่อการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาของประเทศไทย ขณะที่เขาได้วิเคราะห์ถึงนโยบายพัฒนาประชากรและนโยบายพัฒนาประเทศที่เขาเรียกว่าเป็น "growth pole policy" "Growth Centers" โดยการที่รัฐบาลเข้าไปทุ่มเททุนในการพัฒนาในช่วงระยะเวลาหนึ่งเพื่อที่จะดึงดูดให้อุตสาหกรรมของเอกชนเข้าไปลงทุน ว่านโยบายดังกล่าวไม่สามารถรับประกันความมั่งคั่งของพื้นที่ดังกล่าว ผลที่ตามมาคือการที่กรุงเทพซึ่งเป็นเมืองหลวงต้องดูดซับและเผชิญกับการย้ายถิ่น Sternstein เชื่อว่าการย้ายถิ่นภายในมายังกรุงเทพมหานครในฐานะที่เป็น "เมืองโตเดี่ยว" (primate city) จะเพิ่มขึ้นอย่างมหาศาลในอนาคตอันใกล้ การยกฐานะศูนย์กลางความเจริญในต่างจังหวัดอาจเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการย้ายถิ่นเข้าสู่กรุงเทพแทนที่จะเป็นการยับยั้ง (Sternstein:123-125)

การพัฒนาการวิจัยทางด้านประชากรศาสตร์ได้เริ่มมีความสำคัญทั้งในปลายทศวรรษ 2503 (1960) ศูนย์วิจัยและฝึกอบรมทางประชากรแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ก่อตั้งขึ้นในปี 2509 โดยรัฐบาลไทยภายใต้ความช่วยเหลือทางการเงินและผู้เชี่ยวชาญจาก The Population Council of New York สหรัฐอเมริกา และหลังปี พ.ศ.2513 ได้จัดตั้งเป็นสถาบันวิจัยประชากร และนับแต่นั้นมาพบว่าเรื่องราวของการย้ายถิ่นก็ได้รับการศึกษาอย่างจริงจัง ภายใต้การกำกับดูแลของ Sidney Goldstein ผู้เชี่ยวชาญด้านประชากรศาสตร์

เฉพาะงานของ Goldstein งานที่เกี่ยวกับการย้ายถิ่นได้เริ่มขึ้นตั้งแต่เรื่อง Urbanization in Thailand, 1947-1962 ในปี พ.ศ.2515 ที่ระบุว่าความเป็นเมืองกระจุกตัวอยู่ที่เมืองหลวง คือ กรุงเทพแห่งเดียว กรุงเทพเป็นเมืองโตเดี่ยว ส่วนสำคัญที่ทำให้ประชากรในเมืองเพิ่มอย่างรวดเร็วมีมูลเหตุจากผู้ย้ายถิ่นจากชนบทอย่างต่อเนื่องเป็นจำนวนมาก โดยผู้ย้ายถิ่นมีความเชื่อว่าเมืองเป็นสถานที่ซึ่งมีงานใหม่รองรับอยู่ โดยเฉพาะกรุงเทพมหานครเป็นศูนย์กลางของประเทศในแง่อุตสาหกรรม พาณิชยกรรม บริการ ตลอดจนเป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ เมืองโตเดี่ยวเป็นแหล่งดึงดูดให้ผู้พร้อมจะย้ายถิ่นจากส่วนต่าง ๆ ของประเทศเดินทางเข้ามาหางานทำ Goldstein ยังระบุว่าความเป็นเมืองเป็นสิ่งจูงใจให้เกิดการย้ายถิ่น แต่ความเจริญเฉพาะเมืองเช่นนี้ก็กลับจุดรั้งการพัฒนาประเทศโดยรวมให้เป็นไปด้วยความยากลำบาก

แนวคิดของ Goldstein ในเรื่องของการย้ายถิ่นเป็นการอธิบายด้วยปัจจัยดึงดูดและผลักดันได้มีอิทธิพลต่องานของลูกศิษย์ภายใต้คำปรึกษาในการทำวิทยานิพนธ์ อาทิ งานของสุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ เพ็ญพร ธีระสวัสดิ์ และอภิชาติ จำรัสฤทธิ์รังค์ เห็นได้จาก Suchart Prasithsin A Study of Internal Migration in Thailand by Using the 1960 census data วิทยานิพนธ์ปริญญาโท Brown University. ปี พ.ศ.2511 (Suchart:1968) เพ็ญพร ธีระสวัสดิ์ ปัจจัยอันเป็นมูลเหตุของการย้ายถิ่นของประชากรในชนบทของประเทศไทย วิทยานิพนธ์ปริญญาโท จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2513 (เพ็ญพร:2513) Penporn Tirasawat Migration Differents and Reason for Moving to Urban

Places in Thailand M.A. Thesis ปี พ.ศ.2516 และ Urbanization and Migrant Adjustment in Thailand Ph. D. Dissertation Brown University ปี พ.ศ.2520 (Penporn:1973, 1977) Apichat Chamrathirithong Migration in Greater Bangkok, 1960 Census. M.A. Thesis พ.ศ.2516 และ Fertility, Nuptialty and Migration in Thailand, 1970 Census : The Multiple Response Theory. Ph.D. Thesis Brown University พ.ศ.2519 (Apichat:1973, 1976)

สิ่งที่น่าสังเกตในการสำรวจองค์ความรู้เรื่องการย้ายถิ่นประชากรหนึ่งก็คือ การปรากฏตัวอย่างแพร่หลายของวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกและโทของนักศึกษาไทยในเรื่องการย้ายถิ่นในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2507-2523 (ค.ศ.1964-1980) โดยเฉพาะสำหรับมหาวิทยาลัยชั้นนำสหรัฐอเมริกา นอกจากผลงานที่ได้กล่าวไปแล้วยังปรากฏผลงาน อาทิ Suwanlee Piampiti Internal Migration in Thailand 1960-1970 Ph. D. Dissertation University of Georgia ปี พ.ศ.2507 (Suwanlee:1964) Wiwit Siripak Pattern and Correlates of Internal Migration in Thailand M.A. Research Paper. University of Chicago ปี พ.ศ.2508 (Wiwit:1965) Pricha Saengswang Pattern of Internal Migration in Thailand 1955-1960 M.A. Thesis. University of Pennsylvania พ.ศ.2508 (Pricha:1965) Savitri Ganjana Goonchorn Internal Migration into the Bangkok Metropolitan Area Ph. D. Dissertation University of Pittsburg ปี พ.ศ.2517 (Savitri:1974) และ Kasama Varavarn Migration from a Rural Community in Thailand to the City of Bangkok Ph.D. Dissertation. Harvard University พ.ศ.2521 (Kasama:1978) วิทยานิพนธ์เหล่านี้ทำการศึกษาเรื่องของการย้ายถิ่นในประเทศไทยโดยใช้แนวคิดทางทฤษฎีตะวันตกหลายแนวคิดแตกต่างกันออกไป⁽¹⁾ วิทยานิพนธ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นการรับเอาทฤษฎีและวิธีวิทยาของการศึกษาประชากรศาสตร์แบบตะวันตกโดยเฉพาะของสหรัฐอเมริกาในฐานะผู้ให้การสนับสนุนทุนการศึกษา และยังมีบทบาทสำคัญในการวางแผนเศรษฐกิจของไทยในช่วงเวลาดังกล่าว กรณีดังกล่าวอาจตั้งเป็นข้อสังเกตถึงการถูกครอบงำทางความคิด และมีผลต่อนโยบายด้านประชากรของไทยเพียงใด เมื่อพิจารณาว่างานศึกษาด้านประชากรเป็นงานวิจัยเชิงนโยบาย นอกจากผลงานวิทยานิพนธ์เหล่านี้ บุคลากรกลุ่มนี้ยังกลับมามีบทบาทในการทำงานบริหารนโยบายทำงานวิจัยและสร้างสรรค์วิทยานิพนธ์ของนักศึกษามหาวิทยาลัยในประเทศโดยมีแนวคิดและทฤษฎีทำนองเดียวกันอีกจำนวนหนึ่งด้วย

6. การสำรวจองค์ความรู้เรื่องสตรี

การศึกษาเรื่องสตรี มีความสำคัญในฐานะที่เป็นองค์ประกอบครึ่งหนึ่งของประชากร ประเด็นเรื่องสตรีมีความสัมพันธ์กับเรื่อง สถานะและบทบาทของสตรี ความสัมพันธ์ระหว่างเพศ

⁽¹⁾ การสำรวจองค์ความรู้เรื่องการย้ายถิ่นทางด้านการทฤษฎีและแนวการวิเคราะห์ด้วยแบบจำลองอย่างถาวรและเป็นระบบ โปรดดู สมบูรณ์ ศิริประชัย (2528) ผู้ย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่กรุงเทพมหานคร : การสำรวจสถานะแห่งความรู้ งานวิจัยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

(ชาย-หญิง) ครอบครัว เครือญาติ การสมรส การหย่า ตลอดจนจนถึงสตรีในฐานะที่เป็นกลุ่มเฉพาะในสังคม เช่น แม่ชี โสภณี ฯลฯ ในการศึกษาจะได้พิจารณาตามแนวทางการศึกษาดังต่อไปนี้

1. การศึกษาในแนวนิติศาสตร์
2. การศึกษาในแนวประวัติศาสตร์
3. การศึกษาในแนวมานุษยวิทยา
4. การศึกษาในแนวประชากรศาสตร์

6.1 การศึกษาในแนวนิติศาสตร์

งานศึกษาในทางนิติศาสตร์ที่นับว่าสำคัญในระยะเริ่มแรก คืองานของ หลุยส์ ดูปลาตร์ (Louis Duplatre) นักกฎหมายชาวฝรั่งเศสที่เข้ามารับราชการในประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 8 งานของดูปลาตร์ ชื่อ *Essai sur la Condition de la Femme au Siam* ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยโดย ไพโรจน์ คุ้มพลีริ ว่า สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม (ดูปลาตร์:2540) เป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก เสนอต่อมหาวิทยาลัยเกรอนอบล์ ประเทศฝรั่งเศสเมื่อปี พ.ศ.2465 เนื้อหาเป็นการวิเคราะห์ฐานะทางสตรีตามกฎหมายตราสามดวงซึ่งเป็นกฎหมายเก่าที่ใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยา และยังคงบังคับใช้อยู่ในขณะนั้น โดยใช้กฎหมายลักษณะผัวเมียเป็นหลัก

จากการคลุกคลีกับกฎหมายไทยเป็นเวลายาวนานทั้งในฐานะข้าราชการ อาจารย์ และนักวิชาการ ตลอดจนใช้ชีวิตอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลายาวนานทำให้ดูปลาตร์เข้าใจสภาพสังคมตลอดจนกฎหมายลักษณะผัวเมียที่บังคับใช้กับสังคมไทยอย่างลึกซึ้ง (ดูปลาตร์:2540 คำนำ โดย ไพโรจน์ คุ้มพลีริ) ดูปลาตร์ตั้งข้อสังเกตว่า ตามกฎหมายที่ใช้อยู่ในขณะนั้นคือกฎหมายลักษณะผัวเมียฐานะของสตรีไทยมิได้อยู่ในสภาพที่เลวร้าย ระบบผัวเดียวหลายเมียมิได้มีผลเลวร้ายแก่สตรีเสมอไป ทั้งยังตั้งข้อสังเกตว่าสตรีไทยอยู่ในสถานะที่ดีกว่าสตรีฝรั่งเศส กฎหมายไทยที่เกี่ยวกับสตรีในปัจจุบันไม่ได้ย่ำฐานะสตรีลงจุทาส แต่เป็นกฎหมายที่คงเกียรติแก่สตรีและมีค่าควรแก่การพิจารณาในฐานะเป็นจุดหนึ่งแห่งอารยธรรม

อย่างไรก็ตาม ในพื้นฐานจากทฤษฎีและแนวคิดทางกฎหมายแบบตะวันตก ดูปลาตร์ก็ไม่ได้เห็นด้วยกับหลักการทั้งหมดของกฎหมายไทยเกี่ยวกับการรับรองสิทธิสตรี ดังเช่น อำนาจปกครองอย่างเด็ดขาดของบิดามารดาเหนือหญิงผู้เยาว์ วิธีการแบ่งประเภทของภริยาตามกฎหมาย การไม่มีระบบทะเบียนสมรส อำนาจของสามีเหนือภริยา การหย่าขาดที่ง่ายดายและการคุ้มครองที่ตามมาซึ่งเขาได้วิจารณ์และเสนอแนะไว้ในท้ายวิทยานิพนธ์

นอกจากงานของดูปลาตร์พบว่านักนิติศาสตร์ของไทยเองก็มีบทบาทในการศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์กฎหมาย เห็นได้จากงานของพระยาวิชัยสุนทร คือ คำอธิบายกฎหมายลักษณะผัวเมีย ในปี พ.ศ.2472 ซึ่งนอกจากคำอธิบายกฎหมายลักษณะผัวเมีย ยังได้อธิบายถึงกฎหมายลักษณะอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกักฎหมายลักษณะผัวเมีย รวมถึงการอธิบายถึงประวัติศาสตร์ของกฎหมายที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายลักษณะผัวเมีย คำหรือศัพท์ที่ใช้ ตลอดจนประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการสมรสของชายหญิง

สำหรับนักนิติศาสตร์รุ่นปัจจุบันได้มีงานวิจัยอยู่บ้างที่ใช้แนวคิดและทฤษฎีทางด้านนิติศาสตร์ในเรื่องสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคตามกฎหมายมาพิจารณาประเด็นในเรื่องสตรี งาน

ของ ไพรจันท์ กัมพูสิริ เรื่องกฎหมายครอบครัว ในปี 2530 (ไพรจันท์:2530) เป็นการประมวลบทความ แต่ง แปลและงานวิจัยที่ครอบคลุมเนื้อหาทุกลักษณะของกฎหมายครอบครัวที่เชื่อมโยงกับมิติของ ประวัติศาสตร์กฎหมาย อาทิเรื่องของ การหมั้น การสมรส การหย่าขาดจากการสมรส ฯลฯ

ไพรจันท์ อธิบายความคลี่คลายของประวัติศาสตร์กฎหมายครอบครัวของไทยว่า เริ่มต้นจากกฎหมายครอบครัวฉบับแรกคือ กฎหมายลักษณะหัวเมียในรัชกาลที่ 1 กฎหมายครอบครัว ฉบับที่ 2 ร่างขึ้นและประกาศใช้ในปี พ.ศ.2478 ฉบับที่ 3 คือกฎหมายที่ประกาศใช้ในปี พ.ศ.2519 ในการร่างกฎหมายครอบครัวแต่ละฉบับถือว่าเป็นเรื่องที่ทำขึ้นเพื่อยกฐานะในทางกฎหมายของสตรีให้ เท่าเทียมกับบุรุษ กล่าวคือ กฎหมายลักษณะหัวเมียดั้งเดิมเป็นระบบหัวเดียวหลายเมีย มีการแบ่ง ภรรยาไว้ 3 ประเภท คือ เมียหลวง เมียน้อย และเมียที่เป็นทาส ขณะที่หญิงมีสามีจะไม่ได้รับความยุติธรรมในการแบ่งสินสมรสภายหลังการหย่าขาดจากกัน จากประเด็นดังกล่าวทำให้มีการร่างประมวล กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 (ครอบครัว) ซึ่งมีผลให้ชายมีภรรยาได้เพียงคนเดียว และทำให้ การแบ่งทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยายุติธรรมขึ้น แต่กฎหมายครอบครัวฉบับที่ 2 ก็ยังมีข้อบกพร่องในแง่ที่ให้ผู้ชายเป็นผู้นำครอบครัวแต่ผู้เดียวมอบอำนาจให้สามีมีอำนาจในการกำหนดถิ่นที่อยู่ ภูมิลำเนา และตัดสินใจในการดำรงชีวิต (ไพรจันท์:2530:) และในคำนำของหนังสือ สถานะของหญิงมีสามีใน ประเทศสยาม (ดุปลาดัตต์:2540) ไพรจันท์ กัมพูสิริ ก็ยังได้อธิบายเพิ่มเติมถึงกฎหมายลักษณะครอบครัว พ.ศ.2519 ว่ามีจุดมุ่งหมายเพื่อยกสถานะทางกฎหมายของสตรีให้เท่าเทียมบุรุษ โดยการยกเลิกบทบัญญัติกฎหมายเดิมที่ทำให้สตรีมีสิทธิด้อยกว่าบุรุษ

นอกจากนั้นก็ยังมิงงานของ มาลี พงกษ์พงศาวิสิ เรื่อง สตรีกับกฎหมาย ในปี พ.ศ. 2527 (มาลี:2527) เป็นการพิจารณาฐานะของสตรีตามกฎหมาย โดยเน้นการเรียกร้องสิทธิของสตรีในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งให้เห็นว่ากฎหมายที่เป็นอยู่เป็นอุปสรรคขัดขวางไม่ให้สตรีมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม ทั้งนี้โดยอาศัยกรอบความคิดในการยกสถานะภาพสตรีในเรื่องสิทธิมนุษยชนตามกฎหมายบัตรของสหประชาชาติฉบับต่าง ๆ คือ ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน พ.ศ.2491 ปฏิญญาสากลว่าด้วยการจัดการเลือกประติบัติต่อสตรี พ.ศ.2510 และปฏิญญาว่าด้วยความเสมอภาคของสตรีและการมีส่วนร่วมในการพัฒนา และสร้างสรรค์สันติภาพในโอกาสปีสตรีสากล พ.ศ.2518

โดยทั่วไปอาจกล่าวได้ว่าทัศนะของนักนิติศาสตร์ต่อสถานะภาพของสตรีเป็นไปในแนวทางที่เห็นว่ากฎหมายเก่าของไทยมีบทบัญญัติบางประการที่ทำให้สตรีตกอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบ แม้จะมีหลายส่วนที่มีลักษณะก้าวหน้าเมื่อเทียบกับประเทศอื่น ทั้งนี้เป็นผลเนื่องมาจากประเพณีและวัฒนธรรมของไทยแต่เดิมมาให้ฐานะและบทบาทของชายสูงกว่าหญิง นักนิติศาสตร์โดยส่วนใหญ่จึงสนับสนุนให้ไทยมีการแก้ไขกฎหมายเพื่อยกฐานะของสตรีให้สูงขึ้นทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับยุคสมัยและความเปลี่ยนแปลงของสังคม

6.2 การศึกษาในแนวประวัติศาสตร์

เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 นอกจากจะกระตุ้นความสนใจในทางการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย บทบาทและฐานะของสตรีโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับสิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาคก็เป็นประเด็นที่ถูกหยิบยกมาพิจารณาอย่างกว้างขวาง ในช่วงหลังเหตุการณ์ได้มีการนำผลงานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สตรีในรุ่น ปี พ.ศ.2490-2500 ออกมาตีพิมพ์เผยแพร่ใหม่ เห็นได้จาก

ผลงานของจิตร ภูมิศักดิ์ ในนามปากกา สมชาย ปรีชาเจริญ คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคตของสตรีไทย ในปี พ.ศ.2516 (สมชาย:2516) และกุหลาบ สายประดิษฐ์ ประวัติศาสตร์สตรีไทย ในปี พ.ศ.2522 (กุหลาบ:2522) ซึ่งเป็นการเสนองานในแนวมาร์กซิสต์ที่ชี้ให้เห็นบทบาทและฐานะทางชนชั้นของสตรี โดยเฉพาะสตรีชั้นล่างว่ามีฐานะที่เสียเปรียบ ต้องรับภาระงานหนักเท่า ๆ หรือมากกว่าชาย ผลงานเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวศึกษาเรื่องสตรีในวงวิชาการไทย

นอกเหนือจากการมีกิจกรรมของกลุ่มผู้หญิงเกิดขึ้นในหมู่นักศึกษาและอาจารย์มหาวิทยาลัยต่าง ๆ พบว่าได้เริ่มปรากฏผลงานในรูปของวิทยานิพนธ์ปริญญาโท ที่หยิบยกประเด็นสตรีมาทำการศึกษา นับได้ว่าเป็นการแหวกวงล้อมของวิทยานิพนธ์จากประวัติศาสตร์การเมือง การปกครอง และการต่างประเทศมาสู่ประวัติศาสตร์ในแนวประวัติศาสตร์สังคม แม้จะยังมีกลิ่นอายของประวัติศาสตร์แนวการปกครองและการบริหารอยู่บ้างก็ตาม เริ่มต้นจากงานของบุญยงค์ เกศเทศ เรื่อง สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงปี พ.ศ.2325-2394 วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร พ.ศ.2517 (บุญยงค์:2517)

งานของบุญยงค์เป็นงานวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ โดยใช้เอกสารหลักที่เป็นวรรณกรรมของไทย ได้แก่ ขุนช้างขุนแผน อีเหนา สังข์ทอง ไกรทอง พระอภัยมณี กากี กฤษณาสมนัง และสุภาวดีสอนหญิง บุญยงค์สรุปว่าในด้านครอบครัว แม้สตรีจะได้รับมอบอำนาจจากชายให้ดูแลกิจการในครอบครัวทั้งหมด แต่สตรีก็ตกอยู่ในอำนาจของชายในขั้นสุดท้าย ทั้งนี้เนื่องจากระบบการสมรสที่ชายได้เปรียบหญิง

งานของลำพรณ น่วมบุญลือ เรื่องสิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ลำพรณ:2516) เป็นการศึกษาสถานภาพของสตรีโดยอาศัยกฎหมายต่าง ๆ เช่น กฎหมายตราสามดวง ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ตลอดจนจนประกาศและพระราชบัญญัติต่าง ๆ เป็นหลัก งานของลำพรณ สท้อนอิทธิพลทางด้านแนวคิดในทางนิติศาสตร์ในประเด็นเกี่ยวกับสิทธิ ความเสมอภาคและความยุติธรรมในสายตาของกฎหมายแบบตะวันตก เห็นได้จากการสรุปที่ว่าฐานะของสตรีตามกฎหมายไทยสมัยก่อนด้อยกว่าบุรุษมาก สตรีมีแต่ภาระหน้าที่ส่วนสิทธิแทบจะไม่มีเลย สามีเป็นหัวหน้าครอบครัว มีอำนาจเหนือภรรยาในการเขียนดีสั่งสอน หรือแม้แต่การขายภรรยาไปเป็นทาส ชายสมัยก่อนมีสิทธิมีภรรยาได้หลายคนโดยถูกต้องตามกฎหมาย ภรรยาที่ได้รับการยกย่องจากสามีให้เป็น "แม่เจ้าเรือน" จะมีศักดิ์เป็นภรรยาหลวง หญิงต้องยอมรับสภาพว่าอยู่ในความคุ้มครองของสามีทั้งในและนอกบ้านตามประเพณีที่ถือว่า "ชายเป็นช้างเท้าหน้า หญิงเป็นช้างเท้าหลัง"

งานของลำพรณได้ชี้ให้เห็นความคลี่คลายของสถานภาพของสตรีโดยผ่านกระบวนการของการแก้ไขเปลี่ยนแปลงตัวบทกฎหมาย เริ่มตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 ที่ปรากฏประกาศและพระราชบัญญัติที่มีผลให้สิทธิของสตรีมีเพิ่มขึ้น ขณะที่รัชกาลที่ 6 แม้จะทรงมีบทพระราชินิพนธ์ที่ไม่เห็นด้วยกับการที่ชายมีภรรยาหลายคน แต่ก็ทรงเป็นผู้ที่คัดค้านข้อเสนอของกรมหมื่นสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ในร่างกฎหมายลักษณะฟัวเมียและการจดทะเบียนครอบครัว กรณีที่ให้ชายมีภรรยาถูกต้องตามกฎหมายได้เพียงคนเดียว

นอกจากการศึกษาศถานะของสตรีโดยทั่วไป ก็มีการศึกษาโดยเจาะจงไปที่กลุ่มเฉพาะของสตรี งานของ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ เรื่อง โสเภณีกับนโยบายของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2411-2503 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬา พ.ศ.2525 (ดารารัตน์:2525) เป็นการศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของโสเภณีในประเทศไทย ปัจจัยที่ทำให้หญิงต้องยิดอาชีพโสเภณี ความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบ สถานะ แหล่งกำเนิดตลอดจนปัญหาที่เกิดจากโสเภณี รวมถึงการพิจารณานโยบายของรัฐบาลที่มีต่อโสเภณี

นอกจากวิทยานิพนธ์ของนักศึกษา พบว่าม้งงานของนักวิชาการประวัติศาสตร์ได้มีส่วนสร้างสรรค์องค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ของสตรีอย่างสำคัญ เริ่มต้นจากงานของ Craig J. Reynolds แห่งสาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัย Sydney และต่อมาที่ Australia National University, Australia คือ A Nineteenth Century Thai Buddhist Defense of Polygamy and Some Remarks on the Social History of Woman in Thailand. ในปี พ.ศ.2520 (Reynolds:1977) และ Predicaments of Modern Thai History (Reynold 1993) Reynolds ระบุว่าสังคมไทยดั้งเดิมเป็นสังคมที่หยุดนิ่งและถูกแทรกแซงโดยศาสนาระบบครอบครัวมีการจัดลำดับความสำคัญที่ลดหลั่นกันลงมาตามลำดับชั้น โดยอำนาจเป็นอำนาจของสามี พิจารณาในด้านสถานะของผู้หญิง การแต่งงานเป็นการ "ซื้อขาย" สัญญาของการแต่งงานคือการที่ชายให้สินสอดทองหมั้นแก่พ่อแม่ของหญิงเพื่อชดเชยค่าใช้จ่ายที่ต้องเสียไปในการเลี้ยงดูตั้งแต่เด็กจนโต กฎหมายตราสามดวงจึงอนุญาตให้สามีขาย จำนำ หรือยกภรรยาให้ใครก็ได้จะลงโทษตามความผิดได้ตามอำเภอใจ หากภรรยามีลูกก็สามารถฆ่าภรรยาและลูกได้ (Reynolds:1977)

กฎหมายเก่าของไทยสนับสนุนระบบผัวเดียวหลายเมีย (Polygamy) ชายสามารถหาเมียได้จากหลายวิธี เช่น พ่อแม่เลือกให้คนหนึ่ง เลือกด้วยตัวเองคนหนึ่ง ได้รับพระราชทานและได้จากข้าทาสบริวารอีก 2-3 คน แต่ก็มีเพียงชนชั้นปกครองเท่านั้นที่สามารถมีเมียได้หลายคน Reynolds เห็นว่าระบบผัวเดียวหลายเมียเป็นสถาบันที่สำคัญของชีวิตทางวัฒนธรรมและการเมืองไทย

Reynolds ยังได้กล่าวถึงการปกป้องระบบผัวเดียวหลายเมียโดยชนชั้นนำไทย เมื่อแนวคิดตะวันตกเรื่องระบบผัวเดียวเมียเดียว (monogamy) เข้ามาในสังคมไทย โดยยกกรณีของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) ได้เขียน หนังสือแสดงกิจจานุกิจ ขึ้นให้เห็นธรรมชาติและความแตกต่างระหว่างชายหญิงในลักษณะที่หญิงด้อยกว่าชายกล่าวคือ ในแง่หนึ่งพุทธศาสนาจึงเป็นกรอบทางศีลธรรมให้ผู้ชายมีฐานะเหนือกว่าหญิงในแง่ของการยอมรับระบบผัวเดียวหลายเมีย (Reynolds:1977)

งานของ Reynolds ยังได้พิจารณาประเด็นผู้หญิงที่ไกลไปกว่าการมองเฉพาะตัวบทกฎหมายเมื่อเขาอธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงกฎหมายจากที่ยอมรับในระบบผัวเดียวหลายเมีย มาเป็นระบบผัวเดียวเมียเดียวนั้นเกิดจากการผลักดันของระบบศีลธรรมแบบตะวันตก ซึ่งมีลักษณะเป็นปัญหาทางการเมือง แท้จริง ๆ แล้วเขากลับเห็นว่าประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ในปี พ.ศ.2478 รับรองเฉพาะภรรยาเดียวก็จริง แต่กลับยอมรับเด็กทุกคนที่เกิดจากผู้ชาย (พ่อ) คนเดียวกันโดยไม่คำนึงว่าแม่ของเด็กเป็นใคร ถ้าชายต้องการจดทะเบียนรับเด็กเป็นลูกย่อมทำได้ กฎหมายดังกล่าวจึงเป็นการอนุโลมตามความจำเป็นเพื่อให้ประเทศไทยเป็นประเทศที่ทันสมัย แต่ระบบบังคับใช้ที่หละหลวมก็แสดงให้เห็นความคิดของผู้ปกครองในการเสริมสร้างและรักษาสถาบัน "ผัวเดียวหลายเมีย"

Reynolds ระบุว่า การยอมรับประมวลกฎหมายแพ่ง บรรพ 5 กลับมีผลที่ทำให้ผู้หญิงเสียเปรียบหลายประการ เพราะตามกฎหมายเก่า สามีภริยามีสิทธิเท่าเทียมกันในการจัดการเรื่องมรดก (สินบริเวณ) แต่ภายหลังกฎหมายนี้ภรรยาไม่สามารถทำนิติกรรมได้โดยอิสระ แม้จะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินส่วนตัว

ในทัศนะของ Reynolds กลับเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่สำหรับผู้หญิงไม่ใช่ประมวลกฎหมาย พ.ศ.2478 แต่เป็นพระราชบัญญัติประถมศึกษา ปี พ.ศ.2464 ที่กำหนดการศึกษาภาคบังคับโดยไม่จำกัดเพศ นับเป็นครั้งแรกที่ผู้หญิงมีโอกาสในการศึกษาเล่าเรียน

สำหรับ *Predicament of Modern Thai History* ได้เสนอการพิจารณาเรื่องผู้หญิงในกรอบของความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิง (gender) Reynolds ได้เชื่อมโยงเรื่องความสัมพันธ์ชายหญิงกับเรื่องเอดส์ และเสนอประเด็นว่า เรื่องเกี่ยวกับเพศของไทย (Thai Sexuality) เป็นเรื่องที่มีการศึกษาน้อยมากในทางสังคมศาสตร์ เขาเห็นว่าการจะเข้าใจเรื่องโรคเอดส์จะมีอุปสรรค ถ้าหากว่าการศึกษาวิจัยเรื่องเพศในประเทศไทยมีความอ่อนแอ

งานของ Reynold ได้ทำการสำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงในงานวิจัยทางสังคมศาสตร์ของไทย เขาระบุว่าแม้จะงานในสาขามานุษยวิทยาเท่านั้นที่มีความก้าวหน้าไปมากในการศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ชายหญิง เหตุผลเป็นเพราะว่าปรากฏการณ์ทางสังคมที่นักมานุษยวิทยาศึกษาเป็นสิ่งที่เปิดประเด็นของการศึกษา อาทิ:- กลุ่มภาษาและความเชื่อมโยงทางสังคม, เรื่องของภิกษุและแม่ชี, ความบริสุทธิ์ vs. มลภาวะในพิธีกรรมและชีวิตทางสังคม, ระบบเครือญาติ และกฎเกณฑ์การสืบตระกูล, วิญญาณและร่างทรง (Reynolds:1993)

งานของ Reynolds ได้รับการพัฒนาต่อมาโดยงานของศิษย์ผู้หญิง 2 คน คือ ลิซา ฮอง และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา งานของ ลิซา ฮอง คือ *อิสรภาพกับความเป็นตัวของตัวเองของผู้หญิงคนหนึ่ง* ในสยาม คริสตศตวรรษที่ 19 ในปี 2534 (ฮอง:2534) และ ผู้หญิงไทยใน "ศิลปวัฒนธรรม" : จากสตรีชั้นสูงถึงโสเภณีในประวัติศาสตร์ไทย ปี 2539 (ฮอง:2537) และ *Looking at Nineteenth - Century Siamese Woman from Police Files, Between Wang and Muang : Palace Women at the Margins of Social Change* พ.ศ.2539 (Hong:1996)

ส่วนงานของสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา ได้ปรากฏในรูปของวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของมหาวิทยาลัย Sydney คือ *Thai Society's Expectation of Woman 1851-1935* (Suwadee:1990) และงานที่แยกย่อยออกมาจาก *Thai Society's Expectation of Woman 1904-1935 : An Approach to Woman History* (Suwadee:1991) "Pologamy or Monogamy : The Debate on Gender Relations in Thai Society, 1913-1935" (Suwadee:1994) ซึ่งเป็นการพัฒนางานศึกษาเรื่องผู้หญิงต่อจากงานของ Craig J. Reynolds

ผลงานในแนวการศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งในองค์ความรู้เรื่องผู้หญิง คืองานของธาวิต สุขพานิช หัวใจไม่มีส่วนเกิน:ประวัติศาสตร์หัวเมีย (ธาวิต:2530) งานของธาวิตพยายามแยกแยะความแตกต่างของระบบหัวเดียวเมียเดียวของฝรั่งกับระบบหัวเดียวหลายเมียของไทยว่ามีพื้นฐานและพัฒนาการในทางประวัติศาสตร์ของแต่ละฝ่ายที่แตกต่างกัน ฝรั่งมีระบบหัวเดียว

เมื่อยาวมาแต่โบราณสมัยกรีกและโรมัน เจื่อนไขการมีเมื่อยเดียวของฝรั่งเศสพันธ์กับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ฝรั่งเศสที่ยาวนาน แต่ระบบผิวเดียวเมื่อยเดียวของฝรั่งเศสได้ถูกแผ่ขยายไปทั่วโลกพร้อมกับอำนาจของฝรั่งเศสในยุคอนานิคมมีผลกลายเป็นระเบียบปฏิบัติที่ถูกต้องของส่วนร่วม สังคมใดที่ยืนหยัดกับการมีหลายเมื่อยถูกตราหน้าว่ากดขี่สตรีเพศ

งานของธาวิตเสนอกาวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีหมายเดิมของไทยที่ถูกรวบรวมเข้าไว้ในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งให้เห็นว่ากรอบของการวิเคราะห์ที่ผ่านมามีความผิดพลาด เช่นการวิเคราะห์ให้กรอบเรื่องความเสมอภาคตามทัศนะฝรั่งเศสว่ามีความไม่สอดคล้องกับสังคมไทยที่อยู่ภายใต้การปกครองระบอบศักดินา และเสนอว่าในการวิเคราะห์จะศึกษาเฉพาะด้วยทฤษฎีหมายแบบที่นักกฎหมายกระทำไม่ได้ แต่จะต้องศึกษาบริบททางสังคมวัฒนธรรมควบคู่ไปด้วยตลอดเวลา

6.3 การศึกษาในแนวมานุษยวิทยา

ประเด็นเรื่องเกี่ยวกับสตรีดูเหมือนจะได้รับความสนใจที่มากเป็นพิเศษในงานของนักมานุษยวิทยา ทั้งนี้โดยมีวิธีการทำงานที่แตกต่างไปจากงานของนักประวัติศาสตร์ กล่าวคือ นอกจากการใช้กรอบทฤษฎีเฉพาะทางด้านมานุษยวิทยาแล้ว ก็อยู่ที่ลักษณะของการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามที่ได้จากการเข้าไปสัมภาษณ์หรือเข้าไปสังเกตการณ์ในสังคมที่ตนศึกษา ขณะเดียวกันก็ดูเหมือนว่านักมานุษยวิทยาจะให้ความสนใจเป็นพิเศษกับการศึกษาเรื่องของสตรีในฐานะเป็นกลุ่มเฉพาะในสังคม อาทิ เรื่องของผู้หญิงสลัม หมอนวด โสเภณี แม่ชีและคนทรงเจ้าเข้าผี โดยชี้ให้เห็นถึงสถานภาพของสตรีในบริบททางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจที่มีความเปลี่ยนแปลง

งานศึกษาของ ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ ที่ปรากฏเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของมหาวิทยาลัย คอรัแนล คือ Bangkok Slum : Aspect of Social Organization ในปี พ.ศ.2518 (Akin:1975) และบทความที่ได้พัฒนาขึ้นมาจากข้อมูลในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนั้น คือ สตรีไทยในสลัม : กรณีของตรอกไต้ (อดิน:2533) งานของอดินเริ่มต้นด้วยการชี้ให้เห็นว่าความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติของไทยมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ และตัวจักรสำคัญของความสัมพันธ์คือความกตัญญูทดแทนที่ อดินระบุว่ากรอบความเชื่อของพุทธศาสนาในเรื่องบุญ มีส่วนกำหนดความเหลื่อมล้ำระหว่างชายหญิง กล่าวคือ การที่ถือว่าลูกชายและลูกหญิงมีโอกาสในการตอบแทนบุญคุณที่ต่างกัน การบวชของลูกชายเป็นการตอบแทนบุญคุณแก่พ่อแม่อย่างสูงสุด เป็นประกันว่าพ่อแม่จะไปสู่สุคติเมื่อสิ้นชีวิต แต่ลูกผู้หญิงไม่มีโอกาส ลูกสาวจึงต้องตอบแทนบุญคุณด้วยการทำงานหนักกว่าลูกชาย ขณะที่งานของ ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ ที่เขียนร่วมกับ นิธิ เอียวศรีวงศ์ คือ ผ้าขาวม้ากับผ้าชิ้นและกางเกงใน (อดิน, นิธิ:2533) สท้อนความเชื่อแบบจารีตของชาวบ้านที่ว่า ผ้าขาวม้าต้องตากอยู่เหนือผ้าชิ้นและกางเกงใน ซึ่งเป็นความเชื่อที่ฝังแน่นในกลุ่มหญิงชนบทไทยที่ทำให้ผู้หญิงยอมรับสภาพการถูกกดขี่โดยไม่มีการต่อต้าน ผู้เขียนชี้ว่าข้อสมมุติที่ว่าหากผู้หญิงย้ายเข้ามาอยู่ในเมืองอันเป็นแหล่งที่วัฒนธรรมเก่าไม่ค่อยมีพลัง สถานภาพของผู้หญิงน่าจะดีขึ้น หรือการขยายวัฒนธรรมเมืองไปสู่ชนบทจะเป็นผลให้สถานภาพของผู้หญิงในชนบทดีขึ้นนั้นไม่เป็นความจริง ในทางตรงข้ามผู้หญิงจำนวนมากจากชนบทที่ย้ายเข้ามาอยู่ในเมืองก็ยังคงมีสถานภาพที่ต่ำกว่าชายเหมือนกับในชนบทซ้ำกลับถูกกดขี่ทารุณจากผู้ชายที่แวดล้อมของเธอมากกว่า โดยยกตัวอย่างกรณีศึกษาเปรียบเทียบจากผู้หญิงในวรรณคดี ผู้หญิงสลัม โสเภณี และหมอนวด

จากงานของอคิน ได้มีงานของนักมานุษยวิทยาคนอื่น ๆ ที่พัฒนางานในประเด็นเรื่องหมอนวด และโสเภณี และขยายไปสู่เรื่องของแม่ชี และหญิงคนทรงเจ้าเข้าผี อาทิ ผลงานของ Khin Thitsa *Providence and Prostitution : Image and Reality for Woman in Buddhist Thailand* ในปี 2524 (Thitsa:1983) Charles F. Keyes *Mother or Mistress but Never a Monk : Buddhist Nations of Female Gender in Rural Thailand*. ปี 2527 (Keyes:1984) Nerida M. Cook *The Position of Nuns in Thai Buddhism : The Parameter of Religions Recognition* ในปี 2524 (Cook:1981) Susanne Thorbek *Voices of the City : Woman of Bangkok* ในปี 2530 (Thorbek:1987) Majorie Muecke *Mother sold Food, Daughter sell her Body : Prostitution and Cultural Continuity in the Social Function of Thai Woman* ปี 2532 (Muecke:1989) Shigeharu Tanabe *Power, Possession and Female Gender : A Popular Discourses in Northern Thai Domestic Spirit cult* ในปี 2531 (Tanabe:1988) และ *Spirits Power and Discourse of Female Gender : The Phi Meng Cult of Northern Thailand* ในปี 2534 (Tanabe : 1988)

ขณะที่งานของนักวิชาการฝ่ายไทยก็มี อาทิ สุลีมาน นฤมล นางงามตุ๊กกระจก : การศึกษากระบวนการกลายเป็นหมอนวดไทย ในปี 2531 (สุลีมาน:2531) ยศ สันตสมบัติ แม่หญิงสหายตัว : ชุมชนและการค้าประเวณีในสังคมไทย ปี 2534 (ยศ:2534) จิราลักษณ์ จงสถิตมัน ภาพลักษณ์ของผู้หญิงภาคเหนือกับการขายบริการทางเพศ ในปี 2535 (จิราลักษณ์:2535) และวิฤตทางวัฒนธรม : กรณีการปรับเปลี่ยนค่านิยมของชุมชน ปี 2539 (จิราลักษณ์:2539) อานันท์ กาญจนพันธ์ ผู้หญิงกับพิธีกรรมในล้านนา : ข้อสังเกตจากพิธีเลี้ยงผีคเมื่องแพว ปี 2531 (อานันท์:2531)

พบว่าแนวโน้มของงานวิจัยด้านมานุษยวิทยาส่วนใหญ่ให้ความสนใจกับกลุ่มผู้หญิงที่มีเชื้อผู้หญิงโดยทั่วไปที่อยู่ภายใต้บันทึกฐานปกติของสังคม และมักจะเลือกศึกษาสตรีที่มีฐานะและอาชีพที่มีลักษณะพิเศษ ที่สังคมไม่ยอมรับหรือเป็นคนนอกระบบ ซึ่งให้เห็นถึงฐานะที่ต่ำต้อยว่าเป็นผลจากปัจจัยพื้นฐานทางด้านวัฒนธรรมไม่ว่าจะเป็นชนบทหรือเมือง ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม และระบบกฎหมาย งานวิจัยส่วนหนึ่งชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อแบบจารีตและพุทธศาสนามีผลอย่างสำคัญที่ทำให้ฐานะผู้หญิงตกเป็นรองผู้ชาย รวมถึงการถูกเอารัดเอาเปรียบจากเพศชาย ขณะที่งานวิจัยอื่น ๆ พยายามชี้ให้เห็นถึงปัจจัยใหม่ ๆ ที่มีผลสำคัญในการผลักดันให้ผู้หญิงเข้าสู่ฐานะและอาชีพที่สังคมไม่ยอมรับ ว่าเป็นผลเนื่องมาจากปัจจัยความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจความกดดันด้านประชากร การล่มสลายของชุมชนชนบท ปัญหาการอพยพของแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมือง รวมถึงปัญหาแรงงานภาคอุตสาหกรรม ปัจจัยดังกล่าวยังเอื้ออำนวยให้การค้าประเวณีในสังคมไทยเกิดพลวัต มีการผลิตซ้ำเจริญเติบโตและขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

6.4 การศึกษาในแนวประชากรศาสตร์

การศึกษาประวัติศาสตร์หรือการพิจารณาเรื่องของสตรีโดยมีมิติทางประวัติศาสตร์ โดยอาศัยทฤษฎีหรือแนวพิจารณาและวิธีวิจัยด้านประชากรศาสตร์โดยตรงมีอยู่ค่อนข้างน้อย ทั้งนี้ส่วนหนึ่งอาจเป็นผลจากการที่ประชากรศาสตร์มุ่งเน้นเฉพาะปัญหาปัจจุบันโดยตรงมากกว่าที่จะสนใจพื้นฐานของปัญหาที่มีรากฐานในทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามมีงานที่ได้เริ่มต้นขึ้นบ้าง

แล้วอาทิ งานของ Bencha Yoddumnern-Attig และคณะ เรื่อง *Changing role and status of woman in Thailand : a documentary assessment 2535*. (Bencha et.al:1992) ซึ่งศึกษาผู้หญิงโดยใช้กรอบทฤษฎีที่เรียกว่า Role Theory เป็นกรอบของการวิเคราะห์โดยมีพื้นฐานความเชื่อที่ว่าระบบคุณค่าของสังคม วัฒนธรรม และความคาดหวังส่วนบุคคล เป็นตัวกำหนดบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิง และสามารถกำหนดบทบาทหน้าที่ ๗ สำคัญของสตรีได้ 7 ประการ 1. บทบาทและหน้าที่ในฐานะแม่ 2. ในฐานะคนทำงาน 3. ในฐานะภรรยา 4. ในฐานะแม่บ้าน 5. ในฐานะความเป็นเครือญาติ 6. ในฐานะพลเมือง 7. ในฐานะที่เป็นตัวของตัวเอง

เฉพาะงานของ Bencha คือ *Thai Family Structure and Organization : Changing Role and Duties in Historical Perspective (Ch.2)* ได้ชี้ให้เห็นว่า ภายในระยะเวลา 2 ทศวรรษที่ผ่านมา เศรษฐกิจของไทยมีการเติบโตอย่างสูงในระดับ 7-8 % ต่อปี ลักษณะและโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงได้นำไปสู่การเติบโตของเมืองและอุตสาหกรรม เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยการย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมือง การเพิ่มขึ้นของคนไร้ที่ดินโดยเฉพาะในภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การเพิ่มขึ้นของแรงงานผู้หญิง มีการปรับปรุงระดับการศึกษาของทั้งเพศชายและหญิง และการขยายตัวของระบบโครงสร้างส่วนบน

สิ่งที่ตามมาพร้อมกับความเปลี่ยนแปลงในเชิงสังคม-เศรษฐกิจ คือการที่ไทยได้มีประสบการณ์ในสิ่งที่เรียกว่า reproduction revolution กล่าวคือระหว่างปี พ.ศ.2512-2522 ภาวะเจริญพันธุ์ได้ลดลงประมาณ 40% การคุมกำเนิดของผู้หญิงในวัยมีบุตรได้เพิ่มขึ้นจาก 15% ในปี 2512 ถึงเกือบ 60% ในปี 2524 การเพิ่มของประชากรได้ลดลงจาก 3.22% เป็น 1.6% ระหว่างปี 2503-2531 เพียงชั่ว 1 อายุคนที่ผ่านมา หญิงแต่งงานให้กำเนิดบุตรเฉลี่ย 6-7 คน แต่ในปี 2524 หญิง 1 ใน 10 ต้องการมีลูกมากกว่า 3 คน และรัฐบาลไทยยังคงมีจุดมุ่งหมายที่จะลดอัตราเจริญพันธุ์ให้เหลือเพียง 1.3% โดยการใช้อยุทธศาสตร์การปรับปรุงการวางแผนครอบครัว

แรงกดดันจากเศรษฐกิจและประชากรได้มีผลกระทบต่อครอบครัวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ทั้งในทางที่ดีและไม่ดี ในแง่บทบาทของผู้หญิงเป็นกรณีที่ได้ชี้ได้ว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงไปมากเมื่อเปรียบเทียบกับอดีต ไม่ว่าจะเป็นพิจารณาจากระบบครอบครัว เครือญาติ การแต่งงาน และการเปลี่ยนแปลงยังส่งผลกระทบต่อบทบาททางสังคมของผู้หญิงอย่างสำคัญ

งานของภัสสร ลิมานนท์ เรื่อง *การศึกษาทัศนคติและค่านิยมของสตรีไทยเกี่ยวกับการสมรส* (ภัสสร:2529) ได้ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมจากระบบเกษตรกรรมเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม การที่สตรีได้รับการศึกษาสูงขึ้น มีการเข้าร่วมในตลาดแรงงาน สามารถพึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจมีผลต่อค่านิยมและทัศนคติทางสตรีรุ่นใหม่ที่มีต่อการสมรส และการตั้งครอบครัวหลังการสมรส ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทของสตรี

ผลจากการวิจัยพบว่า การแต่งงานและการมีครอบครัวถือเป็นเรื่องที่สร้างภาระค่อนข้างมาก ทัศนคติเช่นนี้พบมากในสตรีที่ทำงานนอกบ้าน และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สตรียุคใหม่จำนวนไม่น้อยเลื่อนระยะเวลาของการแต่งงานออกไปเพื่อเลื่อนความรับผิดชอบงานบ้าน ซึ่งเคยเป็นงานหลักในชีวิตของผู้หญิงสมัยก่อน มีการยอมรับสถานของการเป็นโสดในฐานะที่เป็นค่านิยมใหม่ ซึ่งเป็นทัศนคติที่เปลี่ยนแปลงจากที่เคยเป็นมาในอดีตที่ถือว่าการแต่งงานคือบทบาทและหน้าที่ของสตรี ขณะ

เดียวกันก็พบว่าหญิงยุคใหม่ต้องการสวมบทบาทแบบใหม่ที่ตนเองจะมีส่วนร่วมมากขึ้นทั้งในระบบเศรษฐกิจและสังคม และมีแนวโน้มที่ต้องการอิสระมากขึ้นจากการผูกพันกับระบบเก่าในสังคมและครอบครัว เช่นการตั้งครรภ์เือนเป็นอิสระหลังการแต่งงาน

นอกจากประเด็นที่เกี่ยวกับสตรีโดยทั่วไป ก็มีการศึกษาเรื่องโสเภณีในแนวประชากรศาสตร์ ปรากฏในงานของ Wathinee Boonchalaksi และ Philip Guest คือ *Prostitution in Thailand* ในปี 2537 (Boonchalaksi and Guest:1994) ผลของการศึกษาระบุว่า เรื่องของโสเภณีมีความเชื่อมโยงกับเรื่องความสัมพันธ์ชาย-หญิง ความสัมพันธ์ในครอบครัว และรูปแบบของการพัฒนาเศรษฐกิจที่กำหนดโดยรัฐบาลไทย

ผู้วิจัยระบุว่า มีข้อสรุปที่เกี่ยวกับโสเภณีอยู่อย่างหลากหลายบางครั้งโสเภณีถูกสร้างภาพในฐานะของผู้หญิงไม่ดีที่จะต้องถูกลงโทษโดยกฎหมาย เป็นคนจนโศคร้ายซึ่งไม่สามารถทำงานตามความถนัดและจำเป็นต้องจัดให้มีการฝึกอาชีพ หรือการที่มองว่าเป็นผู้ที่ถูกบังคับให้ต้องทำงานในอุตสาหกรรมเพศ (sex industry) และจะต้องได้รับความช่วยเหลือ ความเห็นเหล่านี้ปรากฏในงานหรือโครงการทางด้านสังคมที่จะดำเนินการกับโสเภณี แต่ผลของงานวิจัยนี้ระบุว่า มีข้อเท็จจริงที่แตกต่างออกไป อาทิเช่น ผู้หญิงส่วนใหญ่ประกอบอาชีพโสเภณีด้วยความเต็มใจ เหตุผลสำคัญคือความต้องการเงินเพื่ออุปถัมภ์พ่อแม่ หรือลูกของตนเอง รายได้จากการเป็นโสเภณีสูงกว่าที่ สามารถหาได้จากงานอื่น ผู้หญิงในอุตสาหกรรมเพศไม่ค่อยจะต้องเผชิญกับการถูกลวนลามทางเพศ (harrasment) ในการทำงาน แม้ว่าส่วนมากจะระบุว่าครอบครัวไม่ยอมรับในสิ่งที่เธอทำอยู่

ขณะเดียวกันงานวิจัยก็ระบุว่า ความสัมพันธ์ระหว่างโสเภณีกับอุตสาหกรรมเพศ ไม่อาจถือได้ว่าเป็นกรณีของการขูดรีด (exploitation) อย่างง่าย ๆ เพราะความสัมพันธ์มีลักษณะที่ซับซ้อน และเกี่ยวพันกับผลประโยชน์ของทั้งสองฝ่าย ผู้ทำงานมีอิสระภาพแม้ว่าอิสรภาพนั้นจะเชื่อมโยงกับความต้องการงานเพื่อเงิน ผู้วิจัยสรุปว่า ความสัมพันธ์ดังกล่าวอยู่บนพื้นฐานของปัจเจกชนที่ต่างก็มุ่งไปสู่จุดมุ่งหมายทางเศรษฐกิจ

III

ข้อสรุปและเสนอแนะ

จากการสำรวจสถานภาพแห่งองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ประชากรไทย อาจตั้งเป็นข้อสรุปและข้อเสนอแนะเบื้องต้นได้ ดังต่อไปนี้:-

1. การศึกษาตามแนวคิดและทฤษฎี พิจารณาจากงานในสาขาอื่น ๆ ที่มีใช้สาขาประวัติศาสตร์ อาทิ มานุษยวิทยา สังคมวิทยา ประชากรศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ส่วนใหญ่จะมีกรอบความคิดและทฤษฎีทางประชากร หรือทฤษฎีเฉพาะในสาขาของตนเป็นตัวกำหนดสมมุติฐาน รวมถึงแบบจำลองสำหรับการวิจัยซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของการศึกษาของแต่ละสาขา ข้อดีของการมีแนวคิดหรือทฤษฎีก็คือทำให้การวิจัยมีทิศทางที่ชัดเจนว่ามุ่งจะพิสูจน์อะไรในแง่ที่ถ้าเปรียบเทียบกับงานวิจัยทางประวัติศาสตร์พบว่า งานวิจัยส่วนใหญ่ไม่ใช่ทฤษฎี แต่เป็นการเริ่มต้นจากตัวของข้อมูลก่อน โดยที่อาจจะนำแนวคิดบางประการจากศาสตร์สาขาอื่นมาเป็นเครื่องมือประกอบการวิเคราะห์ข้อมูล งานศึกษาด้วยทฤษฎีเท่าที่มีอยู่เป็นการศึกษาในแนวของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ในแง่ที่การนำเอาแนวคิดหรือทฤษฎีทางประชากร หรือทฤษฎีอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องมาใช้ในฐานะกรอบกว้าง ๆ อาจทำให้งานวิจัยทางประวัติศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์สามารถพัฒนาประเด็นในทางประชากรที่หลากหลายมากขึ้น

2. การกำหนดทิศทางทางประวัติศาสตร์ประชากรไทย เท่าที่ผ่านมายังไม่มีกรอบถึงสิ่งที่เรียกว่า "ประวัติศาสตร์ประชากรไทย" เท่าใดนัก งานศึกษาเท่าที่ผ่านมาแม้จะเกี่ยวข้องกับประเด็นประชากร ก็มักจะรวมอยู่ในงานประเภทประวัติศาสตร์สังคม ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ในกรณีที่ต้องการพัฒนางานประวัติศาสตร์ประชากรไทย อาจต้องกำหนดเบื้องต้นให้ได้เสียก่อนว่า "ประวัติศาสตร์ประชากรไทย" คืออะไร? จะศึกษาเรื่องใดบ้าง? จะเอาทฤษฎีอะไรมาใช้ได้บ้าง? ดังเช่นที่เคยมีการถกเถียงมาแล้วในเรื่องการศึกษาประวัติเศรษฐกิจไทยโดยฉัตรทิพย์ นาถสุภา และประวัติศาสตร์สังคมไทยโดย Craig J. Reynolds.

3. วิธีการในการศึกษาประวัติศาสตร์ประชากรไทย จากข้อถกเถียงในงานที่ได้สำรวจประเด็นที่สำคัญประเด็นหนึ่งคือประเด็นปัญหาในเรื่องของข้อมูลที่ดูเหมือนเป็นตัวจำกัดการทำงานของผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ประชากร อาทิเช่น ข้อมูลของไทยต้นรัตนโกสินทร์เป็นข้อมูลที่ยังไม่มีมาตรฐานแบบตะวันตก แม้เราจะมีทะเบียนไพร่ แต่ก็ยังเป็นข้อมูลที่ขาดความสมบูรณ์ อย่างไรก็ตามแนวทางการศึกษาที่ถูกนำเสนอในงานใหม่ ๆ เช่น งานของ Terwiel, Grabosky และ พอยน์ท์ ดูจะทำให้แนวทางในการศึกษาประวัติศาสตร์ประชากรเริ่มสดใสขึ้น เห็นได้จากการที่มีการบุกเบิกการใช้เอกสารใหม่ ๆ ทั้งในหอจดหมายเหตุของไทยและหอจดหมายเหตุต่างประเทศที่จะนำเอาข้อมูลมาใช้

เฉพาะข้อมูลของหอจดหมายเหตุไทยเท่าที่ผู้เขียนได้เคยสำรวจด้วยตัวเองพบว่ายังมีข้อมูลอีกมากที่น่าจะนำมาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ประชากรได้ หากมีวิธีจัดการกับข้อมูลที่รัดกุมพอ